

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRKİYE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVANIN
KONUMU (1990 – 2020)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mirali SEYİDOV

KOCAELİ 2021

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRKİYE – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVANIN
KONUMU (1990 – 2020)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mirali SEYİDOV

Doç.Dr. Abdulvahap AKINCI

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 07/07/2021 - 26

KOCAELİ 2021

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, yüzyıllardır komşu ve kardeş ülkeler olan Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinde önemli yeri olan ve iki ülkenin tek kara bağlantısı özelliğine sahip olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin bölge jeopolitiğine etki ve katkılarını değerlendirmek üzere yapılmıştır.

Bu uğurda, tez yazım süreci boyunca desteğini esirgemeyen, çalışmalarına yön veren, bana güvenen ve yüreklendiren tez danışmanım Doç. Dr. Abdulvahap AKINCI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisans öğrenimim boyunca görüşleri ile çalışmalarına katkıda bulunan, karşılaştığım her zorlukta desteğini ve zamanını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Adem ÇAYLAK, Doç. Dr. Erkan DOĞAN ve Doç. Dr. Abdulvahap AKINCI'ya derin teşekkürü borç bilirim.

Tezin oluşumunda engin siyasi ve tarih bilgileriyle yoluma ışık tutan, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Nahçıvan Şubesi Kafkas Tarihi Bölüm Başkanı ve Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Emin Arif Şihaliyev hocama, Nahçıvan Devlet Üniversitesi Öğretim ve Eğitimden Sorumlu Rektör Yardımcısı, Doç. Dr. Rafik Rahimov'a derin teşekkürlerimi sunarım.

Akademik çalışmalarım sırasında, birçok aşamada beni destekleyen Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü araştırma görevlilerine teşekkür ediyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü'ndeki çalışma hayatım boyunca, üzerimdeki emekleri için minnettar olduğum Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1.TÜRKİYE-AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN.....	5
1.1. NAHÇIVANIN STRATEJİK ÖNEMİ, COĞRAFİ KONUMU	5
1.1.1. Nahçıvan'ın Bölgesel Konumu.....	6
1.1.2. Nahçıvan'ın Azerbaycan Açısından Önemi.....	8
1.1.3. Nahçıvan'ın Türkiye Açısından Önemi	10
1.1.4. Ermenistan'ın Nahçıvan'a Karşı Arazi İddiaları.....	11
1.2. SİYASİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ	12
1.2.1. İlk Siyasi Etkileşimler	12
1.2.2. Mustafa Kemal Atatürk ve Nahçıvan.....	13
1.2.3. ADC Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Nahçıvan	14
1.2.3.1. Nahçıvan'ın Statüsünün Belirlenmesinde Türkiye'nin Önemi (Kars ve Moskova Antlaşmaları).....	16
1.2.4. SSCB Dönemi Nahçıvan - Türkiye İlişkileri.....	18
1.3. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE TÜRKİYE AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN	20

1.3.1. Birinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkilerinde Nahçıvan Faktörü	21
1.3.1.1. Türkiye ve Azerbaycan Arasında Ümit Köprüsü'nün Açılmasının Siyasi Önemi.....	22
1.3.2. Türkiye Resmilerinin Nahçıvan'a Ziyaretleri	23
1.3.3. İmzalanan Temel Anlaşmalar	25
1.3.4. Askeri İlişkiler	27
1.3.4.1. Azerbaycan ve Türkiye Ordularının Nahçıvan'daki Askeri Tatbikatları	28
1.3.5. İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkilerinde Nahçıvan Faktörü	30
1.3.6. Gelecek Perspektifler	30
İKİNCİ BÖLÜM.....	34
2.TÜRKİYE – AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN'IN ÖNEMİ.....	34
2.1. TÜRKİYE -AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN.	34
2.1.1. Nahçıvan'ın Bölgesel Ekonomik Önemi.....	35
2.2. BAĞIMSIZLIK SONRASI EKONOMİK İLİŞKİLERİN BOYUTLARI...42	
2.2.1. Ticari İlişkiler	44
2.2.1.1. İthalat ve İhracat.....	46
2.2.2. Tarım Sektöründe İş Birliği.....	50
2.2.3. Enerji Sektöründe İş Birliği.....	52
2.2.4. Ulaşım ve Taşımacılık Sektöründe İş Birliği.....	54
2.2.5. Ortak Yatırım Projeleri.....	56
2.2.6. Turizm İş Birliği	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	60
3.TÜRKİYE-AZERBAYCAN SOSYO-KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN.....	60
3.1. NAHÇIVAN'IN TÜRKİYE-AZERBAYCAN KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNDE YERİ	60
3.2. BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKİYE AZERBAYCAN KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN FAKTÖRÜ	63
3.2.1. Kültürel İlişkiler	67
3.2.2. Sosyal İş Birliği.....	68
3.2.3 Eğitimsel İş Birliği	70
3.2.4. Bilimsel İş Birliği.....	74
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA.....	81
ÖZGEÇMİŞ	92

ÖZET

Azerbaycan – Türkiye ilişkileri uzun tarihsel gelişim yolu geçmiştir. Tarihi dostluk, karşılıklı güven, samimi ilişkiler ve üst düzey işbirliği temelinde kurulan Azerbaycan-Türkiye ilişkileri sürekli güçlenmiştir. Halklarımızın aynı soy, dil, din, kültür ve daha birçok bağına sahip olması, bu iki ülkeyi her zaman birbirine yakınlaştırmıştır. İki ülke arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerin kurulması ve genişlenmesinde Nahçıvan'ın önemi büyüktür. Nahçıvan, Doğu ve Batı medeniyetlerini birbirine bağlayan manevi bir köprü olmakla beraber, çok önemli jeostratejik bölgede yerleşmiştir. Önemli stratejik ve coğrafi konumu tarihin bir çok aşamasında bölgeyi birçok devletin savaş meydanına dönüştürmüştür. Zamanla Türkiye, bölgeyi büyük siyasi güçlerden korumaya başlamıştır. Bugün Türkiye Cumhuriyeti Nahçıvan'ın bağımsızlığının ve refahının resmi garantörüdür.

Nahçıvan, Türkiye Cumhuriyeti için de son derece önemli ve kritik bir bölgedir. Bölge sadece siyasi önem taşımamış, aynı zamanda kültürel ve ideolojik değer arz etmiştir. Çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin Nahçıvan'a olan ilgi ve desteğinin arkasında duran temel nedenler araştırılmaya çalışılacaktır. Türkiye-Azerbaycan arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler çerçevesinde Nahçıvan'ın önemi tartışılacaktır. Burada Türkiye'nin Nahçıvan'a yönelik politikası ele alınacak, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde Nahçıvan'ın konumunun tarihsel önemi ve güncel durumu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Nahçıvan, Siyasi İlişkiler, Ekonomik İş Birliği, Kültürel Bağlar.

ABSTRACT

Azerbaijani-Turkish relations have passed a long historical path of development. Relations between Azerbaijan and Turkey, based on historical friendship, mutual trust, sincere relations and cooperation at the highest level, are constantly strengthening. The fact that our peoples have the same origin, language, religion, culture and many other ties has always brought these two countries closer together. Nakhchivan is of great importance in the establishment and expansion of political, economic, cultural and social relations between the two countries. Nakhchivan is a spiritual bridge connecting Eastern and Western civilizations, it is located in a very important geostrategic region. Its important strategic and geographical location has turned your region into a battlefield of many states at many stages of history. Over time, Turkey began to defend this region from the main political forces in the region. Today the Republic of Turkey is the official guarantor of the independence and prosperity of Nakhichevan.

Nakhchivan is also an extremely important and critical region for the Republic of Turkey. This region has not only political significance, but also cultural and ideological significance. The study will explore the main reasons for the interest and support of the Turkish Republic in Nakhchivan. The importance of Nakhchivan for Turkey will be discussed in the framework of political, economic and cultural relations between Turkey and Azerbaijan. Turkey's policy towards Nakhchivan will be considered here, the historical significance and current position of Nakhchivan in Azerbaijani-Turkish relations will be assessed.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Nakhchivan, Political Relations, Economic Cooperation, Cultural Ties.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADY	Azerbaycan Demiryolları
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum gaz boru hattı
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı
BTK	Bakü-Tiflis-Kars demiryolu
SOCAR	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TANAP	Trans-Anadolu doğalgaz boru hattı
TÜRKSOY	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin dış ticaret cirosu (bin ABD doları), (2003-2020)	47
Tablo 2. Nahçıvan'ın İhracat Göstergeleri (Bin ABD Doları), (2017-2020)	58
Tablo 3. Nahçıvan'ın İthalat Göstergeleri (%), (2017-2020)	59

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.** Azerbaycan'ın Haritası ve Nahçıvan'ın Jeopolitik Konumu.....5
- Şekil 2.** Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin İdari Bölge Yapısı.....40

GİRİŞ

Üst düzey işbirliği temelinde kurulan Azerbaycan-Türkiye ilişkileri sürekli güçlenmekte ve gelişmektedir. Türkiye, Azerbaycan'ın hem bölgesel, hem de küresel düzeyde en büyük siyasi destekçisi, en önemli ekonomik ortaklarından biridir. Büyük jeopolitik ve jeoekonomik potansiyele sahip iki ülkenin stratejik işbirliği, bölgede barışın korunmasının ve güvenliğin sağlanmasının yanı sıra bölgedeki ekonomik kalkınmanın daha da güçlendirilmesine yönelmiştir.

Tarihi dostluk, karşılıklı güven, samimi ilişkiler ve üst düzey işbirliği temelinde kurulan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini güçlendirmektedir. Halklarımızın aynı soy, dil, din, kültür ve daha birçok bağına sahip olması, bu iki ülkeyi her zaman birbirine yaklaştırmıştır. Azerbaycan'ın ulusal lideri Haydar Aliyev'in bir millet ve iki devlet olarak nitelendirdiği Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, her iki ülkenin liderlerinin izlediği doğru ve maksatlı politikaların sonucunda oluşturulmuştur. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bu düzeyde gelişmesi, sadece bu ülkelere değil, aynı zamanda bölgenin genel ilerlemesi ve istikrarına da önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan-Türkiye ikili ilişkilerinin önemli alanını oluşturmaktadır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin önemli taraflarından biri de Nahçıvan'ın siyasi ve kültürel konumudur. 1918-1920 yıllarında Azerbaycan'ın ana topraklarından kademeli olarak ayrılan Nahçıvan gergin ve çelişkili bir dönemden geçmiş ve yalnız Türkiye'nin destek ve yardımlarıyla bütünlüğünü koruyabilmiştir. Azerbaycan toprakları pahasına kendi devletlerini kuran Ermeniler, eski Türk toprakları olan Zangazur'u ele geçirmekle kalmayıp, aynı zamanda Nahçıvan'ı da ele geçirmek istemekteydiler. Türkiye'nin doğrudan etkileşimleri sonucunda, Ermenilerin bu sinsi planları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Moskova ve Kars Antlaşmalarının imzalanmasından, günümüze kadar Türkiye'nin Nahçıvan'ın garantörü olması bölgede refahın ve gelişimin temelini oluşturmuştur. Nahçıvan'ın Doğu ile Batı arasındaki elverişli konumu ve Türkiye Cumhuriyetleriyle Türkiye arasındaki hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel geçit işlevi taşıması, bölgenin önemini arttırmaktadır. Bölgenin ekonomik imkanları Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a ve Nahçıvan'a yönelik saldırgan siyasetinin sonucunda henüz tam şekilde kullanılamamıştır. Ancak 2. Karabağ Savaşı'nın

Azerbaycan açısından olumlu sonuçları, bölgede denge ve düzenin oluşturulacağına ve korunacağına dair fikirlerin yeniden seslenmesine yol açmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın en büyük ekonomik ortaklarından biridir. Siyasi alanda Türkiye ve Azerbaycan arasındaki yüksek düzeydeki ilişkilere rağmen, ekonomik bağların daha da güçlendirilmesine ihtiyaç vardır. Çünkü Azerbaycan ve Türkiye'nin mevcut potansiyeli, başta karşılıklı ticaret olmak üzere enerji taşınması ve ticareti ve ekonomik ilişkilerin hacminin bugüne göre önemli ölçüde artmasına izin vermektedir.

Karasal olarak bağlantılarının olmaması nedeniyle Nahçıvan, Azerbaycan'ın katıldığı tüm bölgesel ve uluslararası transit projelerinin dışında bırakılmıştır. Ancak bugün Nahçıvan, Türkiye topraklarından geçen Azerbaycan'ın katıldığı birçok projeye doğrudan olmasa bile dolaylı şekilde ilişkilendirilmektedir. Azerbaycan'dan başlayan ve Türkiye'den geçen tüm demiryolları, petrol ve doğal gaz projelerinin Türkiye topraklarında Nahçıvan ile birleştirilmesi yönünde çalışmalar sürdürülmektedir. Ancak 2. Karabağ Savaşının Azerbaycan açısından olumlu sonuçlanan 10 Kasım bildirgesinde, Nahçıvan'ın ablukasının ortadan kaldırılmasına yönelik madde yer almaktadır. Bu maddeye esasen, Azerbaycan, Ermenilerin Azerbaycan'dan zorla koparttığı Zangazur topraklarını yeniden kullanarak Nahçıvan ile karasal iletişimi sağlayacaktır.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti, Nahçıvan'ın gelişimi için birçok alanlara yatırımlar yapmakta, ortak projeler gerçekleştirmekte, geleceğe odaklı projeler uygulamakta ve bölgenin ekonomik gelişimini desteklemektedir. Bu bağlamda 1990'lı yılların başlarında Nahçıvan'ın ekonomik ablukadan çıkarak gelişmesinde en büyük desteği Türkiye göstermiştir.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki sosyo-kültürel bağların derin tarihsel kökleri, Türkiye'nin Nahçıvan ile ilişkilerine de yansımıştır. Her alanda kültürel ilişkiler sağlamlaştırılmış, sosyal projelerle ilişkiler güçlendirilmiştir. Aynı zamanda bilim, eğitim, sağlık, insani yardım vb. alanlarda da karşılıklı yararlar sağlanmış, ortak kültürel değerlerin tanınması, korunması ve sağlanması için çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir.

Bugün Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler yalnızca stratejik ortaklık düzeyinde gelişmemekte, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlar da

kazanmıştır. Nahçıvan ve Türkiye arasında siyasi etkileşim, ticaret, enerji iş birliği ve ekonomi, bilimsel, eğitim, kültürel, sosyal alanlarda iş birliğini genişletmek için büyük potansiyeller mevcuttur.

Azerbaycan'ın Türkiye ile her alanda ilişkilerini genişlendirmesi ve geliştirilmesi Azerbaycan'ın dış politikasının en önemli kazanımlarından biri olmuştur. Tarihsel, bölgesel ve kültürel bağlar Nahçıvan ve Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerin yarar sağlayan iş birliklerine dönüşmesinde ve geliştirilmesinde önemli olanaklar sağlamıştır.

Yukarıda belirtilen olgular ve Türkiye ile Nahçıvan arasındaki tarihsel etkileşim süreci göz önünde bulundurularak, araştırmanın kapsamı, Türkiye ile Azerbaycan arasında oluşan siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ilişkilerin Nahçıvan açısından araştırılması ve bu ilişkilerin gelişim yolunun analizi ve güncel durumunun değerlendirilmesi ve muhtemel gelişim olanaklarının incelenmesi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tüm alanlarında Nahçıvan'ın konumunun belirlenmesidir.

Bu çalışmada, uzun zaman zarfında Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri çerçevesinde Nahçıvanın bölgesel ve tarihsel önemi, stratejik konumunun araştırılması, siyasi anlamının, ekonomik potansiyelinin değerlendirilmesi ve Türkiye ve Nahçıvan arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler tarihinin gelişiminin incelenmesi planlanmıştır. Çalışmada, Türkiye'nin Azerbaycan, özellikle de Nahçıvan ile uzun tarihsel gelişim süresinde siyasi, diplomatik, ekonomik, enerji, ticari, ulaşım, sosyal, kültürel, bilimsel, eğitimsel ve diğer birçok alanda kurulan etkin ilişkiler incelenecek, onların gelişimi değerlendirilecektir.

"Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Nahçıvan'ın konumu (1990-2020)" isimli çalışmada, Türkiye'nin Nahçıvan ile karşılıklı etkileşim sürecinde oluşturduğu siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkileri araştırılacaktır. Bu çalışmada, karşılıklı şekilde gelişim sürecinde oluşan ilişkilerin incelenmesi, karşılıklı ilişkilerin farklı yönlerinin gözden geçirilmesi, bu ilişkilerin şekillenmesini etkileyen temel faktörlerin araştırılması ve onların etkisiyle oluşan Türkiye-Nahçıvan ilişkilerinin güncel durumunun değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkilerde Nahçıvan faktörü araştırılacaktır. Burada Nahçıvan'ın tarihsel stratejik,

coğrafi önemi incelenecek, bölgesel konumu değerlendirilecektir. Ayrıca, Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan açısından Nahçıvan'ın önemi araştırılacaktır. Bu bölümde Nahçıvan ile Türkiye arasındaki ilk siyasi etkileşimler anlatılacak, Mustafa Kemal Atatürk'ün; Türk siyasi, aydın ve komutanın Nahçıvan için yaptıkları ele alınacaktır. ADC ve SSCB dönemlerinde Nahçıvan'ın konumu ele alınacaktır. Nahçıvan'ın statüsünün belirlenmesinde Türkiye'nin tutumu gözden geçirilecek, Kars ve Moskova Antlaşmaları incelenecek ve bu anlaşmaların bugünkü tarihe etkileri değerlendirilecektir. Daha sonra Birinci Karabağ Savaşı yıllarında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Nahçıvan'ın durumu araştırılacak, Ümit Köprüsü'nün açılmasının siyasi, ekonomik ve kültürel önemi incelenecektir. Bu bölümde ayrıca resmlerin karşılıklı ziyaretleri, Türkiye ile Nahçıvan arasında imzalanan temel anlaşmalar ele alınacaktır. Türkiye Azerbaycan askeri ilişkilerinin Nahçıvan tarafı değerlendirilecek, Azerbaycan ve Türkiye ordularının Nahçıvan'daki askeri tatbikatları incelenecektir. Bu bölümde son olarak, İkinci Karabağ Savaşı süresince Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Nahçıvan'ın konumunu değerlendirilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye – Azerbaycan ekonomik ilişkilerinde Nahçıvan'ın bölgesel ekonomik öneminin oluşturduğu ve gelecekte oluştura bileceği fırsatlar ele alınacaktır. Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra Türkiye ile Nahçıvan arasındaki ekonomik ilişkilerin boyutları incelenecektir. Karşılıklı ticari ilişkiler, ithalat ve ihracat oranları ele alınarak Nahçıvan ile Türkiye'nin ekonomik etkileşimi değerlendirilecektir. Enerji, ekonomi, turizm, tarım, ulaşım ve taşımacılık alanlarında iş birliği fırsatları gözden geçirilecek, önemli iş birliği örnekleri incelenecektir. Bu bölümde ayrıca karşılıklı ortak yatırım projeleri değerlendirilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye - Azerbaycan sosyo-kültürel ilişkileri açısından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin konumu değerlendirilecek, bu ilişkilerin gelişiminde bölgenin katkısı araştırılacaktır. Bu bölümde, Nahçıvan'ın Türkiye – Azerbaycan kültürel ilişkiler tarihindeki yerinden bahs edilecek, kültürel ilişkilerin gelişimi değerlendirilecektir. Azerbaycanın bağımsızlık kazanmasının ardından Nahçıvan'ın konumundaki değişiklikler ele alınacaktır. Ayrıca Türkiye – Nahçıvan arasında kültürel, sosyal, eğitimsel, bilimsel, insani alanlarda yapılan faaliyetler değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM.

1.TÜRKİYE-AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN

1.1. NAHÇIVAN'IN STRATEJİK ÖNEMİ, COĞRAFI KONUMU

Nahçıvan tarih boyu özel stratejik öneme sahip bir bölge olmuştur. Nahçıvan'ın Batı ile Doğu'yu birbirine bağlayan Büyük İpek Yolu üzerindeki konumu, burayı her zaman fatihlerin ve güçlü devletlerin siyasi çıkarlarının kesişip çarpıştığı bir yer haline getirmiştir. Nahçıvan'ın bulunduğu bölge, stratejik ve siyasi önemi ile tarihsel olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Antik çağlardan beri bu toprakların "Doğunun Kapısı" olarak anılması tesadüf olmamıştır. Önemli stratejik ve coğrafi konumu bölgeyi tarih boyu birçok devletin savaş meydanına dönüştürmüştür.

Nahçıvan, Azerbaycan'ın güney batısında yerleşmiştir. Bölge, ülkenin ana topraklarından izole edilmiş özerk cumhuriyettir. Nahçıvan, İran İslam Cumhuriyeti, Türkiye ve Ermenistan ile çevrilidir. Bölge kuzeyde ve doğuda 246 km uzunluğunda Ermenistan ile, güneybatıda 12 km uzunluğunda Türkiye ile ve güneyde 214 km uzunluğunda İran ile sınırlara sahiptir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Nahçıvan şehri, Babek, Culfa, Kangarlı, Ordubad, Sadarak, Şahbuz, Şarur ilçelerinden oluşmaktadır (Şekil 1.) (Halilov, 2015: 677).

Şekil 1. Azerbaycan'ın Haritası ve Nahçıvan'ın Jeopolitik Konumu

Kaynak: McArdle D. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-53512098> Erişim Tarihi 18.12.2020.

Nahçıvan'ın coğrafi konumu birçok açıdan önemlidir. Nahçıvan, Kafkasya'nın güneydoğu kesiminde yer almaktadır. Bölge, 38°51'-39°47' ' kuzey enlemi ve 44°46'-46°10' doğu boylamında bulunmaktadır (Şimşek, 2010: 114). Alanın yaklaşık %75'i deniz seviyesinden 1000 metre yüksekte yer almaktadır. Kuzeyde Dereleyez, doğuda Zangazur silsilesinde uzanır. Alanın güney ve güneybatı kesimi, Araz Nehri boyunca uzanmış ve 600-1000 m yükseklikte yer almaktadır. Nahçıvan bölgesi, yüksek dağlarla çevrili bir "vadiyi" andırıyor. Bunun sonucunda, bölge doğal olarak yüksekte konumlandırılan kalelerle çevrelenmiş ve tarih boyunca farklı - farklı orduların buraya girmesi bu doğal coğrafi konum sebebiyle zorlaşmıştır (Səfərli, 1999: 5-9).

Özerk bölgenin yüzölçümü 5562 km², nüfusu 455,5 bin kişidir (2020 verileri). Nahçıvan, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının %6,4'ünü kaplamıştır ve ülke nüfusunun % 4,5'i burada yaşamaktadır. Son verilere göre ortalama nüfus yoğunluğu 81 kişi / km² olmuştur (<https://www.stat.gov.az/source/demography/> Erişim Tarihi: 12.12.2020).

1.1.1. Nahçıvan'ın Bölgesel Konumu

Nahçıvan, yeryüzündeki ilk insan yerleşim yerlerinden biridir. Azerbaycan halkı bu topraklarda kadim ve zengin bir kültür yaratmıştır. Nahçıvan aynı zamanda dünyanın en eski kültür merkezlerinden biridir. Azerbaycan'ın diğer bölgeleri gibi Eski Doğu medeniyetleriyle yakından bağlantılı olan Nahçıvan da tarihsel gelişimin seyrinde derin izler bırakmıştır. Azerbaycan halkının zengin tarihi, bilimsel ve kültürel mirası bu topraklarda oluşmuştur.

Azerbaycan'ın ayrılmaz, doğal bir parçası olarak ülkenin sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel kalkınma sürecinde önemli bir konuma ve role sahip olan Nahçıvan toprağı, karmaşık, zor ve aynı zamanda şanslı bir gelişim yolu izlemiştir. Azerbaycan'ın siyasi ve tarihsel gelişiminin ilk aşamalarından itibaren Nahçıvan, yüzyıllar boyu birbirinin yerini almış Manna, Medya ve Ahamenişler, Atropatena, Sasaniler, Arap Halifeliğı, Selçuklular vb. devletlerin bir parçası olmuş ve bu devletlerin stratejik öneme sahip vilayetlerinden ve idari merkezlerinden birine dönüşmüştür (Əliyev, 2009: 6).

Bölge, Azerbaycan için yalnızca siyasi önem taşımamış, aynı zamanda da Doğunun önemli kültürel merkezlerinden biri olmuştur. Dünya medeniyetinin merkezlerinden biri olan Nahçıvan tarihi, kültürü ve doğal kaynakları ile her zaman

dikkatleri üzerine çekmiştir. Elverişli jeopolitik konumu, verimli toprakları, zengin yer altı kaynakları, insanların binlerce yıl önce buraya yerleşmesine izin vermiştir. Bilim adamları "Nahçıvan" kelimesinin kökenini farklı şekillerde açıklamışlardır. Halk etimolojisi ve tarihsel kaynaklara bakıldığı zaman ilginç bilgiler ortaya çıkmaktadır. "Nahçıvan" kelimesi, "Nakş-ı cihan", yani "dünyanın deseni", "dünyanın nakışı" kelimelerinden türemiştir. Bir başka popüler efsaneye göre "Nahçıvan", Nuh peygamberle veya daha doğrusu "büyük dünya tufanı" ile ilişkilendirilmektedir. Halk edebiyat kaynaklarında Nahçıvan'ın "Nuh'un takipçilerinin meskeni", "Nuh'un ülkesi" anlamına geldiği anlaşılmaktadır (Bəxşəliyev, 2014: 38).

Nitekim Nahçıvan yakınlarında deniz seviyesinden 3.725m yükseklikte bulunan Gamigaya adlı antik yerleşim yerinin mevcudluğu ve bu yerleşim yerinde Peygamberler Diyarı olarak adlandırılan çok eski bir mezarlığın olması bölgenin Nuh Peygamber'in büyük dünya taşkınyından sonra çıktığı sahiller olduğunun varsayılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda Nahçıvan şehrinde Nuh Peygamber'in türbesi bulunmaktadır. "Nahçıvan" kelimesi aynı zamanda "Nakçuana veya Naxçuan" şeklinde kullanılmış ve "mucizevi veya iyi sular ülkesi" veya "şifalı maden suları ülkesi" olarak da yorumlanmaktadır (Həbibbəyli, 2009: 4).

Nahçıvan'ın coğrafi konumu, eşsiz iklimi, fauna ve florası, antik tarihe sahip kültürel anıtları, bölgenin gelişmesi için elverişli koşullar yaratmaktadır. Antik çağın doğal ve tarihi eserlerinden olan Mömüne Hatun, Karabağlar, Yusif Kuseyir oğlu, Gülistan Türbeleri, eski insanların ilk yerleşim yerleri olan Gamigaya, Kilit Mağaraları, bu yerlerin büyüklüğünün ve yenilmezliğinin simgesi olan İlandağ, Babek Kalesi, Alınca Kulesi, Aşabi-Kehf ve yüzlerce diğer mimari eser Nahçıvan'ın eşsiz güzelliğini göstermektedir. Azerbaycan halkının zengin tarihi, bilimsel ve kültürel mirası bu topraklarda oluşmuştur (Halilov, 2015).

Nahçıvan, XV-XVIII. yüzyıllarda yoğun bir siyasi mücadele alanını anımsatmaktaydı. Nahçıvan XV. yüzyılda Karakoyunlu ve daha sonra Akkoyunlu devletlerinin bir parçası olmuş ve 1501'de Safevilerin egemenliğine girmiştir. Daha sonra Nahçıvan, Nadir Şah'ın devletine büyük mücadeleler sonucu birleştirilmiş ve bu devletin yıkılmasından sonra Azerbaycan'da kurulan on sekiz hanlıktan birinin merkezi olmuştur (Qasimov, 2014: 239).

XIX. yüzyılın ilk yarısında tarihi koşullar sonucu Rusya ve İran arasında ikiye ayrılan Azerbaycan'ın kuzey kısmında yerleşen Nahçıvan Hanlığı Rusya İmparatorluğu'nun bir parçasına çevrildi. Yeni idari değişikliklerin sonucunda, tarihsel olarak oluşturulmuş sınırlar ihlal edilmiştir. Çarlık Rusya'sının jeopolitik hedefleri doğrultusunda İran ve Türkiye'de yaşayan Ermenilerin Nahçıvan toprakları dahil Azerbaycan'a yerleştirilmesi başlamıştır. Uzunca bir süre zarfında sürdürülen siyasetle bölgenin nüfus dengesinin değiştirilmesine ve Ermenilerin çoğunlukta olmasının sağlanmasına çalışılmıştır. Bölge aynı zamanda fiziksel olarak Azerbyacan'dan ayrılmıştır. Bu asimilasyon ve yayılma siyasetin karşısı Türkiye Cumhuriyeti tarafından alınmıştır (Məmmədov, 2005: 213).

1.1.2. Nahçıvan'ın Azerbaycan Açısından Önemi

SSCB zaman özerlik kazanan bölge büyük zorluklarla ve Türkiyenin doğrudan yardımlarıyla kendi tamlığını korumuştur. Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra Nahçıvan gelişim aşamasına geçmiştir. Kısacası, düne kadar il merkezini anımsatan ve ekonomik ablukanın zorluklarıyla karşı karşıya kalan Nahçıvan, artık sadece bölgesel değil, ülkeler arası işbirliğinin önemli aktörlerinden birine dönüşmüştür. Ayrıca Nahçıvan, Azerbaycan - Türkiye ilişkileri bağlamında öncü bir rol oynamaktadır. Başarılı karşılıklı politika Nahçıvan'ın daha da güçlenmesine hizmet etmektedir.

Bugün bölgenin en ücra sınır bölgelerinde alınan yapıcı önlemler de bu düşünceye zemin hazırlamaktadır. Son yıllarda Nahçıvan'ın, Azerbaycan ile yakın işbirliği yapan yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar için cazip bir bölge ve güvenilir bir ortak haline geldiğine dikkat edilmelidir. Nahçıvan iki modern bağımsız Türk cumhuriyetini siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarla birbirine bağlayan küçük, aynı zamanda güçlü faktördür. Nahçıvan'ın hem elverişli coğrafi konumu, hem de önemli stratejik pozisyonu Rusya, İran ve Türkiye gibi büyük bölgesel güçlerin dikkatini üzerine toplamıştır.

Nahçıvan, Azerbaycan için hem siyasi, hem ekonomik, hem de kültürel önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan'ın özerkliği benzersiz bir uluslararası model, yasal, siyasi ve tarihsel bir olgu olarak değerlendirmektedir. Nahçıvan'ın özerkliği sadece üç ülkenin mevzuatıyla değil, uluslararası anlaşmalarla da belirlenmiştir. Bu faktör, dünyadaki çok az özerk kurumun statüsüne yansımaktadır.

Yalnızca Gürcistan'daki Acara Özerk Cumhuriyeti ve Finlandiya'daki Aland Adaları uluslararası anlaşmayla kurulmuş olsa da, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin statüsü ve buradaki özerkliğin siyasi güçleri, yukarıda belirtilen iki özerk bölgeden farklıdır (Murtazaoğlu, 2004: 54-60). Nahçıvan ile aynı uluslararası anlaşma kapsamında özerk bir yapı şeklinde örgütlenen Acara, sınırlı siyasi yetkilere ve daha fazla idari ve ekonomik güce sahiptir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan özerk Aland Adaları'nın devlet statüsü yoktur (Mızrak, 2019: 79).

Her iki özerk kurumdan farklı olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, siyasi güçlere sahip özerk bir devlet olarak faaliyet göstermektedir. Nahçıvan'ın bu statüsünün değiştirilmesi için herhangi bir prosedür yoktur ve özerkliğin hem ulusal hem de uluslararası anlaşmalarla tanımlanmıştır. Tüm bunlar Nahçıvan'ın özerkliğini diğer bütün özerk bölgelerden ayıran ana faktörlerden biridir. Öte yandan Nahçıvan'ın özerkliği, iç hukuk, serbest bütçe politikası, özerkliğin merkezi hükümetle ilişkilerinin mekanizması, hem siyasi hem de yasal olarak olumlu anlamda benzersiz özelliklerine sahiptir. Bu özelliklerden biri üniter bir devlet olan Azerbaycan içinde özerk bir devletin ve başkanlık sistemi içinde bir parlamenter cumhuriyetin varlığıdır. En önemlisi, tüm bu özellikler ve tuhaflıklar, mükemmel siyasi ve hukuki mekanizmaların oluşmasına yol açmıştır (Hacıyev, 2009: 4).

Bu bakımdan değerlendirildiğinde Nahçıvan, Güney Kafkasya ülkeleri için bir kalkınma modeli olarak kabul edilmektedir. 2018'de Nahçıvan, İslam Kültürünün Başkenti ve Azerbaycan'ın Gençlik Başkenti olmuştur. Ayrıca, Caspian European Club'un, Azerbaycan'ın ekonomik bölgelere göre 2017 ve 2018 yatırım sıralamasında en yüksek genel puanı almıştır (İki Sahil Qəzeti, 18 aprel 2018: 13).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı Vasıf Talibov'un 21 Ocak 2019 tarihli emriyle "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 95. kuruluş yıldönümüne adanmış Eylem Planı" onaylanmıştır. Bu Eylem Planı Azerbaycan'ın devlet politikasının devamı niteliğindedir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 95 yıllık tarihi gelişimin en dinamik ve sürdürülebilir dönemini yaşamaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı Vasıf Talibov'un liderliğinde, özerk cumhuriyet 20 yılı aşkın süredir kapsamlı bir gelişme kaydetmiştir (Hacıyev, 2020: 23).

Nahçıvan'da her alanda büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Bu gelişme bugün hızla ve istikrarlı bir şekilde devam etmektedir.

1.1.3. Nahçıvan'ın Türkiye Açısından Önemi

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin derin tarihsel kökleri vardır. Bu ilişkiler bugün daha belirgin şekilde gelişmektedir. Tarihi dostluk, karşılıklı güven, samimi ilişkiler ve üst düzey işbirliği temelinde kurulan Azerbaycan-Türkiye ilişkileri sürekli güçlenmiştir. Halklarımızın aynı soy, dil, din, kültür ve daha birçok bağına sahip olması, bu iki ülkeyi her zaman bir-birine yaklaştırmıştır.

Modern dünyanın büyük ve güçlü devletlerinden biri olan Türkiye, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan'ı himaye etmektedir. Hain Ermeni siyaseti sonucunda ablukaya alınan Nahçıvan, uzun süre zarfında Türkiye'den siyasi ve ekonomik destek görmektedir. Kafkasya'daki jeopolitik süreçlerin yavaşlamadığı, Ermenilerin topraklarımıza yönelik iğrenç ve sinsî iddialarının yoğunlaştığı bir dönemde, Türkiye'nin desteği, Nahçıvan'ın bugünkü varlığını korumasına, eski tarihini yaşamasına, sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmesine olanak sağlamıştır (Şimşek, 2010).

Türkiye, Nahçıvan'ın bağımsızlığının ve refahının garantörüdür. Nahçıvan, Türkiye Cumhuriyeti için de son derece önemli ve kritik bir bölgedir. Bölge sadece siyasi önem taşımamış, aynı zamanda kültürel ve ideolojik değer arz etmiştir. Çünkü bölge, büyük Türk dünyasıyla Türkiye Cumhuriyeti arasındaki temel kara yolu bağlantısını sağlayabilir. Nahçıvan bir tür Turan'a açılan kapı olarak nitelendirilebilir. Ermenistan tarafından işgal olunan Azerbaycan topraklarını geri alması durumunda Akdeniz'den, Çin'e kadar büyük coğrafyada ortak Türk sınırı oluşacaktır. Türkiye'nin Nahçıvan'la sınırının olması Azerbaycan ile her alanda, her düzey ve seviyede ilişkilerin korunması ve geliştirilmesi açısından önemlidir (Öztiğ, 2018: 416).

Azerbaycan'ın Türkiye ile Nahçıvan'dan geçen sınır hattı Türkiye tarafından İran'dan satın alınmıştır. Sadece bu gerçek bölgenin siyasi ve coğrafi önemini göstermektedir. Türkiye, Nahçıvan'ın siyasi güçlenmesi, ekonomik büyümesi için destek sağlamaktadır. Bugün Nahçıvan'ın özerk bir cumhuriyet olarak var olması ve gelişim kazanması doğrudan Türk siyasetçilerin faaliyetlerinin sonucudur.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi sadece bu ülkelere değil, aynı zamanda bölgenin genel ilerlemesi ve istikrarına da önemli bir katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bugün Türk dünyasını yakınlaştıran en önemli faktörlerden biri Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesidir.

1.1.4. Ermenistan'ın Nahçıvan'a Karşı Arazi İddiaları

Stratejik ulaşım yolları üzerinde bulunan Nahçıvan, her zaman komşu devletlerin çıkarlarının konusu olmuştur. Azerbaycan topraklarının Rusya ile İran arasında bölünmesine yol açan 1828 Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Rusya'nın bölgedeki konumunu güçlendirmeye yönelik saldırgan faaliyetine özellikle dikkat etmiştir. Rusya'nın bölgedeki güçlenmesine, Ermenilerin bu bölgelere kitlesel olarak yerleştirilmesi eşlik etmiştir. 1836'da Eçmiadzin Katalikosluğu'nun kurulması sonucunda "Kafkasya'nın Ermeni Vatikanına" dönüşmesi ve kademeli Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan ayrılması siyaseti yürütülmüştür (Əliyeva, 2011: 5).

XX. yüzyılın başlarından itibaren Ermeni çetelerinin Türk-Müslüman nüfusa yönelik şiddeti artmıştır. Ermeniler 6 Şubat 1905 yılında Gence'de, Erivan'da, Tiflis'te, Nahçıvan'da katliamlar yapmışlardır. Bu katliamlar zamanla daha da büyüyerek kanlı olayların başlangıcı olmuştur. Ermeniler 31 Mart 1918 tarihinden itibaren bütün Azerbaycan topraklarında soykırımlar gerçekleştirmişler (Ordubadi, 1991: 12-20).

Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın geri kalanından bölgesel olarak ayrılması, 1919'da Azerbaycan'ın birçok bölgelerinin, özellikle Zangazur'un Ermenistan tarafından işgal edilmesi sonucunda meydana gelmiştir. Ermenistan'ın işgal politikası etnik temizlemeye yol açmıştır. Ekim 1919'un başlarında, Zangazur'un 110 büyük Türk-Müslüman köyü yıkılmış, nüfusu katledilmiştir. Zangazur ilçesinden Nahçıvan'a büyük mülteci göçü yaşanmıştır (Azerbaycan Tarihi, 2001: 416).

"Büyük Ermenistan" rüyasını gerçekleştirmeye çalışan Ermeniler, Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan koparılması için her türlü yola başvurmuştur. 1918-1920 yıllarında Azerbaycan'ın ana topraklarından kademeli olarak tecrit edilen Nahçıvan çok gergin ve çelişkili bir dönem yaşamıştır. Durumun ciddiyeti, kısa sürede iki ülkenin, yani Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin Ermeni yanlısı genel valiliğinin burada faaliyet göstermesi gerçeğiyle kanıtlamaktadır. Azerbaycan toprakları pahasına devletlerini kuran Ermenilerin, sadece eski tarihi toprağımız olan Zangazur'u ele

geçirmekle kalmayıp Nahçıvan'ı da ele geçirmek istedikleri bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır (Hacıyev, 2017: 12-14).

Yeni kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, kuzeyde Bolşeviklerin ve güneyde Ermenilerin askeri saldırısından çekinmiş ve bir uzlaşma politikası izlemiştir. Bu uzlaşmacı politikanın bir sonucu olarak, eski Azerbaycan şehri Erivan Ermenilere verilmiştir. Tüm bu olayların sonucunda "Büyük Ermenistan" fikrini gerçekleştirmek isteyen Taşnaklar daha çok etki elde etmişlerdir. Böylesine zor ve ağır bir dönemde Ermeni haydut gruplarının silahlı saldırılarına cesurca direnen Nahçıvan halkı tek kurtuluşunu Azerbaycan'a bağımlı kamlakta görmüştür. Bu dönemde Türk devletinin sağladığı siyasi ve askeri yardımlar paha biçilmez bir rol oynamış ve Nahçıvan'ın parçalanmasının karşısını almıştır (Məmmədov, 2010: 3).

1.2. SİYASİ İLİŞKİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

XX. yüzyılın başlarında dünyada meydana gelen sosyo-politik süreçler, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, siyasi yaşamda yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı Nahçıvan'ın kaderinde derin izler bırakmıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki tarihi kültürel bağlar bu yüzyılın başlarında yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu dönemden itibaren iki kardeş halk arasındaki karşılıklı etkileşimler sağlam siyasi temel üzerinde kurulmuştur (Şimşek, 2010: 112).

Rusya'da çarlığın devrilmesinden sonra, imparatorluğun çoğu vilayetinde olduğu gibi, Nahçıvan bölgesinde ikili iktidar ortaya çıkmıştır (İki Sahil Qəzeti, 18 Mart 2014: 10). Ermenilerin "Büyük Ermenistan" kurmak planları Nahçıvan'ın yerel halkının ulusal bağımsızlık düşünceleriyle uyumsuz olmuştur. Kendi hain planlarını gerçekleştirmek için her tür yol ve vasıtaları kullanan Ermeniler, Azerbaycan'dan koparılan diğer topraklar gibi Nahçıvan'ın da kaderini istedikleri gibi belirlemeye çalışmışlardır. Fakat bu kez Türkiye'nin Nahçıvan'ı himaye etmesi sonucunda Ermeniler başarısız olmuşlardır.

1.2.1. İlk Siyasi Etkileşimler

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilk siyasi etkileşimler XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında yaşanmıştır. Her iki halkın aydınlarının karşılıklı iletişimleri, Ermeni çetelerine karşı birlikte mücadeleler, soydaşlara yardımlar

şeklinde başlayan ilişkiler gelişerek güçlü siyasi işbirliği için sağlam zeminler hazırlamıştır. Azerbaycan ve Türkiye uzun tarihi ilişkilere sahiptir. Ortak kökler, dil, dinsel birlik, benzer kültürler, örf ve adetler bu ilişkileri belirleyen faktörler arasındadır. Türkiye ve Azerbaycan tarihlerinin en zor dönemlerinde bir-birlerine desteklerini göstermiştir.

1917'nin sonlarında Ermenilerin Nahçıvan'a yönelik toprak talepleri yoğunlaşmıştır. 1918'in başlarında, düzenli Taşnak silahlı gruplarının Türklerle savaşmak adına Nahçıvan'daki birçok köyü tahrip etmesiyle gerçek bir tehdit haline gelmiştir. Bu zaman Ermeni çetelerinin saldırılarına karşı Türk askerler bölgenin yerli nüfusunu korumak için büyük mücadele vermiştir (Şihaliyev, 2016: 180-181).

Türk ordusunun Azerbaycan'la ilgili en önemli siyasi adımlarından biri Azerbaycan'ın, özellikle Bakü'nün Taşnak ve Bolşevik destelerinden kurtarılması olmuştur. Nuri Paşa komutasındaki Türk Kafkas İslam Ordusu tarafından 1918 yılında yaşanan uzun mücadeleler ve savaşlar sonucunda Bakü'nün ve birçok bölgenin kurtarılması Azerbaycan için önemli bir dönüm noktası olmuştur (Altunsoy, 2019: 79).

İlk siyasi ilişkiler açısından Azerbaycan Türklerinin, Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Anadolu'daki milli mücadeleye maddi ve manevi destek sağlamaları önemli dostluk ve kardeşlik örneği olarak değerlendirilebilir. Halkın en fakir kesiminden, petrol zengilerine kadar, aydınlardan tanınmış hayır cemiyetlerine kadar birçok kaynaktan toplanan maddi destek Anadoluya ulaştırılmıştır. Yukarıda belirtilen tüm faktörler iki halkın yakın tarihsel bağlarının sağlamlığından haber vermektedir.

1.2.2. Mustafa Kemal Atatürk ve Nahçıvan

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, kendi ülkesine ve halkının bağımsızlığına ve güçlenmesine sergilediği azmin ve fedakarlığın yanı sıra, 1918-1921'de Nahçıvan'ı yabancı düşmanlardan korumak konusunda da büyük bir öngörü göstermiştir. Zor durumda olan Nahçıvan halkının Ermeni Taşnaklarına karşı savaşmasına yardım etmek için Kâzım Karabekir Paşa liderliğinde Nahçıvan'a büyük bir ordu göndermiştir. Ermenilerin Müslüman Türklere yönelik katliamına karşılık olarak Şubat 1918'de Kazım Karabekir Paşa'nın Birinci Kafkas Ordusu Azerbaycan'a gelmiştir. 13 Şubat'ta Erzincan ve Tarcan, 13 Mart'ta Hasangala, 5 Nisan Sarıkamış ve 25 Nisan'da Kars düşman güçlerinden geri alındı. Transkafkasya hükümeti ile yapılan

görüşmeler sonucunda Akhalkalaki, Gümrü, Surmalı, Nahçıvan, Culfa'nın boşaltılması ve tüm Kafkas demiryolları Osmanlılara devredilmesi planlandı. Ermenilerin bu anlaşmaya uymaması üzerine Kazım Karabekir Paşa'nın ordusu 15 Mayıs 1918'de Gümrü'ye girmiştir. Mayıs ayı sonlarında Kafkas devletleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Osmanlı devleti, yeni kurulan her devletle ayrı anlaşmalar imzalamıştır. Osmanlı Devleti, Azerbaycan ve Dağlık Cumhuriyet'i koruduğunu ilan ederek Batum, Akhiska, Ahalkalaki, Surmalı, Şarur ve Nahçıvan'ın Türk hakimiyetine girdiğini teyit etmiştir. Bu durumda, Ermenistan Cumhuriyeti iki bölgeden - Erivan ve Uchmuadzin'den oluşacaktı (Hüseyinzade, 2001).

14 Temmuz 1918'de Ermeni asıllı Andranik Paşa Nahçıvan'a gelip saldırı için hazırlıklara başlamış ve bölgedeki bazı Müslüman köylerini dağıtmıştır. Ermeniler tarafından işgal edilen Nahçıvan'ın kurtarılması görevi XI Kafkas Tümeni'ne verildi. Türk kuvvetleri 20 Temmuz'da Nahçıvan'ı kurtarmış ve Kazım Karabekir Paşa karargahını buraya taşımıştır. Bölgenin güvenliğini dahada güçlendirmek isteyen Paşa doğuya hücum ederek Nahçıvan-Ordubad-Zangazur-Bakü hattını kurma planı liderlik tarafından kabul edilmemiştir (Rızalı, 2010: 5).

Mondros Antlaşması'nın 31 Ekim 1918'de imzalanmasından sonra Kazım Karabekir Paşa, İstanbul'a geri dönme emri almıştır. Türk ordusunun çekilmesiyle bölgedeki Türkler yeniden Ermeni saldırısına uğramışlardır. Paşa, Nahçıvan'da yalnızca askeri görevleri yerine getirmemiş, aynı zamanda halkın durumuyla ilgilenmiş, yardıma muhtaclara destek sağlamış, okul yaptırmış ve bu okulun faaliyetleriyle yakından ilgilenmiştir.

Büyük Türk lideri Mustafa Kemal Atatürk, Nahçıvan'ı Türk dünyasına açılan kapı olarak nitelendirmiştir. Bu şekilde Nahçıvan'ın önemini vurgulamıştır. Andranik liderliğindeki Taşnak militanları Türk askerlerinin yardımıyla sınır dışı edilmiştir. Türk devleti de tarihte her zaman sözünü tutmaya çalıştı.

1.2.3. ADC Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Nahçıvan

26-28 Mayıs 1918'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, Ermenistan'ın Taşnak hükümeti Nahçıvan'ı ilhak etme politikası izlemeye başlamıştır. Sadece bölgeye Türk askerlerinin gönderilmesi ve yerel halkın aktif direnişi Nahçıvan'ın Ermeni egemenliğine girmesini engellemiştir. 4 Haziran 1918'de Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti

arasında dostluk ve yardımlaşma antlaşmasının imzalanması Azerbaycan'ın güçlenmesi ve kalkınması açısından önemli olmuştur (Kazımbəyli, 2019: 61).

30 Ekim 1918'de imzalanan Mudros Anlaşması gereğince Türk askerleri Nahçıvan, Karabağ ve Zangazur dahil olmak üzere Azerbaycan'dan çekilmesinin ardından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve halkının kaderi yeniden tehditle karşılaşmıştır. Türk birlikleri bölgeyi terk ettiğinde Azerbaycan'ın kendisini ve topraklarını savunacak güçlü devlet kurumları veya düzenli askeri birimleri yoktu. Kazım Karabekir Paşa Nahçıvan'ı terk etmeden önce yerel siyasilerle görüşmüş ve bölgenin refahının korunması için Nahçıvan'da bir devletin kurulmasını önermiştir. Bölgede yabancı müttefikler, özellikle İngilizler, Azerbaycan hükümeti ve ulusal-yurtsever siyasi güçler tarafından izlenen kararsız politika bağlamında Nahçıvan, Karabağ ve Zangezur'un tanınmış ve etkili temsilcileri, Ermeni zulmüne karşı bazı önlemler almış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumaya çalışmışlar. Bu önlemler, yerel niteliklerine rağmen, bir dereceye kadar mevcut koşullara karşılık vermiştir. Bu açıdan özellikle Nahçıvan bölgesinde oluşturulan Aras-Türk Cumhuriyeti'nin önemine dikkat edilmelidir. Aras-Türk Cumhuriyeti Kasım 1918'de kurulmuş ve Mart 1919'a kadar varlığını korumuştur. Araz-Türk Cumhuriyeti toprakları Nahçıvan, Ordubad, Şerur-Dereleyez mahallerinin yanı sıra Sardarabad, Ulhanlı, Vedibasar, Gamarlı, Megri ve diğer bölgeleri kapsamıştır. Cumhuriyetin merkezi Nahçıvan şehri olmuştur (Quliyev, 2018: 23).

1919 başlarında Nahçıvan'ı ele geçiren İngilizler, genç cumhuriyeti tanımadılar ve halkın görüşünü sormadan Nahçıvan ve Şarur bölgelerinin Ermenistan toprakları olduğunu ilan ettiler. Araz-Türkiye Cumhuriyeti bu siyasi oyunlar sonucunda çökmüştür. Temmuz 1919'da Taşnaklar İngilizlerin yardımıyla Nahçıvan'ı ele geçirmiştir. Nahçıvan Ulusal Komitesinin askeri birlikleri, İngilizlerin Nahçıvan'dan ayrılmasından yararlanarak Taşnak ordusunu Nahçıvan'dan çıkarmışlardır (Mustafayev, 2013: 79-81).

28 Nisan 1920'de Bakü'de Sovyet iktidarının ilan edilmesi ve 28 Temmuz 1920'de Nahçıvan'da Azerbaycan SSC'nin kurulması, Zangazur'un Azerbaycan'dan koparılıp Ermenistan'a birleştirilmesi, Nahçıvan'ı Azerbaycan'dan ayrı düşürmüştür. Bütün bu siyasi oyunlar, Nahçıvan'ın özerkliği konusunu gündeme getirmiştir. 29 Kasım 1920'de Ermenistan'da Sovyet iktidarının ilan edilmesinden sonra, Ermeni SSC

hükümeti defalarca Nahçıvan'ı ilhak etmeye çalışmıştır. Ancak Ocak 1921'de Nahçıvan nüfusunun % 90'ı Azerbaycan SSC'nin içinde kalarak özerk olmayı seçmiştir (Sultanova, 2018: 5).

1.2.3.1. Nahçıvan'ın Statüsünün Belirlenmesinde Türkiye'nin Önemi (Kars ve Moskova Antlaşmaları)

Zorla siyasallaştırılan Nahçıvan meselesi 1921'de imzalanan iki uluslararası belgeye - Moskova ve Kars anlaşmalarına yansımıştır. Nahçıvan'ın özerkliği meselesi, 13 Ekim 1921'de Güney Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetleri ile Kars'taki Türk hükümeti ve Sovyet Rusya'nın katılımıyla imzalanan uluslararası anlaşmaya da yansımıştır. Anlaşmanın 5. Maddesi uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti, Sovyet Ermenistanı ve Azerbaycan hükümetleri, bu anlaşmanın 3. Ek'inde belirtilen sınır içinde Azerbaycan'ın himayesinde Nahçıvan vilayetinin özerk bölgesini kurmayı kabul etmişlerdir. Antlaşmanın süresi sınırlı değildir. Bu sebepten antlaşma bugün hala geçerlidir (Soysal, 1989: 40-46).

Moskova konferansı çalışmalarına 26 Şubat 1921'de başlanılmıştır. Rus-Türk görüşmelerinde ikili ilişkilerin yanı sıra, Nahçıvan sorununa da değinilmiştir. Türkiye, Nahçıvan'ın Azerbaycan-Türkiye sınırının geçtiği tek bölge olma sorununun çözülmesine özel önem vermekteydi. Moskova'daki müzakerelerin ne kadar zor olduğu, gelecekteki Sovyet-Türk antlaşmasının metnini geliştirmek için 10-12 Mart 1921 tarihli siyasi komisyon toplantılarının tutanaklarından anlaşılmaktadır. Rus delegasyonunun Ermenistan'ın Azerbaycan'la sınırlarını değiştirmeye ve gelecekte Nahçıvan'ın statüsünü revize etme meselesini gündeme getirmesine çalışmıştır. Öte yandan Şarur-Dereleyez bölgesinin etnik olarak bölünmesini savunan Rus heyeti, Azerbaycan'ın Türkiye ile sınırlarını daraltmak ve Ermenistan'ın sınırlarını genişletmek için mümkün olan her şeyi yapmaya çalışmıştır (Hacıyev, 2016: 2-4).

Başta Azerbaycan'ın sınır güvenliği olmak üzere gelecekte bu tür olayların gerçek tehlikesinin farkına varan Türk tarafı, bu konunun Türkiye'nin doğu sınırının güvenliği açısından önemli olduğunu anlamıştır. Sonuç olarak, Şarur-Dereleyez bölgesinin Nahçıvan topraklarına atfedilmesine, Erivan ilçesinin tartışmalı bölümünde ise sınırın Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye temsilcilerinden oluşan karma bir komisyon tarafından onaylanmasına karar verilmiştir. Böylece, ancak Türk heyetinin ısrarı sayesinde Nahçıvan'ın statüsü sorunu Azerbaycan lehine çözülmüştür.

16 Mart 1921'de imzalanan ve son kullanma tarihi olmayan Moskova Sovyet-Türk Antlaşması, aslında Türkiye ile Güney Kafkasya'nın üç Sovyet cumhuriyeti arasındaki gelecekteki sınırları önceden belirlemiştir. Aynı zamanda Ermenilerin Türkiye ve Azerbaycan toprakları pahasına topraklarını genişletme planlarını da engellemiştir. Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye ve Sovyet Ermenistanı, 2 Aralık 1920 tarihli Ermeni-Türk Gümrü Antlaşması'nın Nahçıvan'la ilgili hükmünün hukuki gücünü kaybettiğini kabul etmişlerdir (Bolat, 2019: 270-273).

16 Mart 1921 tarihli Sovyet-Türk Moskova Antlaşması'nın hükümlerini uygulamak ve Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki üç Sovyet cumhuriyetiyle ilişkilerini düzenlemek için yeni bir konferans düzenleme ihtiyacı doğmuştur. Türkiye ile Rusya arasındaki aktif diplomatik yazışmaların bir sonucunda yeni bir konferansın geçirilmesi için Kars şehri seçilmiştir. Kars konferansının arefesinde Sovyet Rusya, Güney Kafkasya cumhuriyetleri ile Türkiye arasında tek bir antlaşmanın yapılmasına çalışmıştır. Rusya, her şeyden önce, Türkiye ile Azerbaycan arasında olası yakın ilişkilerin kurulmasından endişe duymaktaydı (Bolat, 2019: 276).

1 Nisan 1921'de, Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri G. Çiçerin, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin (RKP KM) Politbüro'suna şunları yazmıştır: “Türkler bizden almayı başarmadıklarını, Kafkasyalıları sıkıştırarak müzakereler yoluyla Kafkas cumhuriyetlerinden alma taktiğini kullanıyorlar. Bu bakımdan her şeyin ve özellikle de Azerbaycan'la ilgili meselelerin yolunda gitmeyeceği beklenebilir. İstenmeyen sapmaları önlemek için önlemler almazsak, Türklerin planları kolaylıkla gerçekleşebilir”. Bu nedenle Moskova, gelecek konferansa uygun şekilde hazırlanması için Azerbaycan SSC liderliğine baskı yapmaya başladı. 1921 yılının Nisan ayı başlarında, Sovyet Rusya Halk Komiseri Çiçerin, Azerbaycan SSC Halk Komiseri M.D. Huseynov'a gönderdiği telgrafda şunları yazmıştır: “Türklerin siyasi çizgisi, Azerbaycan'ı himaye etmek için mümkün olan her şekilde yardım etmektir. Bu şekilde onu koruyucusu olmaya çalışarak onun işlerine müdahale etmek için zemin hazırlamaktır. Bakü'deki resimleri uyarmazsanız bir hata yapabilirler. Kafkas cumhuriyetlerinin bize sormadan bir anlaşma imzalamaması gerektiğine dair Merkez Komite'nin kararını onlara iletin". 12 Nisan'da Çiçerine gönderilen bir cevap telgrafında M. D. Huseynov şunları yazmaktaydı: “Notunuzu aldım. Türkler asla ve hiçbir şekilde Azerbaycan üzerinde hamiliği kazanmayacaklardır. Biz yalnız Türklerle

müzakerelerde Transkafkasya cumhuriyetlerinin birleşik cephesine ihtiyaç duyulursa, o zaman bu müzakerelere katılacağız" (Нифталиев, 2015: 7).

Bölgenin özerklik statüsü, 1921 yılında Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Moskova Anlaşması ve daha sonra Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında imzalanan Kars Anlaşması ile resmiyet kazanmıştır. Türk dünyasına düşman olan güçlerin niyetleri Nahçıvan'ı Ermenistan ile birleştirmek ve Nahçıvan'ın ülkenin ana topraklarından ayırmak olmuştur. Bununla Azerbaycan ve Türkiye arasındaki iletişimin kesilmesi amaçlanmıştır. Bu faktör Nahçıvan'ın özerkliği konusunu bir gereklilik haline getirmiştir. Bu ihtiyaç, Azerbaycan topraklarının korunmasının öneminden doğmuştur. Yerel halkın ve aydınların ısrarlı mücadelesi, kardeş Türkiye'nin adaletli konumu nedeniyle stratejik öneme sahip Nahçıvan'ın özerklik kazanması, tarihi toprakların Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalması için tarihi siyasi ortamı yaratmıştır.

1.2.4. SSCB Dönemi Nahçıvan - Türkiye İlişkileri

Dönemin siyasi ortamındaki atmosfer, Azerbaycan topraklarının bir kısmının Ermenistan'a ilhak edilmesine ve Nahçıvan'ın fiilen Azerbaycan'ın geri kalanından koparılmasına neden olmuştur. Azerbaycan'ın Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra bu süreç daha da güçlü bir şekilde devam etmiştir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde Nahçıvan ve Zangazur'u korumak adına Erivan ve Eçmiadzin Ermenistan'a verilmek zorunda kalınmıştır. Sovyet hükümeti dönemindeyse Azerbaycan Rusya'nın şovenist politikasıyla bir kez daha karşılaşmıştır. Yapay şekilde Dağlık Karabağ sorunu ortaya çıkarılmış ve Zangazur bin türlü yolla Ermenistan'a devredilmiştir. Böylece, Azerbaycan'ın tarihi parçası olan Nahçıvan'ın etno-coğrafi kısmı, Azerbaycan'ın ana topraklarından fiziksel olarak ayrılmıştır. Bu "bölünme" fiilen Azerbaycan halkının siyasi bağımsızlığına karşı yapılmış bir cinayettir. Böylece etnik olarak Türk Müslüman nüfustan oluşan Azerbaycan halkı, en yakın etno-politik kardeşleri olan Türkiye'den fiziksel olarak ayrılmıştır. Bu nedenle, gelecekte Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupaya çıkışı Ermenistan taraftan kapatıldığından Rusya ve İran gibi ülkelere bağımlıya yol açacaktır. Kuşkusuz böyle bir durum Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve sosyal durumunu etkilemekteydi (Hacıyev, 2009: 4).

Nahçıvan'ın özerklik statüsünü kesin olarak tanımlayan Moskova ve Kars Anlaşmalarının (1921) imzalanmasının ardından Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Nahçıvan'ın nüfusunun Müslüman-Türk olması bölgenin Ermenilerin yönetimine geçmesine engel olmuştur. Bu yüzden bölgedeki nüfusun soykırımı ve Ermenilerin bölgede çoğunlukta olmaları için Ermeniler bir çok defa çalışmışlardır. Ancak Türkiye'nin bölgeyi dikkatte tutması, bu korkunç siyasetin gerçekleşmesinin karşısını almıştır. 9 Şubat 1924'te Nahçıvan'ın fiili özerkliğinin ilan edilmesiyle birlikte, Azerbaycan'ın tarihi topraklarının güvenliği ve gelecekteki gelişimi sağlanmıştır (Musayev, 1996: 321).

Özerklik kazanmak, toprak bütünlüğünün korunmasına da izin vermiştir. Tarih boyunca Nahçıvan çeşitli imparatorlukların çıkarında olmasına rağmen hiç bir güç Nahçıvan halkının iradesini kıramamış ve bu toprakları Azerbaycan'dan koparamamıştır. Bu açıdan Nahçıvan'ın siyasi kaderinde özerklik statüsü de önemliydi. Bu nedenle, bölgenin özerkliğinin kazanılması, Azerbaycan'da milli devlet ve toprak bütünlüğü zihniyetinin daha da derinleşmesine ve güçlendirilmesine hizmet etmektedir. Nahçıvan'ın özerklik sorunu sadece savaş alanlarında çözülmemiştir. Ayrıca aktif olarak diplomatik ve siyasi tartışmalara yol açmıştır. Bu meselenin Transkafkasya Seym'inde, 1918-20'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Parlamentosu'nda, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan ulusal konsey ve parlamentolarında ve Versay Barışında defalarca tartışılmış olması, bölgenin siyasi önemini göstermektedir. Nahçıvan'ın statüsü ayrıca, Sovyet iktidarının ilk yıllarında Azerbaycan ve Ermenistan devrimci komitelerinde, Rusya Halk Komiserleri Konseyi'nde ve Rus Komünist Bolşevik Partisi Siyasi Bürosunda tartışılmıştır (Qasimov, 2014).

18 Haziran 1932'de Türkiye'nin İran ile sınırları yeniden çizilmiştir. Bu zamana kadar Türkiye'nin Nahçıvan'a doğrudan yolu olmamıştır. Türkiye, Nahçıvan'ın karşısında yer alan 12 km²'lik toprak parçasını İran'dan satın almıştır. Alınan bu toprak Türk Kapısı adını taşımaktadır. Türkiye'nin en kısa kara sınırına sahip olduğu komşusunun Nahçıvan olmasının sebebi de burada oluşturulan geçidin dönemin İran hükümetinden sınır hattının satın alınması yoluyla oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. Atatürk o dönemin koşullarında ileri görüşlü politikası ile tüm devletler ile Türkiye arasında oluşabilecek gerilimleri önlemeye çalıştı. Atatürk o

dönem Türkiye'deki durumu dikkate alarak Sovyet Rusya ve Ermenilerin bölgenin yüksekliklerini ele geçirmeleri, İran'ın ise aşağıdan tehlike oluşturduğunu bilmiştir. Bu ülkeler arasındaki ilişkiler beklenmedik nedenlerle bozulsa bile Türkiye Nahçıvanla dolayısıyla Azerbaycan ile ilişkilerini kaybetmeyecektir (<https://teyit.org/ataturkun-turkiyenin-azerbaycan-ile-kara-siniri-olmasi-icin-irandan-toprak-satin-aldigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.01.2021).

1990'ların başında Sovyet Rusya'nın çöküşünün arefesinde siyasi karmaşa fırsatını değerlendirmek isteyen Ermeniler, Rusya'dan aldıkları silahlarla Nahçıvan'a saldırarak bölgeyi ele geçirmeye çalışmışlar. Bunu anlayan Türk hükümeti sınırdan Nahçıvan'a silah ve tıbbi yardım sağlamıştır. Nahçıvan'ın işgalini engelleyen bu adım, daha sonra Nahçıvan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve özerk bir cumhuriyet haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Büyük Mustafa Kemal Atatürk, ileri görüşlü politikası ve derin zekası sayesinde sadece Türk halkının ve devletinin değil, aynı zamanda Nahçıvan toplumunun hayatlarını ve geleceğini kurtarmayı başarmıştır (Həbibbəyli, 2019: 4).

1.3. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ TÜRKİYE AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN

1990'lı yılların başlarında SSCB'nin çöküşünün yarattığı kaostan faydalanan Ermeniler, Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne karşı toprak taleplerini savaşla gerçekleştirmeye karar verdiler. 19-20 Ocak 1990 gecesi, Sovyet birliklerinin Bakü'ye askeri müdahalesinden sekiz saat önce, Ermeni silahlı grupları Nahçıvan'ın sınır bölgelerine saldırarak Sederek ilinin Kerki köyünü işgal ettiler. Ermeniler işgal niyetlerini burada bitirmemiş ve tüm bölgeyi ele geçirmek istemişler. Uluslararası uygulamada benzeri görülmemiş baskı yöntemlerine başvuran Ermeni hükümetinin sinsî politikası sonucunda, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın ana toprakları arasında doğrudan ulaşım ve iletişim bağlantıları kesildi. Bölge ekonomik ablukayla karşı karşıya kaldı. Bölgenin elektrik talebi yaklaşık yüzde doksan oranında kesilmiş, bölgeye Azerbaycan'dan gelen doğalgaz hattı tamamen tahrip edilmiştir. Demiryolu taşımacılığında trenlerin askıya alınmasıyla durum daha da kötüleşmiştir. Kışın şiddetli soğuk günlerinde evleri ve daireleri ısıtmak için yakacak odun, kömür ve ya yağ bulunmuyordu. Gıda ürünlerinde, özellikle temel gıda ürünlerinin getirilmesinde ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Haydar Aliyev'in sözleriyle

Nahçıvan, bahsi geçen dönemlerde kaderine bırakılmış bir adayı anımsatmaktaydı (Hacıyev, 2018: 7).

Bağımsızlığın ilk yıllarında Haydar Aliyev gibi siyasetçinin Nahçıvan'da yaşaması ve özerk cumhuriyeti yönetmesi bölgenin kurtuluşuna yol açmıştır. H.Aliyev, Nahçıvan'ın kurtuluş mücadelesine hem yakın hem de uzak komşu ülkelerle kültürel ve ekonomik bağlar kurarak başlamıştır. Aliyev'in inisiyatifleri sonucunda Türkiye ile ilişkilerin kurulması kaçınılmaz olarak bölgeyi felaketten kurtarmıştır. Haydar Aliyev, Ermeni saldırganlığı sonucu ablukaya alınan Nahçıvan'daki yönetim döneminde Türkiye ile ilişkilere özel önem vermiş ve iki ülke arasında faydalı bir işbirliği sağlanmıştır (Məmmədov, 2010: 3).

1.3.1. Birinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkilerinde Nahçıvan Faktörü

Mart 1992'de dönemin Nahçıvan Yüksek Meclisi Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk resmi ziyareti sırasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Süleyman Demirel ve diğer yetkililerle görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde tartışılan ana konu, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısı, unutulmuş Kars anlaşmasının yeniden değerlendirilmesi ve Nahçıvan'daki zor siyasi ve ekonomik durum olmuştur. Sonuç olarak, Türkiye Başbakanı ile Nahçıvan Yüksek Meclis Başkanı arasında ortak protokol imzalanmış, her alanda işbirliğinin temelleri atılarak, bu ilişkilerin geliştirilmesi planlanmıştır (Əhmədov, 2017: 7).

1-5 Haziran 1992'de Nahçıvan Yüksek Meclis Başkanı Haydar Aliyev başkanlığındaki bir heyet, Türk hükümetinin daveti üzerine Ankara ve İzmir'i ziyaret etmiştir. Türk yetkililerle görüşmelerde Nahçıvan'daki gergin durumdan bahseden Haydar Aliyev, Ermenistan'ın saldırıları sonucunda özerk cumhuriyette ciddi bir yiyecek ve yakıt sıkıntısı yaşandığını bildirmiştir. 24 Mart 1992 protokolü kapsamında anlaşılmış 100 milyon dolarlık kredinin kullanılması meselesi yeniden görüşülmüş ve 10 milyon dolarlık gıda alımı için anlaşmaya varılmıştır. Haydar Aliyev'in Türkiye'ye üçüncü resmi ziyareti 10-14 Ağustos 1992 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Ziyaret sırasında Haydar Aliyev, 24 Mart 1992'de imzalanan işbirliği protokolünün uygulanmasına yönelik tedbirler konusunda Süleyman Demirel ve devlet bakanları ile

görüşmelerde bulunmuştur. Görüşmelerin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin sağladığı kredinin kullanımına başlanılmıştır (Mərdanov, 2002: 40-41).

1992 yılında modern Azerbaycan tarihinin en zor ve gergin dönemlerini yaşamıştır. Bakü'deki siyasi güçler arasındaki güç mücadelesi sonucunda Karabağ'ın bir nevi unutulmasından yararlanan Ermeniler Azerbaycan'a yönelik saldırılarını yoğunlaştırdılar. Ermeniler, Şuşa ve Laçın şehirlerini ele geçirerek Dağlık Karabağ'ın işgalini devam ettirdiler. Ermeniler bu siyasi durumu Nahçıvan'a karşı askeri saldırganlığı yoğunlaştırmak için kullanmışlardır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin yoğun siyasi ve diplomatik çabaları sonucunda Ermenilerin bu planları engellenmiştir. 18 Mayıs 1992'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Yüksek Meclisi Başkanı, Nahçıvan'a yönelik Ermeni saldırısının durdurulması için Türkiye'ye yardım talebinde bulunmuştur. O gece Türk hükümeti, 1921 Kars Antlaşması ile Nahçıvan'da söz sahibi olduğunu ve özerkliğinin garantörü olduğunu tüm dünyaya yönelik özel bir açıklamayla duyurmuştur. Bu açıklamanın ardından 57 ülke Ermenistan'ın saldırganlığını kınamıştır (Məmmədov, 2010: 3).

1.3.1.1. Türkiye ve Azerbaycan Arasında Ümit Köprüsü'nün Açılışının Siyasi Önemi

28 Mayıs 1992'de açılan Sadarak-Dilucu köprüsü (Ümit Köprüsü), Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Azerbaycan taraftan Sadarak gümrük kapısı, Türkiye taraftan Dilucu gümrük kapısı bu köprüyü oluşturmuştur. O zaman ekonomik kriz yaşayan bölge hem siyasi destek kazanmış, hem de ekonomik albukadan çıkmıştır. Sınır geçidinin resmi açılışına katılmak üzere Türkiye Başbakanı S. Demirel başkanlığındaki büyük bir heyet Nahçıvan'a gelerek bölgeyle tanışmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik yaşamında önemli bir aşama olan ve iki kardeş halkın uzun süredir devam eden hayalini gerçekleştiren Umit Köprüsü'nün açılışı büyük bir ciddiyetle kutlanmaktadır (Azərbaycan Respublikası, 2001: 106).

S. Demirel, köprünün açılış törenine katılmıştır. Umit köprüsünün açılışını bir birlik, ulusal coşku, kardeşlik ve dostluk sembolü olarak değerlendirmiştir. Demirel, Türkiye ile Nahçıvan dahil olmakla tüm Azerbaycan arasındaki ilişkilerin genişlemesi ve halkların birbirine yakınlaşması açısından sınır geçidininin rolünü yüksek değerlendirmiştir (Hacıyev, 2017: 6).

1.3.2. Türkiye Resmilerinin Nahçıvan'a Ziyaretleri

İki ülke arasında hem özel hem de kamusal alanda her türlü dostane ve kardeşçe ilişkilerin geliştirilmesinde resmlerin karşılıklı ziyaretleri büyük önem taşımaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Türkiye ile ilişkileri sonraki yıllarda Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bağlamında gelişmiştir. Özerk Cumhuriyet Yüksek Meclisi Başkanı Vasıf Talibov'un Türkiye'ye ilk resmi ziyareti 12-17 Mart 1996'da gerçekleşmiştir. Ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde özerk cumhuriyetin mevcut sorunlarının çözülmesi amaçlanmıştır. Nahçıvan Yüksek Meclis Başkanı'nın ziyareti sırasında, Türkiye'nin tüm üst düzey yöneticilerinin Cumhurbaşkanı, Başbakan, Parlamento Başkanı vb. üst düzey resmlerle görüşmeleri de bölgeye sürekli ilgi ve özeni göstermektedir (Məmmədov, 2010: 3).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Haziran 2008'de Nahçıvan'a eşzamanlı ziyareti büyük siyasi önem taşımaktadır. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin daha da güçlenmesinin bölgesel işbirliğine büyük katkı sağladığına dikkat çeken Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, yaptığı basın açıklamasında Türkiye Başbakanı'nın bölgeyi ziyaretinden büyük memnuniyet duyduğunu bildirmiştir (Əliyev, 2016: 320-323).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanının daveti üzerine Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı 26-29 Nisan 2010 tarihlerinde Türkiye Cumhuriyeti'ne resmi ziyaret etmiştir. Ziyarete Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Devlet Bakanı Hayati Yazıcı ve Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ile görüşmüştür (<http://dgk.nmr.az/az/article/1222/> Erişim Tarihi: 15.01.2021).

Azerbaycan'ın ikili ilişkilerinin yanı sıra Nahçıvan, uluslararası etkinliklere de ev sahipliği yapmıştır. 3 Ekim 2009'da Türk Dili Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları IX. Zirvesi Nahçıvanda düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun katılımıyla gerçekleşen etkinlikler çerçevesinde ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesine dair yeni yolları görüşülmüştür (Abbasova, 2019: 21).

11 Mart 2016 tarihinde Türkiye-Azerbaycan Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Necdet Ünüvar ve 20 Aralık 2017 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı

Binali Yıldırım Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni ziyaret ederek Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı ile görüşmüşdürler (Məhərrəmov, 2019: 6-7).

Nahçıvan'daki Türk Konsolosluğu, Nahçıvan-Türkiye siyasi ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Özerk Cumhuriyet'te düzenlenen tüm etkinliklere Başkonsolos ve konsolosluğun diğer çalışanları katılmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçileri, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni ziyaret ederek özerk cumhuriyetle yakından ilgilenmektedirler. Büyükelçi Erkan Özoral, 18 Mayıs ve 20 Aralık 2017 tarihlerinde Nahçıvan'ı ziyaret etmiştir. Ayrıca 12 Eylül 2018'de yeni atanan Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosu Mehmet Emin Kiraz, Nahçıvan'a gelerek 1 Ekim'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı tarafından kabul edilmiştir (<http://dmfa.nakhchivan.az/index.php/az/yeni-x-b-rl-r?start=30> Erişim Tarihi: 20.01.2021).

Türkiye'nin birçok büyük şehirlerinden resmiler de Nahçıvan'a ziyaret etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Iğdır Valisi Anvar Ünlü, 31 Temmuz 2017 tarihinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne resmi bir ziyaret gerçekleştirerek Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı tarafından kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Erzurum Valisi Okay Memiş başkanlığındaki 22 kişilik heyet, 16-18 Aralık 2018 tarihlerinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir. Heyette ayrıca Kuzeydoğu Anadolu Ajansı Genel Sekreteri Osman Demirdöğen, Tanıtım ve Ortak İşbirliği Ajansı Başkanı Muzeyyen İnci, Erzurum Atatürk Üniversitesi Rektörü Ömer Çanaklı ve Üniversite Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Başhekimi Ali Şahin de yer almıştır. Tüm bu resmi ziyaretler ikili ilişkilerin sadece devletler arası düzeyde düzenlenmediğini, şehirler arası seviyelerde de oluşturulduğunu göstermektedir (Abbasova, 2019: 21-22).

Mevcut tarihsel durumda, Nahçıvan'ın Türkiye ile ilişkileri artan bir şekilde gelişmektedir. Özerk Cumhuriyet'in kamu ve özel sektörü ile Türkiye Cumhuriyeti resmi çevreleri ve işadamları arasında sürdürülebilir ilişkiler kurulmuştur. Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimine rağmen, Türkiye ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri, her alanda başarılı reformların uygulanmasında önemli rol oynamıştır. Türk resmilerinin Nahçıvan'a yaptıkları iş ve resmi seferleri sırasında imzalanan belgeler Nahçıvan-Türkiye ilişkilerinin

gelişiminde yeni bir aşama oluşturmuş ve özerk cumhuriyetin sosyo-ekonomik sorunlarının çözümüne olumlu etki yapmıştır. Böylece Nahçıvan yavaş yavaş Türk dünyasına katılmıştır.

1.3.3. İmzalanan Temel Anlaşmalar

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın en zor günlerinde, özerk cumhuriyette durum karmaşık ve gergin olarak kalmaktaydı. Çünkü yakıtının ve yiyeceğinin çoğunu Bakü'den alan Nahçıvan bu destekten mahrum bırakılmıştır. Ermenistan'dan geçen demiryolu çalışmadığı için bu ürünleri Nahçıvan'a getirmek imkansız olmuştu. Bahsi geçen dönemde Bakü ile iletişim sadece hava yoluyla sağlanmıştı. Bu bağlamda Türkiye ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Nahçıvan Yüksek Meclisi'nin o zamanki başkanı Haydar Aliyev'in yürüttüğü siyasi strateji sonucunda, bölge ablukadan çıkmış, Türkiye Cumhuriyeti ile uluslararası ilişkilerini kurmuş ve genişletmiştir.

29 Ocak 1991'de Nahçıvan'da Azerbaycan ile Türkiye arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, sınır nehri Aras'a karayolu ve demiryollarının inşası ve sınırda bir gümrük kontrol noktasının açılmasını planlanmıştır. Nahçıvan'ın yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak ve iletişim bağlarını yeniden tesis etmek için görüşmeler yapılmış ve protokoller imzalanmıştır. Haydar Aliyev'in özerk cumhuriyetin başkanlığı döneminde komşu ülkelerle, özellikle Türkiye ile kurduğu dış ilişkiler, bölgeyi felaketten kurtarmıştır (Hüseynov, X., 2019: 91).

Bu dönem Türk heyeti ile görüşmeler devam ettirilmiş ve işbirliği protokolü imzalanmıştır. 25 Ekim 1991'de Türkiye Cumhuriyeti Nahçıvan'a 1 milyar Lira değerinde gıda yardımı gönderme kararı almıştır. Ekim 1991'de Nahçıvan ile Türkiye arasında Aras Nehri üzerinde geçici bir köprü açılmıştır. Köprünün hizmete girmesinden sonra özerk cumhuriyete yapılan yardım miktarı daha da arttırılmıştır (Məmmədov, 2005: 43-44).

22-25 Mart 1992'de Haydar Aliyev, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel'in daveti üzerine kardeş ülkeyi ziyaret etmiştir. Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile bir araya gelmiş ve 24 Mart'ta Başbakan Süleyman Demirel ile Türkiye işbirliğinin daha da geliştirilmesine yönelik 13 maddelik bir protokol imzalanmıştır. Protokolde, özerk cumhuriyete Türkiye tarafından mali,

ekonomik ve teknik yardım sağlanmasını, bölgenin ihtiyaçlarını karşılamak için 100 milyon dolarlık bir kredi tahsis edilmesini, ulaşım bağlantılarının geliştirilmesi meseleleri yansımıştır. Protokolde ayrıca bankacılık, turizm, bilgi ve iletişim altyapısının iyileştirilmesi meseleleri belirtilmiştir. Tüm bunların yanı sıra özerk cumhuriyetten 100 öğrencinin Türkiye'de eğitim görmesi alanında işbirliği yapılması da kararlaştırılmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Yüksek Meclisi Başkanı bu protokolü büyük önem taşıyan tarihi bir belge olarak değerlendirmiş ve yürütme organlarına protokolün uygulanması konusunda somut önerilerde bulunmaları talimatını vermiştir (Abbasova, 2019: 5).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 8-11 Şubat 1994 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı ilk resmi ziyareti ikili ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırmıştır. Ziyaret sırasında iki ülke arasında işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma protokolü, bilimsel, teknik, kültürel ve ekonomik alanlarda işbirliği anlaşması, dostluğun geliştirilmesi ve kapsamlı işbirliği anlaşması, siyasi istişareler üzerine anlaşma, yatırımların karşılıklı olarak geliştirilmesi ve korunması ve diğer önemli belgeler imzalanmıştır (Əliyev, 1997: 362).

3 Ekim 2009'da Türk Dili Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları IX Zirvesi Nahçıvanda düzenlenmiştir. Etkinliğe Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu katılmıştır. Etkinliğin ardından katılımcılar arasında Nahçıvan Deklarasyonu imzalanmıştır. Deklarasyonda devletlerin siyasi ve ekonomik güvenliğinin sağlanması, egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı, birbirlerinin içişlerine karışmama, güç kullanmama ve karşılıklı destek ilkelerine uyulması Kabul edilmiştir (Sultanova, 2018: 5).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı Vasıf Talibov'un 26-29 Nisan 2010 tarihlerinde Türkiye Cumhuriyeti'ne resmi ziyareti Nahçıvan Özerk Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından özel önem taşımaktadır. Ziyarete Yüksek Meclis Başkanı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve diğer yetkililerle bir araya gelmiştir. Bu görüşmeler neticesinde 17 Temmuz 2010 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ile Türk şirketi BOTAŞ arasında Türkiye'den Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne doğalgaz boru hattının inşası için niyet protokolü imzalanmıştır. Aynı dönemde iki ülke arasında hava taşımacılığıyla ilgili

görüşmeler yapılmıştır. 24 Haziran 2010 tarihinde Türk Hava Yolları ile imzalanan anlaşmaya göre İstanbul-Nahçıvan-İstanbul seferine başlanmıştır (Hüseynov, Y. 2019: 31-33).

15 Aralık 2020 Ankara'da Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne doğal gaz temini konusunda bir Mutabakat Muhtırası imzalamıştır. Belge, Azerbaycan Enerji Bakanı Parviz Shahbazov ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez tarafından imzalanmıştır. İmzalanan belgede Nahçıvan'a Türkiye'den yeni bir boru hattıyla gaz tedariki sağlanması kabul edilmiştir. Doğal gaz tedariki ile ilgili teknik, ticari, idari, yasal ve diğer konulardaki işbirliği meseleleri SOCAR ve BOTAŞ arasında düzenlenmektedir. Türkiye'den Nahçıvan'a gaz arzının sağlanması, bölgeye verilen gaz arzını çeşitlendirecek ve enerji arzının güvenilirliğini artıracaktır. Nahçıvan, büyüyen enerji ihtiyacını hem İran hem de Türkiye'nin desteğiyle tam olarak karşılayabilmektedir (<https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkiyenahcivan-dogal-gaz-bor/315> Erişim Tarihi: 22.01.2021).

Yukardaki örneklerden gözüktüğü üzere, Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmalar Nahçıvan'ın her alanda gelişiminin desteklenmesi ve sürdürülmesine yönlendirilmiştir.

1.3.4. Askeri İlişkiler

Nahçıvan'ın Türkiye ile askeri ilişkilerin ortaya çıkma tarihi XX. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Enver Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Atatürk, Halil Paşa, Nuri Paşa gibi Türk komutan ve generallerinin askeri destekleri sonucunda modern Nahçıvan kendi toprak bütünlüğünü koruyabilmiştir. Türkiye ile Ermenistan arasında 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Halil Paşa önderliğinde Nahçıvan'da Türk birliklerinin varlığı, Nahçıvan Askeri Devrim Komitesi ile Türkiye arasında güçlü askeri ilişkilerin kurulmasına olanak sağlamıştır (Behnur, 2009). Ayrıca, Kazım Karabekir Paşa'nın önderliğiyle temelleri kurulan Aras Türk Cumhuriyeti de askeri potansiyelini Türk komutanlardan alınan bilgilerle geliştirmiştir.

SSCB dönemi bu ilişkiler malum tarihi olaylar sonucunda aniden kesilse de unutulmamış ve Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra daha güçlü bir şekilde

gelişmiştir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki askeri işbirliğinin bugünkü durumunun değerlendirilmesi açısından iki ülke ordularının Nahçıvan'da düzenlenen askeri eğitim ve tatbikatların gözden geçirilmesi önemlidir.

1.3.4.1. Azerbaycan ve Türkiye Ordularının Nahçıvan'daki Askeri Tatbikatları

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra Türkiye ile askeri ilişkiler güçlendirilmiş ve stratejik bir ittifak seviyesine ulaştırılmıştır. Bu sağlam temeller üzerine inşa edilen ikili askeri ilişkilerin daha da geliştirilmesi için yasal çerçeve güçlendirilmiştir. Ermenistan'ın askeri ve ekonomik ablukası sonucunda Nahçıvan'daki zorlu ekonomik, sosyo-politik durumdan çıkış yolu Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesi olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan askerleri Türkiye'nin askeri okullarında eğitim almış, Türk askeri taktiklerini öğrenmişlerdir. Belirli aralıklarla Nahçıvan'da Türkiye ordularının katılımıyla askeri tatbikatlar düzenlenmektedir.

16 Ağustos 2010'da imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın ardından askeri işbirliği yeni bir aşamaya girmiştir (Azərbaycan Qəzeti, 30 Mart 2011: 1). Askeri silahların ve mühimmatın ortak üretiminin, dinamik olarak gelişen bir ilişkinin mantıksal bir sonucu olduğu unutulmamalıdır. Bu anlaşma, Azerbaycan'ın askeri-sanayi kompleksinin gelişmesine ivme kazandıracak ve ülkenin askeri gücünü artıracaktır. İki ülke arasındaki mevcut siyasi ve ekonomik ilişkiler, onları bölgesel jeopolitikte kilit oyuncular haline getirmiştir. Stratejik İşbirliği Anlaşması, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve eski Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından imzalanmıştır. Anlaşma, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki işbirliği ve karşılıklı destek anlaşmasıdır. Anlaşma şartlarına göre, Türkiye veya Azerbaycan'a askeri bir saldırı durumunda müttefiki ülkeyi destekleyecektir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan askeri işbirliği anlaşmasının maddeleri uyarınca belirli aralıklarla tatbikatlar gerçekleştirilmektedir. Haziran 2017'de Nahçıvan'da Azerbaycan-Türkiye ortak askeri tatbikatları düzenlenmiştir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı Vasıf Talibov, Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanı Albay Orgeneral Zakir Hasanov ve Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Mekanize Tugayı Komutanı Tümgeneral Ercan İlhan katılmıştır. Tatbikatın temel amacı, Azerbaycan ve Türkiye

Silahlı Kuvvetleri personeli arasında operasyonların ortak uygulanması, birliklerin yönetimi için ortak prosedürlerin geliştirilmesi ve çeşitli kuvvetlerin ortak faaliyetlerinin planlanması konularında koordineli faaliyetler gerçekleştirmektedir.

Tatbikat zamanı yaklaşık 5.000 personel, 250'den fazla zırhlı araç ve yaklaşık 500 araç yer almıştır. Üç aşamalı tatbikatın ilk aşamasında, Özel Kuvvetler, diğer kolluk kuvvetleri ve Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri, savaşa tam hazır duruma getirilmiş ve karşı saldırı planlanmıştır. İkinci aşamada düşmanı imha etme ve kaybedilen durumu makul ölçüde eski haline getirilmiştir. Üçüncü aşamada karşı saldırıyı sürdürme, düşmanın askeri araçlarının imhasını tamamlama ve uygun alanların kontrolünü ele alma görevleri gerçekleştirilmiştir (<https://mod.gov.az/az/news/naxcivanda-azerbaycan-turkiye-birge-herbi-telimleri-kecirilib-video-18941.html> Erişim Tarihi: 23.01.2021).

Her iki ülkenin Silahlı Kuvvetlerinin "Sarsılmaz Kardeşlik-2019" ortak savaş ve taktik tatbikatları 7 Haziran'da Nahçıvan'da başladı. 11 Haziran'da Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı Vasıf Talibov, Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanı Albay General Zakir Hasanov ortak taktikati denetlemiştir. Eğitimin amacı, karargahın müşterek muharebe hareket planları geliştirerek, personelin profesyonelliğini artırarak ve ortak görevleri yerine getirme becerilerini geliştirerek Azerbaycan ve Türk askeri birliklerinin etkileşimini koordine etmektir. Eğitime yaklaşık 5.000 personel, 200'den fazla tank ve diğer zırhlı araçlar, yaklaşık 180 farklı kalibreli füze ve toplar, voleybol ateşi, jet sistemleri ve havan topları, 21 uçak, helikopterler, insansız hava araçları, çeşitli modern silah türleri ve silahlanmaya yeni giren ekipman, 30'dan fazla hava savunma cihazı ve yaklaşık 300 araç kullanılmıştır (Respublika Qəzeti, 2 fevral 2020: 3).

İkinci Karabağ Savaşı'ndan önce 5 Eylül 2020'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı Vasıf Talibov ve Türkiye Cumhuriyeti 3.Ordu Komutanı Albay General Şeref Öngay'ın yönetiminde iki ülkenin kara kuvvetleri ve hava kuvvetlerinin katılımıyla geniş çaplı tatbikatlar düzenlenmiştir. Tatbikatın hazırlanmasında ve yürütülmesinde 5.000'e kadar askeri personel yer almış ve bu personelden 2.600'den fazla asker savaş aktif tatbikatlara katılmıştır. Ayrıca 200'den fazla tank ve diğer zırhlı araçlar, yaklaşık 180 farklı kalibreli füze ve toplar, roketatar

ve havan topları, 18 uçak, helikopter ve insansız hava araçları, 30'dan fazla hava savunma sistemi ve 320 yakın araç kullanılmıştır. Ortak tatbikatler sırasında gerçekleştirilen eğitimlerde, merkezler arası farklı seviyelerde etkileşimin ve organizasyonunun geliştirilmesine odaklanılmıştır (İsmayılova, 2020: 3).

Bu tatbikatların sonucunda Azerbaycan ordusu güçlenmiştir. Azerbaycan – Türkiye askeri tatbikatlarının Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'nı kazanmasında büyük etki sağladığı unutulmamalıdır. Bu sebepten, askeri eğitimler devam ettirilmeli, karşılıklı bilgi alışverişi geliştirilmelidir.

1.3.5. İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkilerinde Nahçıvan Faktörü

İkinci Karabağ Savaşı (Vatanseverlik Savaşı) veya Demir Yumruk Harekatı, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri ile Dağlık Karabağ'daki Ermeni Silahlı Kuvvetleri arasında devam eden silahlı çatışmadır. Taraflar arasında 1994'te imzalanan Ateşkesten bu yana en yoğun ve en uzun süren savaş olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası alanda Azerbaycan'ın bir parçası olarak tanınan Karabağ'ın Ermenistan'dan geri alınması için sürdürülen savaş sonucunda tarihi Azerbaycan toprakları geri alınmıştır. Savaş süresince Türkiye resimleri, devlet ve hükümet adamları gerektiği zaman Azerbaycan'a destek göstereceklerini bildirmişlerdir. (Bayramov, 2020:1).

Savaşın kazanılmasında Türkiye'den sağlanan askeri mühimmatın rolü özellikle belirtilmelidir. Türk yapımı insansız hava aracı Bayraktar TB2 savaşın kaderini belirlemiştir. Azerbaycan'ın insansız hava araçları ile düzenlediği saldırılar sonucu Ermenilerin zırhlı ve topçu birlikleri ağır kayıplara uğratılmıştır.

Türkiye ordularıyla ortak tatbikatlarda gelişen ve güçlenen Nahçıvan Askeri Garnizonu da Karabağ'ın geri alınmasında iştirak etmiştir. Bu savaşın Azerbaycan için olumlu sonuçlanması Nahçıvan'ın politik ve ekonomik yaşamı üzerinde de olumlu sonuçlar bırakmaktadır.

1.3.6. Gelecek Perspektifler

Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan tarafından 10 Kasım 2020'de imzalanan bildiri, Azerbaycan'ın zaferinin önemli ispatıdır. Bu bildiri de Nahçıvan Özerk

Cumhuriyeti ile ekonomik ve ulaşım bağlarının restorasyonuna ilişkin madde yer almıştır (<https://president.az/articles/45924> Erişim Tarihi: 25.01.2021).

Anlaşmanın bu maddesi, bölgedeki ulaşım ve iletişim sisteminin restorasyonuna ve Azerbaycan'ın uluslararası taşımacılık ve lojistik sistemindeki konumunun güçlendirilmesine ivme kazandıracaktır. Böylelikle, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Ermenistan Başbakanı ve Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı'nın Dağlık Karabağ'daki tüm askeri operasyonların ve savaşın tamamen durdurulmasına ilişkin ortak bildirisinin 9.maddesine atıfta bulunularak aşağıdaki hükümler kabul edilmiştir:

- Bölgedeki tüm ekonomik bağlantılar ve ulaşım bağlantıları yeniden yapılandırılacak ve düzenlenecektir;

- Ermenistan Cumhuriyeti, araçların, yüklerin ve insanların her iki yönde engelsiz hareketini organize etmek için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliğini garanti eder;

- Nakliye kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin Sınır Servisi tarafından yürütülmektedir (<https://mfa.gov.az/az/news/7026/view> Erişim Tarihi: 28.01.2021).

Bildirinin bu maddesi, Azerbaycan ile doğrudan kara bağlantısı olmayan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaştırma koridoru vaad etmektedir. Bu koridor Azerbaycan ve Türkiye için büyük ekonomik önem taşımaktadır.

Bir ülkenin nakliye ve lojistik sisteminin gelişmesi, yurt içi ve yurt dışı taşımacılığa yönelik birçok alternatifin varlığı, bu ülkenin ekonomik kalkınması, ithalat ve ihracat işlemlerinin güvenli yürütülmesi için önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Nahçıvan'ın ülkenin diğer bölgeleri ile kara yolu olmayan ekonomik ilişkileri ek zaman ve maliyetler oluşturmuştur. Nahçıvan ile kara bağlantılarının restorasyonu, her şeyden önce, ulaşım sisteminin ve mevcut iletişim altyapısının çeşitlendirilmesine önemli bir alternatif sağlayacaktır. 10 Kasım 2020 anlaşması öncesinde Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Nahçıvan arasında direkt ulaşım bağlantıları ancak hava yolu ile mümkündü. Anlaşmanın bu maddesinin gerçekleştirilmesinden sonra Nahçıvan, bölgesel ulaşım sisteminin ana damarı haline gelecektir (Əliyeva, 2020: 8).

Kara bağlarının restorasyonu ile Asya ve Avrupa arasındaki çok taraflı ekonomik ilişkilerin uluslararası düzeyde geliştirilmesindeki bir çok sorun çözülecektir. Anlaşmadan önce Azerbaycan ile kara yolu olmayan Nahçıvan, önemli bölgesel ve uluslararası transit projelerinin dışında bırakılmıştır. Nahçıvan, abluka sonrası dönemde Hazar Denizi ile Akdeniz arasında bu transit hatları inşa ederek bir köprü rolünü oynayacak ve İpek Yolu üzerindeki ülkelere güvenli, ucuz ve hızlı ulaşım sağlayacaktır. Ayrıca Nahçıvan, gelecekte Kuzey-Güney ulaşım koridoruna ve planlanan Kars-Iğdır-Nahçıvan demiryoluna entegrasyon yoluyla uluslararası yüklerin Avrupa'ya taşınmasında kilit rol oynayacağı beklenmektedir (Mirzəbəyli, 2020: 1).

Nahçıvan ile ulaşım iletişim sisteminin kurulması, mesafelerin kısaltılması ve dolaylı olarak yük taşımacılığının hızı açısından da büyük önem taşımaktadır. Gelecekte Nahçıvan'dan geçen kara hatları ulaşım maliyetlerini ve süresini Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun uzunluğuna göre 1,7 kat daha azaltacak ve Nahçıvan ulaşım kavşağı Bakü-Tiflis-Kars demiryolunu tamamlayacak ve Orta Asya ve Avrupa arasında köprü görevi görecektir. Ayrıca Nahçıvan üzerinden araçla Türkiye'ye 343 km'lik kısa mesafe nedeniyle, iki ülke arasındaki ikili turist hareketine bağlı olarak Nahçıvan topraklarından ülkeye giriş yapan turist sayısının artması beklenmektedir.

Geçmiş yıllarda Türkiye ile Nahçıvan arasındaki Dilucu sınır kapısını yıllık kullanan yolcu sayısı beş bin ile yedi bin arasında değişmekteydi. Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki yolun restorasyonunun ardından Azerbaycan'ın diğer bölgelerine gitmek isteyen turistlerin daha kısa bu yolun kullanılmasıyla bu sayının artması beklenmektedir. Ayrıca, Nahçıvan üzerinden ülkeye erişimin genişletilmesi, Nahçıvan'da turizmin gelişmesine dolaylı olarak olumlu bir etki yapacaktır (Əkbər, 2020).

Karasal olarak bağlantılarının olmaması nedeniyle Nahçıvan, Azerbaycan'ın katıldığı tüm bölgesel ve uluslararası transit projelerinin dışında bırakılmıştır. Bu durum, Özerk Cumhuriyet'in bu projelerden yararlanamamasına ve ekonomik ablukaya yol açmıştır. Ekonomik abluka sırasındaki çözüm, ek zaman ve para gerektiren üçüncü ülkeler aracılığıyla hava taşımacılığı ve bağlantıları sağlamak olmuştur. Nahçıvan, abluka sonrası dönemde ulaşım ve iletişim sistemini çeşitlendirerek ekonomik gelişimini hızlandırabilecek, ithalat maliyetlerinden tasarruf edebilecek, ihracatı artırabilecek ve büyük pazarlarda tanınarak ekonomik bölgeye

yabancı yatırım çekebilecektir. Ablukanın sona ermesiyle Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile bağları daha da güçlenecek ve Özerk Cumhuriyet başta tarım ve hayvancılık olmak üzere petrol dışı sektöre daha büyük katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Azerbaycan'nın diğer bölgeleriyle Nahçıvan arasında kara yollarının yeniden düzenlenmesi ile birlikte planlanan Kars-Iğdır-Nahçıvan demiryolunun birleştirilmesi, uluslararası yüklerin Azerbaycan'dan Türkiye'ye taşınmasını kolaylaştıracaktır. Sonuç olarak, Azerbaycan'dan ihraç edilen ürünlerin nakliye maliyetleri azalacaktır. Nahçıvan uluslararası bir lojistik merkeze dönüşecektir. Aynı zamanda Nahçıvan'ın Türkiye ile ticari ilişkileri, özellikle Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars şehirlerini içeren Doğu Anadolu bölgesinde daha da genişleyecektir.

İKİNCİ BÖLÜM.

2.TÜRKİYE – AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN'IN ÖNEMİ

2.1. TÜRKİYE – AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLER TARİHİNDE NAHÇIVAN

Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri, tarihi ve kültürel kardeşlik ilkesi temelinde stratejik bir ortaklığa dayanmaktadır. Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren gelişmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan ile Türkiye arasında 1 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da imzalanmış ve 23 Ocak 1993'te yürürlüğe girmiş "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" ekonomik ilişkilerin temellerini atmıştır (Cəfərov və Mustafayev, 2012: 13). Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi 1993 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde büyümektedir. Türkiye, Azerbaycan ekonomisinin en büyük yatırımcılardan biridir. Türk şirketleri ağırlıklı olarak ülkenin enerji, sanayi, telekomünikasyon, bankacılık ve sigorta, inşaat, ulaşım, gıda, tekstil ve sağlık alanlarında faaliyet göstermişlerdir. İkili ekonomik ilişkilerin kapsamlı gelişimi açısından, 1994 yılından bu yana alınan tedbirler ve hukuki çerçeveyi iyileştirmek için atılan adımlar karşılıklı ticari, ekonomik ilişkilerin temelini atmıştır. Bugün Azerbaycan ile Türkiye arasında çeşitli alanlarda bir takım ortak mekanizmalar oluşturulmuştur. Özellikle Azerbaycan-Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, Azerbaycan-Türkiye Hükümetlerarası Ortak Ekonomik Komisyonu, Tarım Yürütme Komitesi, Kara Taşımacılığı Ortak Komisyonu, Gümrük Ortak Komitesi, Türkiye-Azerbaycan İş Adamları Birliği vb. kurumlar ikili ilişkilerin gelişmesine önemli katkı sağlamışlardır (Əhmədov, 2008: 23). Öte yandan, Azerbaycan'ın bölgesel ekonomik işbirliğine verdiği büyük önem ve bölge ötesi altyapı projelerine aktif katılım neticesinde iki ülke arasında uluslararası öneme sahip bir dizi bölgesel proje uygulanmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum gaz boru hattı (BTE), Bakü-Tiflis-Kars demiryolu (BTK), Trans-Anadolu doğalgaz boru hattı (TANAP) bu alanda gerçekleştirilen en güzel örneklerdir. Tüm bu kurum ve projeler aracılığıyla Türkiye – Nahçıvan arasındaki ekonomik ilişkiler kurulmakta ve geliştirilmektedir.

1992-1994 yılları arasında Haydar Aliyev'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği iş ve resmi ziyaretlerinde yapılan görüşmeler, imzalanan belgeler Nahçıvan-Türkiye ilişkilerinin gelişiminde yeni bir aşamayı başlatmış ve özerk cumhuriyetin sosyo-ekonomik sorunlarının çözümüne olumlu etki etmiştir. Böylece Nahçıvan yavaş yavaş bölgesel işbirliği alanına katılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Nahçıvan arasında imzalanan İşbirliği Protokolü, iki cumhuriyet arasındaki tarihi ve kültürel bağların gelişmesinin yanı sıra ekonomik işbirliğinin oluşturulması ve derinleştirilmesinde büyük önem taşıyan belge haline gelmiştir (Qasimov, 2011: 14).

28 Mayıs 1992'de Nahçıvan – Türkiye sınırında Sadarak-Dilucu köprüsünün açılması sadece siyasi ilişkileri güçlendirmemiş, aynı zamanda ekonomik işbirliğinin oluşturulmasına yol açmıştır. Bu gümrük geçidinin açılması, iki cumhuriyet arasındaki ilişkileri daha da geliştirmekle beraber, Nahçıvan'ın yüzleştiği zor ekonomik durumdan çıkmasına olanak sağlamış, bölgenin ekonomik ablukasını kaldırmıştır (Əhmədov, 2008: 37-39). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilk yılları, Nahçıvan ile Türkiye arasında ekonomik alanda ilişkilerin kurulması bölgesel ekonomik sorunların çözümüne yol açmıştır. Bugün Türkiye-Azerbaycan ve Nahçıvan ilişkilerinin seviyesi, Türk dünyasının birlik ve bütünlük fikirlerini hayata geçirmek için yapılan çalışmaları güçlü şekilde etkilemektedir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin kapsamlı gelişimi, Nahçıvan'ın ekonomik refahının sağlanması ve uluslararası arenada tanınmasına yol açmıştır. Nahçıvan'ın Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinde özel yere sahip olduğunu son dönemin önemli gerçeklerinden biri olduğunu zaman göstermiştir. Türkiye Başbakanlarının 2008 ve 2017 yıllarında Nahçıvan'a yaptığı ziyaretler ve Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Türk Dili Konuşan Ülkelerin IX Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılmak üzere Nahçıvan'a yaptığı ziyaret, ekonomik işbirliğinin çok önemli ifadesidir. Bu bağlamda Nahçıvan'ın bölgesel ekonomik öneminin belirlenmesi, Türkiye – Azerbaycan ekonomik ilişkiler tarihinde Nahçıvan'ın öneminin ortaya çıkarılması ve karşılıklı işbirliğinin birçok alanında gelecek gelişim fırsatlarının değerlendirilmesi açısından gereklidir.

2.1.1. Nahçıvan'ın Bölgesel Ekonomik Önemi

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemde, cumhuriyetin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatında önemli değişiklikler olmuş, ülkede sosyo-politik istikrar

sağlanmış ve dinamik bir ekonomik gelişme dönemi başlamıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, bu gelişmenin bir parçası olarak Azerbaycan'ın milli devletçilik tarihinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden farklı olarak, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin mevcut sosyo-ekonomik durumu, coğrafi konumu ve mevcut jeopolitik durumundan güçlü bir şekilde etkilenmektedir. 1990'lardan itibaren Karabağ ile birlikte bu bölge Ermenistan tarafından kuşatılmıştır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, ulusal-idari bir birim olarak 1924 yılında kurulmuştur ve 1995 yılında yeni kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına göre Azerbaycan içinde özerk bir devlet ve onun ayrılmaz bir parçası ilan edilmiştir. Nahçıvan, tarihi adaletsizlik sonucu Azerbaycan'dan ayrı düşmüş bir eksklav¹ bölgedir. Yüzölçümü 5.500 km² olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti toprakları kuzeybatıdan güneydoğuya 158 km ve kuzey-güneyden 75 km uzanmaktadır (Əhmədov, 2008: 12-14).

Üç ülke - İran, Türkiye ve Ermenistan ile sınırlarının olması, önemli su ve hidroelektrik kaynak olan Aras Nehri üzerinde bulunması, elverişli dağ geçitlerine sahip olması onun ekonomik ve siyasi önemini artırmaktadır. "Nahçıvan doğunun kapısıdır" ifadesinin ortaya çıkması, coğrafi konumunun üstünlüğünden ve öneminden kaynaklanmaktadır (Məmmədov, 1995: 28).

Bildiğimiz üzere Ermenistan'ın son yıllarda bölgedeki saldırganlık politikasının sonucunda, bir zamanlar Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'a bağlayan ulaşım ve iletişim sistemleri, demiryolları ve karayolları, gaz boru hatları, enerji nakil hatları bloke edilmiştir. Bunun sonucunda Nahçıvan'ın ekonomisi 1990'ların başında Azerbaycan'ın diğer bölgelerine kıyasla çok daha kötü durumda olmuştur. Acil tedbirler neticesinde İran ve Türkiye ile uzun yıllardır kapalı olan sınırların açılması, bağların restorasyonu ve elektrik hatlarının yapımı Nahçıvan için hayati önem kazanmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde bu tür komşuluk

¹ Eksklav bölge, bir bölgenin siyasi açıdan bağlı olduğu ülkeden, coğrafi olarak bağlı olmamasıdır. Herhangi bir ülkeye ait olan ancak onunla ortak bir sınırı olmayan bölgelere "enkav" veya "eksklav" denilmektedir. Dünya haritasının birçok yerinde böyle alanlar vardır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Alaska eyaleti, Rusya'nın Kaliningrad bölgesi vb. bu tür alanlara örnektir. Yukarıda bahsedilen bölgeler kendi ülkeleriyle deniz yoluyla iletişim kurabildiği unutulmamalıdır. Bunun aksine, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, her tarafı diğer devletlerle çevrili olduğu için tamamen kapalı bir bölgedir. Bu nedenle bugün dünyadaki diğer tüm eksklav bölgelerinden daha büyük zorluklarla karşı karşıyadır.

ilişkilerinin oluşmasının ve son yıllarda yaşanan değişimlerin bir takım tarihi ve modern jeopolitik nedenleri vardır. Tarihsel gerçek şu ki, Azerbaycan'ın kadim topraklarından ve kültür merkezlerinden biri olan Nahçıvan, uzun yıllar bağımsız bir hanlık olmuş, 1828 Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya dahil edilmiş ve Sovyet döneminde Komünist-Ermeni-Taşnak birimlerinden oluşan devlet güçleri Nahçıvan'ı çevredeki Azerbaycan topraklarından tecrit etmiştir. Ancak tüm düşman girişimlerine rağmen yerli halkın yoğun mücadelesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğrudan ilgisi sayesinde özerk bir cumhuriyet olarak kalmıştır (Nadirov, 1999: 5).

SSCB'nin çöküşünden sonra, Nahçıvan da dahil olmak üzere Güney Kafkasya bölgesinde bir dizi jeopolitik olay meydana gelmiştir. Böylece bölgede üç bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Ermenistan komşu ülkelerin topraklarına arazi iddialarında bulunmuş ve etnik çatışmaları kışkırtmıştır. Böylece, SSCB içinde tek bir ulaşım, iletişim ve ekonomik sistemle birbirine bağlanan Güney Kafkasya ülkeleri arasında uzun yıllar içinde abluka yaşanmış ve bir takım önemli ekonomik zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu zorluklar, bölge ülkelerinin jeopolitik çıkarlarının bir tür odak noktası haline gelen Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti çevresinde gelişmiştir. Ermenistan, bölgeyi tamamen bloke etmiş ve bölge için sürekli bir tehlike kaynağına çevrilmiştir. İran'ın Nahçıvan'daki ana çıkarı, bu bölgenin bir satış pazarı olarak kullanmaktır. Bu nedenle kalıcı olarak buraya yatırım yapmaya daha az meyillidir. Bölge için daha uygun görülen Türkiye ise Nahçıvan'ın ekonomik bağımsızlığı için kapsamlı yardım sağlamaktadır. (Talibov, 2001: 3).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin önemli jeopolitik sorunlarından biri, bölge sınırlarının mevcut durumudur. Nahçıvan'ın üç ülke - İran, Türkiye ve Ermenistan ile devlet sınırları olduğunu bilmekteyiz. Bu sınırların toplam uzunluğu 461 km, yani Azerbaycan devlet sınırlarının %13,7'sini oluşturmaktadır. Bölgenin, kuzey ve kuzeydoğuda 246 km Ermenistan ile, güney ve güneybatıda 204 km uzunluğunda İran İslam Cumhuriyeti ile ve güneybatıda 11 km uzunluğunda Türkiye Cumhuriyeti ile sınırları bulunmaktadır (Qasimov, 2011: 10). İran ve Türkiye ile olan sınırlar, eski SSCB'nin ve şimdi egemen Azerbaycan'ın sınırlarının bir parçasıdır ve iki komşu devletle aynı statüde faaliyet göstermektedir. Nahçıvan'dan geçen Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sınırlar, eski müttefik cumhuriyetler arasında çizilen iç sınırlara dönüşmüş ve bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan devlet sınırları

statüsünü almış ve BM tarafından tanınmıştır. Ancak Ermenistan, Karabağ'ı ve Nahçıvan'ın Kerki köyünü işgal ederek bu sınırları büyük ölçüde ihlal etmiştir (Nadirov, 1999: 5). Bu nedenle Ermenistan ile sınırların çizilmesi ve belirlenmesi devlet seviyesinde gerçekleştirilmemiştir. Sınırlar hem etkili bir bağlantı örneği olabilir hem de ciddi bir engel görevi görebilir. Bu bakımdan Türkiye ile olan 11km'lik küçük sınır Azerbaycan ve Nahçıvan için çok önemlidir. Bu sınır bölgede yalnızca siyasi ve askeri yardımlaşma örneği olmamış, aynı zamanda ekonomik güvenliğin garantörü rolünü oynamaktadır.

Bu köprü askeri-stratejik ve sosyo-ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu geçit Nahçıvan'ın ablukasının etkisini yumuşatmış, ekonominin gelişmesi için koşullar yaratmış ve sınır ötesi ticareti genişletmiştir. Sadarak stratejik geçişi, Azerbaycan'ın Türkiye ve Avrupa'ya karadan doğrudan erişimini sağlamış ve ekonomik entegrasyonu genişletmiştir (Talibov, 2001:3). Böylelikle modern jeopolitik koşullarda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Türkiye ve İran ile istikrarlı komşuluk ve işbirliği ilişkilerini sürdürmekte ve abluka altında ekonomisini geliştirmektedir.

Şekil 2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin İdari Bölge Yapısı

Kaynak: Qasimov, 2011: 11.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ulaşım ve coğrafi konumunun avantajlarını etkin bir şekilde kullanmanın yollarını gözden geçirelim. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, coğrafi bir varlık olarak, ekonomik ve coğrafi konumu sayesinde hem

Azerbaycan hem de komşu ülkelerle güçlü ve sürekli genişleyen ilişkiler kurma fırsatına sahiptir. Bu yeni fırsatlardan yararlanmak, ekonomik, jeopolitik ve ulaşım-coğrafi konumunun mevcut durumunun ayrıntılı bir analizini gerektirir. Nahçıvan'ın ekonomik yapıları, ulaşım ve iletişim sistemleri SSCB koşullarına uygun olarak inşa edilmiştir. Bu nedenle ekonomik yapı ve sistemlerin yeni jeopolitik durumun gereklerine uygun olarak yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Cumhuriyetin yeni ekonomik yapısı gelecekte herhangi bir dış ablukanın etkisiyle sarsılmamalıydı. Özellikle enerji arzının kesilmeden temin edilmesi sağlanmıştır (Nadirov, Nuriyev ve Muradov, 2000: 89). Bu tür zor durumlardan çıkış yolu olarak Azerbaycan devletinin Nahçıvan'ı çok gelişmiş bir bölgeye çevirmesi gerekmiştir.

Bölgenin elverişli ekonomik ve coğrafi konumu, Türkiye'yi bu potansiyeli kullanması için çekmesine olanak tanımıştır. Ayrıca, sanayisi hızla gelişmekte olan Türkiye'de maden kaynaklarına yönelik artan talep, Nahçıvan maden yataklarının gelişimine ivme kazandırabilir. Özerk Cumhuriyetin ekonomik ve coğrafi konumu, ekonomik yapısının yeniden inşası, uzmanlaşması ve ekonomik ilişkilerin kurulması için geniş fırsatlar sunmaktadır (Cabbarzadə, 2007: 172).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ekonomik ve coğrafi konumu, büyük bir nakliye merkezine ve transit kargo taşımacılığı için fırsatlara sahiptir. Ancak araştırmalar, engellenen ulaşımın ekonomik performansının ulusal seviyeden çok daha düşük olduğunu göstermektedir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan yük taşımacılığındaki payı sadece %0,02 (35 milyon ton/km) olmuş, taşınan kargo hacmi ise %0,04 (125,3 bin ton) oranında belirlenmiştir (Qasimov, 2011:16-17).

Bölgenin transit fırsatlarından yararlanılarak, komşu ülkeleri birbirine etkin şekilde bağlanması, kargo ve yolcu taşımacılığının geliştirilmesi mümkündür. Sadarak köprüsü üzerinden doğrudan Türkiye'ye giden karayolu ve Ermenistan'ı İran'a bağlayan ve Culfa'dan geçen tek demiryolu (şimdi faaliyetin durdurmuş) Nahçıvan topraklarından geçmektedir. Nahçıvan'ın son derece gelişmiş ulaşım ve iletişim sistemleri, transit ilişkilerin sorunsuz bir şekilde uygulanmasında önemli bir rol oynayabilir. Şu anda, modern toplu taşıma türleri, demiryolu ve karayolu, hava taşımacılığı, elektrik hatları, iletişim sistemleri ülkede faaliyet göstermektedir.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ekonomik ve coğrafi konumunun dış ekonomik ilişkilerin genişlemesindeki rolü büyüktür. Daha önce ilişkilerini yalnızca

SSCB içinde yürüttüğü takdirde, artık sadece BDT ülkeleri ile değil, komşu İran, Türkiye ve diğer ülkelerle de ilişki kurabilir. Komşu ülkelerle çeşitli yönlerde ilişkiler kurulması, özellikle sınır ötesi pazar ve sınır-gümrük altyapı unsurlarının oluşturulması, ortak girişimlerin kurulması vb. faaliyetler bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasında büyük önem taşımaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Gümrük Komitesi, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde aktif olarak yer almaktadır. Komite bünyesindeki Culfa ve Şahtahtı gümrük idaresi İran ile, Sederek gümrük idaresi ise Türkiye ile Azerbaycan arasında yolcu ve kargo taşımacılığını kontrol etmektedir (Həsənov, 2001: 143-144).

Bu çok küçük bölge çok büyük ekonomik öneme sahiptir. Bu bağlamda Culfa gümrük idaresi, yalnız İran değil ve Basra Körfezi ülkeleriyle de ilişkilerin sağlanmasına hizmet vermektedir. Aynı zamanda, Basra Körfezi'ne Uzak Doğu ülkelerinden gelen ürünler bu gümrük bölgesi aracılığıyla getirilmektedir. Nahçıvan gümrüklerinden geçen kargo ve yolcular Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Avrupa ülkelerine kadar farklı yönlerde gitmektedir. Komşu İran ve Türkiye ile varılan anlaşmalara göre bölgede basitleştirilmiş gümrük işlemleri uygulanmakta ve mallar gecikmeden gönderilmektedir (Qasimov, 2011: 18-19).

İran ve Türkiye'nin ekonomik sistemleri, sınır bölgelerinin farklı tarımsal yapısı, Nahçıvan'ın bu ülkelerdeki karşılıklı ticari ilişkilerinin gelişmesini bir süre engellemiştir. İran Nahçıvan'ı mallarının satışı için bir pazar olarak görmüş ve burada yeni üretim tesisleri kurmaya pek ilgi göstermemiştir. Bu bakımdan Türkiye'nin Nahçıvan ekonomisinin istikrarlı gelişiminde önemi büyüktür. Türkiye sanayisinin oldukça gelişmiş batı bölgelerinden uzakta bulunan Iğdır ilinin ekonomisinin tarımsal yöneliminin Nahçıvan'ın ekonomik kalkınması üzerinde güçlü etkisi olmuş, bir bakıma Nahçıvan'ın tarımsal gelişimini tetiklemiştir. Şu anda, Nahçıvan için büyük önem arz eden bu ülkeler arasında aktif sınır ötesi ticari ilişkiler bölgenin gelişimine katkı sağlamaktadır (Əhmədov, 2008: 127-128). Son yıllarda bölgede doğal ve işgücü kaynaklarının, Aras Nehri'nin su ve hidroelektrik kaynaklarının ortak kullanımı için uygun koşullar yaratılmaktadır.

Geçmişte doğuyu batıya bağlayan "Tarihi İpek Yolu" nun bir bölümü, Nahçıvan'dan geçiyordu. Nahçıvan, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bölge için en kısa ve en uygun ulaşım rotası rolünü yeniden oynamaya başlamıştır. Tarihsel olarak

burada faaliyet gösteren ipek depoları Culfa'yı İpek Yolundaki en büyük kavşaklardan biri haline getirmiştir. Nahçıvan, Azerbaycan'ı Türkiye ve Avrupa'ya bağlayan bir sıçrama tahtası rolü oynayabilir. İleride Sadarak-Iğdır-Kars karayoluna paralel bir demiryolu inşa edilirse, Nahçıvan'ın hızla gelişen Türkiye ile ekonomik entegrasyonuna güçlü bir ivme kazandıracak ve Azerbaycan bir bütün olarak karadan doğrudan Avrupa'ya bağlanacaktır (İsayev, 2006: 38-41).

Her bir bölgenin potansiyeli bazında çeşitli ekonomik faaliyet yapılarının kurulması, daha başarılı sosyo-ekonomik sonuçlara ulaşmak için önemli bir koşuldur. Ekonominin sektörel ve bölgesel yapılarının doğru koordinasyonu ve yönlendirilmesi, onun verimliliği açısından güncel bir konudur. Nahçıvan'ın bölgesel ekonomik yapısı, yerel ihtiyaçları karşılayacak ve aynı zamanda özel ürünleriyle dış pazarlara girecek şekilde yapılandırılmaktadır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti gibi özel bir bölgede, dışlama ve abluka koşullarında işleyen böylesi optimal bir ekonomik yapının geliştirilmesi, kapsamlı bir coğrafi çalışma gerektirmektedir. Bölge, Azerbaycan'ın ekonomik ve politik olarak en odaklanılmış bölgelerinden biridir. Bu nedenle, bölgedeki ekonomik yeniden yapılanma ve kalkınma süreçlerinin incelenmesi, yerel ve ulusal çıkarlarımızın koordinasyonu ve bölgenin kalkınması için hedeflenen devlet önlemlerinin uygulanması açısından büyük önem taşımaktadır. Modern dünyamızda küresel ekonomik krizin olumsuz tezahürlerinin ortaya çıktığı bir zamanda, sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması veya mevcut kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması ancak sağlam temellere dayanan sağlam ekonomik politikalar sonucunda mümkündür.

Özerk Cumhuriyet'teki sosyo-ekonomik kalkınmanın temelinde sosyal yönelim ilkesi dayanmaktadır. Bölge nüfusunun sosyal refahının iyileştirilmesi, devlet düzenleme mekanizmalarının serbestleştirilmesi, ekonomik ilerlemenin temel kriterlerinden biri olan serbest rekabet ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, kısıtlamaların kaldırılması, yatırım ve girişimciliğin teşvik edilmesi, ekonomik güvenliğin sağlanması vb. ilkelerin gerçekleştirilmesi Nahçıvan'ın bölgesel ekonomik önemini artırmaktadır.

24 Kasım 2003 tarihinde imzalanan "Azerbaycan Cumhuriyetinde sosyo-ekonomik kalkınmayı hızlandırmaya yönelik tedbirler hakkında" Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile tanımlanan sosyo-ekonomik kalkınmanın ana alanlarında alınan

tedbirler, bu alandaki başarıları daha da güçlendirmiştir (Qasimov, 2005: 206). Öte yandan, devlet programları çerçevesinde ekonominin tüm sektörlerinde kalkınmaya yönelik önlemlerin uygulanması, genel verimliliği önemli ölçüde artırmıştır. 11 Şubat 2004 tarihinde kabul edilmiş "2004-2008 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınması Devlet Programı", genel ekonomik kalkınmanın Nahçıvan'a yönlendirilmesinde istisnai bir öneme sahip olmuştur (Cabbarzadə, 2007: 175-176).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde altyapının, modern işletmelerin modernize edilmesi ve yeni istihdam olanaklarının yaratılmasına yönelik sistematik önlemlerin uygulanması, uzun vadeli ve kapsamlı kalkınma kavramının uygulanmasına önemli katkı sağlamıştır. Bugün Nahçıvan, çeşitlendirilmiş bir ekonomi oluşturmaya yönelik çok amaçlı reformların ve önemli devlet programlarının uygulanması sonucunda sosyo-ekonomik kalkınma açısından Azerbaycan'ın lider bölgelerinden birine dönüşmüştür. Nahçıvan'da ekonomik ve sosyal alanların gelişmesine yönelik tedbirler devam ettirilmekte ve dinamik gelişim sürdürülmektedir.

Yukarıda söylenilenleri bir fikir altında toplarsak, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimini etkileyen bir dizi önemli faktörün olduğunu görebiliriz. Bunlardan ilki Nahçıvan-Türkiye'nin doğrudan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için elverişli bir ulaşım sistemine sahip olmasıdır. Bir diğer önemli faktör, Nahçıvan'ın Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye, Azerbaycan-İran-Türkiye arasında uygun ulaşım bağlantılarının üzerinde yerleşmesi meselesidir.

Nahçıvan'ın coğrafi konumu ve gelişmiş ulaşım sistemi, kendi topraklarında serbest ticaret ve serbest ekonomik bölgelerin kurulması için elverişli koşullar sağlamaktadır. Serbest ekonomik bölgelerin oluşturulması için Culfa ve Sadarak gümrük bölgeleri önemli potansiyele sahiptirler. Bu bağlamda, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin elverişli konumunun ekonomik ve transit potansiyelinin çok büyük olduğu sonucuna varılabilir. Bu fırsatların etkili ve aktif kullanımı Nahçıvan'ın gelişiminde güçlü bir etkiye sahip olacaktır.

2.2. BAĞIMSIZLIK SONRASI EKONOMİK İLİŞKİLERİN BOYUTLARI

Türkiye ile ekonomik bağların kurulmasına yönelik ilk adımlar, SSCB'nin çöküşünün arifesinde atılmıştır. 1990'dan beri Azerbaycan ve Türkiye bir dizi alanda anlaşmalar imzalamış, sınır ticaretine ilişkin protokoller imzalanmıştır. Bu belgeler,

aynı zamanda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile komşu ülke arasında doğrudan ilişkilerin kurulmasını yansıtmaktadır (Bərduxarlı, 2015: 76).

Türkiye Cumhuriyeti ile Nahçıvan arasında 1992 yılında Ankara'da imzalanan İşbirliği Protokolü, iki cumhuriyet arasındaki ilişkilerin gelişmesinde çok önemli bir tarihi belge olmuştur. İmzalanan protokol aynı zamanda ciddi bir ekonomik kriz içinde olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bol miktarda mali, lojistik ve teknik yardım sağlamış ve krizi aşması için bol fırsatlar yaratmıştır. Belgede Türkiye ile Nahçıvan arasında ekonomi, eğitim, ulaştırma ve haberleşme alanlarındaki ilişkilerin geliştirilmesi öngörülmüştür. Türk hükümeti sanayi, tarım, inşaat ve turizm ihtiyaçlarını karşılamak ve nüfusa gıda ve sanayi ürünleri sağlamak için Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne 100 milyon dolarlık kredi ayırmıştır (Hacıyev, 2011: 56). Aynı zamanda belgeye göre, özerk cumhuriyette telefon, faks gibi haber sistemlerinin kurulması için özel bir programın oluşturulması öngörülmüştür. Bölgede uluslararası telefon iletişimi sağlamak için Türk Teletaş firmasının kısa sürede geliştirdiği bir programda 3.000 numaralı merkezi otomatik telefon ve 200 numaralı teleks istasyonu, 300 kanallı bir uydunun kurulumu yer almaktadır. Nahçıvan'ın Bakü ile iletişimini daha da iyileştirmek için telsiz yayın sisteminin kanal sayısının 120'ye çıkarılması planlanmıştır (Həsənov, 2008: 680).

1994 yılına kadar Azerbaycan ve Türkiye ekonomik işbirliği oluşturulup geliştirilmiş, çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılması, yatırımların geliştirilmesi ve korunması, bilim, teknoloji, tarım, turizm, ekonomik işbirliği, gümrük belgelerinin tanınması, gümrük alanında işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma vb. alanlarında önemli belgeler imzalanmıştır.

Bölge, coğrafi konumuna bağlı olarak büyük ölçekli ekonomik bağları oluşturma ve geliştirme potansiyeline sahiptir. İran ve Türkiye gibi komşu ülkelerle çevrili olmak, karşılıklı ekonomik ilişkilerin gelişmesine olumlu etki göstermektedir. Aynı zamanda Nahçıvan, yurt içi ve yurt dışı yük taşımacılığı ve ulaşım alanları arasında elverişli konumu açısından verimli potansiyele sahip bölge olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin bölgede belirleyici siyasi ve ekonomik bir güç olduğu unutulmamalıdır. Azerbaycan'ın geniş taşımacılık sistemi, Türkiye üzerinden dünya pazarına petrol ve gaz ihracatı bu bölge aracılığıyla gerçekleşmektedir ve Türkiye'nin

kendisi de bir petrol ve gaz ihracatçısı olarak bu pazarda hissedar gibi fırsatlar kazanmıştır (Dikkaya ve Tıǧlı, 2015: 101).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Türkiye ile dış ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi için öncelikle üretim alanlarının bilinçli olarak geliştirilmesi önemlidir. Bu alanların geliştirilmesinde Türkiye'nin doğrudan etkisinin olması özellikle dikkat çekmektedir. Piyasa ekonomisine geçiş koşullarında Nahçıvan'da ekonominin normal gelişimini sağlamak için Türkiye'den yatırım girişi için koşullar yaratılmış ve bunun sayesinde üretim çeşitlendirilmiştir (Allahverdiyeva, 2019: 120).

Hızlı bir sanayileşme süreci yaşayan Türkiye için, komşu Nahçıvan'ın doğal kaynaklarının üretimine ve serbest ekonomik bölgelerin oluşturulmasına katılımı çok cazip olacaktır. Türkiye, piyasa ekonomisine doğru önemli bir ilerleme kaydetmiştir ve onun sanayi işletmeleri çok fazla enerji ve çeşitli minerallere ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda komşusu Nahçıvan'ın ona büyük ilgi göstermesi doğaldır. Ayrıca Türkiye'nin uluslararası arenadaki deneyimi, özellikle Orta Doğu ve Avrupa ile uzun süredir devam eden ilişkileri, Nahçıvan ekonomisinin geliştirilmesinde, dış ticaretin güçlendirilmesinde ve serbest ekonomik bölgelerinin oluşturulmasında kullanılabilir.

Nahçıvan-Türkiye dış ekonomik ilişkileri, Nahçıvan'ın modern yönetim tecrübesinin kazanılmasına, yerli personelin eğitilmesine, yerli yatırımın eksikliklerinin giderilmesine, dış borçsuz makine ve teçhizat alımına, mal ve hizmetlerin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesine, istihdam ve bütçe gelirlerinin artırılmasına ve teknik seviyelerin yükselmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, karşılıklı ekonomik ilişkilerin boyutlarının Nahçıvan açısından çok büyük olduğu ve bölgenin ekonomik gelişimi için devasa fırsatlar sunduğu sonucuna varabiliriz.

2.2.1. Ticari İlişkiler

Modern koşullarda, özerk cumhuriyetin kardeş Türkiye Cumhuriyeti'ne yakınlığı, ekonomik ilişkilerin ve karşılıklı ticari işbirliğinin kurulması için geniş fırsatlar yaratmıştır. Azerbaycan'ın ticari ve ekonomik ilişki kurduğu ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti'dir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ablukası ve Azerbaycan ile kara sınırının olmaması, Türkiye Cumhuriyeti ile serbest ticaret ve ekonomik ilişkilerin kurulması için nesnel koşullar yaratmıştır (Sakar, 2018: 1065).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerinin her alanının gelişmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Nahçıvan Hükümeti, hem yerli hem de yabancı girişimcilere ihracat potansiyelinin artırılması, yatırım fırsatlarının genişletilmesi, potansiyel ortakların bulunması ve ortak işbirliği projelerinin hayata geçirilmesinde büyük destek sağlamaktadır. Bu bağlamda, iş forumları, sergiler, seminerler ve konferanslar dahil olmak üzere ülke içinde ve dışında önemli ekonomik etkinlikler düzenlenmektedir. Ekim 2010'da Nahçıvan'da Azerbaycan-Türkiye iş forumunun düzenlenmesi, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi için yeni fırsatlar yaratmıştır (Zamanov, 2019: 116).

2018 yılında Nahçıvan'lı şirketler, Almanya, Rusya, Türkiye, İran, Pakistan, İtalya, Letonya, Çin, Kazakistan, Çek Cumhuriyeti ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde düzenlenen 8 iş forumu, 11 sergiye katılmışlardır. Özerk cumhuriyetten toplam 123 işletme, devlet desteğiyle 20 uluslararası etkinliğe katılmıştır. Nahçıvan'lı işletmelerin katıldığı önemli ihracat fuarlarından biri 24-27 Ekim 2018 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiştir (Zamanov, 2019: 116). Bu etkinlik çerçevesinde, gıda, inşaat malzemeleri, mobilya, turizm, hafif ve kimya endüstrilerinde faaliyet gösteren Azerbaycanlı şirketlerin temsilcileri kendi ürün ve tecrübelerini paylaşmış ve Türkiyeli işletmelerin faaliyetleriyle tanışmışlardır. Fuar çerçevesinde, “Badamlı Maden Suyu”, “Şarur-3”, “Savalan-S”, “Ordubad Şekerleme Ürünleri” ve Babek “Sirab” Şirketinin temsilcileri Türkiye'de alkollü ve alkolsüz içecekler üreten TADCO Gıda Pazarlama'yı ziyaret etmişler. Görüşmelerde bilgi ve fikir alışverişinde bulunulmuş, birçok alanda karşılıklı anlaşmalar yapılmıştır (Allahverdiyeva, 2019: 121). Bu etkinlikler devamı olarak karşılıklı ticari ilişkileri geliştirmiş, ihracat ve işbirliği imkanlarını derinleştirmiştir. Uluslararası etkinlikler, hem özerk cumhuriyetin iş ortamını ve ekonomik potansiyelini teşvik etmek hem de yerel girişimcilerin iş ilişkilerini geliştirmek açısından önemlidir. Özellikle Türkiyede düzenlenen etkinliklere katılmak, Nahçıvan'ın ekonomik kalkınmasının öncelikli alanlarına yapılan yatırımların hacminin artmasında olumlu sonuçlar vermektedir.

Özerk cumhuriyette üretilen ürünler Türkiye, Gürcistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran ve Irak gibi ülkelere ihraç edilmektedir. Nahçıvan'ın Türkiye'den ithal ettiği ürünlerin arasında gıda ürünleri, inşaat malzemeleri, mobilya, makine ve teçhizat ürünleri, hafif sanayi ürünleri çoğunluktadır. Nahçıvan'dan Türkiye'ye ihraç edilen

ürünlerin ana bölümünü çeşitli gıda ürünleri, inşaat malzemeleri, özellikle tarım ürünleri oluşturmaktadır (Qasimov, 2011: 115). Ekim 2017'de Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararına göre Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde üretilen veya üretim potansiyeline sahip 13 tarım, 30 sanayi ürününün ithalat vergisi ödenmeksizin özel şartlarla tüm Türkiye topraklarına girmesine izin verilmiştir. Bu olay, Nahçıvan ticaretinin gelişmesinde özel öneme sahip olmuştur (Respublika Qəzeti, 31 oktyabr 2017: 3).

Bölgede barış, istikrar ve güvenliğin sağlanması ekonomik kalkınmanın ve ticari ilişkilerin itici gücüdür. Bu ilişkilerin gelişimi, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu bölgeleri arasındaki ekonomik ilişkilere yansımaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Türkiye'nin Iğdır, Kars, Ardahan, Ağrı, Trabzon, Erzurum vb. bölgeleriyle ticari ilişkileri geliştirmektedir.

İkili ticari ilişkiler ekonominin farklı alanlarını kapsamıştır. Ticaret, enerji, tarım, turizm sektörlerinde karşılıklı ilişkiler genişlendirilmiş, ortak yatırımlar, ulaşım ve taşımacılık projeleri aracılığıyla ekonomik bağlar güçlendirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında yapılan ticaretin gerçek boyutlarının anlaşılması için Nahçıvan'ın ithalat ve ihracat oranlarının gözden geçirilmesi ve bu bağlamda Türkiye'nin Nahçıvan ticaretinde yerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.2.1.1. İthalat ve İhracat

Türkiye ile Nahçıvan ticaretinde ithalat ve ihracat göstergelerini gözden geçirmeden önce Nahçıvan'ın dış ticaret durumunu gözden geçirmek gereklidir. 2000'li yılların başlarından itibaren Nahçıvan'da gerçekleştirilen reformlar neticesinde, her alanda olduğu gibi, dış ekonomik ilişkilerin hacmi, yapısı ve coğrafyasında önemli ilerici değişimler yaşanmıştır. 2003 yılında 36 milyon manat olan dış ticaret cirosu, 2020 yılında artarak 510,3 milyon manata yükselmiştir (Tablo 1).

İlk yıllarda dış ticarete pozitif saldo elde edilmemesine rağmen, kısa sürede ihracat hacmi önemli ölçüde artmıştır. 2000 yılında Türkiye'den ithal edilen ürünlerin toplam değeri 9.3 milyon ABD doları, ihracat 990 bin ABD doları oranında gerçekleşmiştir. 2009 yılından itibaren ithalat göstergeleri ihracatı üstelemiştir. Şu anda özerk cumhuriyet 58 ülkeyle; Türkiye, İran, Rusya, Finlandiya, ABD,

Kazakistan, Almanya, Kore, İtalya, Çin, Avusturya, İsviçre, Yunanistan, Macaristan, Singapur, Ukrayna, Birleşik Arap Emirlikleri vb. ile ticari ve ekonomik ilişkiler kurmuştur. Nahçıvan'ın toplam dış ticaret ve ekonomik ilişkilerinde ithalatın %65,4'ü, ihracatın %4,2'si Türkiye'nin payına düşmüştür. 2009 yılında Nahçıvan-Türkiye ticari ve ekonomik ilişkilerinde ithalatın %15,6'sı devlete, %76,6'sı özel sektöre düşmüştür (Mahmudov, 2019: 104).

Tablo 1. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin dış ticaret cirosu (bin ABD doları), (2003-2020).

Yıllar	Dış Ticaret Cirosu	Toplam İhracat Hacmi	Toplam İthalat Hacmi	Saldo
2003	36,966,4	4,167,9	32,798,5	-28,630,6
2004	39,073,5	5,239,3	33,834,2	-28,594,9
2005	53,535,6	2,641,6	50894,1	-48,252,4
2006	92,023,7	1,239,5	90,784,3	-89,544,7
2007	92,118,4	22,887,4	69,231,2	-46,343,6
2008	103,747,8	40,274,2	63,473,8	-23,199,6
2009	220,046,5	112,287,3	107,759,2	4,527,9
2010	257,933,3	211,714,5	46,218,9	165,495,5
2011	400,860,8	322,612,3	78,248,5	244,363,8
2012	450,914,6	373,482,4	77,432,2	296,050,2
2013	511,988,9	402,415,6	109,573,3	292,842,3
2014	517,427,2	408,640,3	108,787,0	299,853,4
2015	512,354,5	414,420,6	97,933,9	316,486,8

2016	463,244,8	419,120,8	44,124,2	374,996,8
2017	459,889.1	423,321,1	36,568,8	386,751,2
2018	483,432.1	424,266,7	59,165,0	365,101,6
2019	497,069.0	425,539,3	71,529,2	354,010,2
2020	510,547,3	428,520,4	82,027,0	346,493,4

Kaynak: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu. Dış Ticari İlişkileri İstatistiği. <http://statistika.nmr.az/source/consumermarket/index.php> Erişim Tarihi: 12.03.2021.

İstatistiksel karşılaştırmalar, Nahçıvan-Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin hızla büyüdüğünü göstermektedir. İki taraf arasındaki ticaret cirosu her yıl büyümeye devam ediyor. Nahçıvan'ın Türkiye'ye ihracat oranları son yıllarda istikrarlı şekilde yükselmektedir. Bu, aşağıdaki tabloda açıkça görülebilir.

Tablo 2. Nahçıvan'ın İhracat Göstergeleri (Bin ABD Doları), (2017-2020).

Yıllar	2017	2018	2019	2020
Ülkeler				
Türkiye	156,628,8	152,736,0	144,683,4	141,411,7
İran	25,399,2	21,217,3	17,021,5	17,140,8
BDT ülkeleri	33,865,6	31,820,9	29,787,7	29,990,5
AB ülkeleri	143,929,1	146,250,7	148,938,7	145,698,9
Diğer ülkeler	63,498,4	72,241,8	125,088,1	94,272,5
Toplam İhracat	423,321,1	424,266,7	425,539,4	428,520,4

Kaynak: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Gümrük Kurumu verileri (2017-2020). <http://dgk.nmr.az/az/category/38/> Erişim Tarihi: 29.03.2021.

Ekonominin çeşitlenmesi ve dinamik gelişimi, dış ticaret ilişkilerinin genişlemesine olumlu etki yapmıştır. Bu bakımdan 2020 yılının ihracat oranları da dikkat çekicidir. Bu dönemde özerk cumhuriyetin dış ticaret cirosu 510 milyon ABD doları olmuştur. Bunun 428 milyon ABD doları ihracat, 82 milyon ABD doları ise ithalatın payına düşmüştür. Bahsi geçen dönemde Nahçıvan'ın Türkiye'ye ihracatı 141milyon ABD doları olmuş, ithat ise 22,5 milyon ABD doları olmuştur. Burada Nahçıvan'ın ihracat potansiyelinin ithalat oranlarını katbekat üstelediğini görmekteyiz.

Tablo 3. Nahçıvan'ın İthalat Göstergeleri (%), (2017-2020).

Yıllar	2017	2018	2019	2020
Ülkeler				
Türkiye	% 26	% 38	% 34	% 27,5
BDT ülkeleri	% 21	% 8	% 7	% 15,4
AB ülkeleri	% 22	% 32	% 35	% 24
İran	% 5	% 2	% 4	% 6,2
Diğer ülkeler	% 26	% 20	% 20	% 26,9

Kaynak: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Gümrük Kurumu verileri (2017-2020).
<http://dgk.nmr.az/az/category/38/> Erişim Tarihi: 29.03.2021.

Türkiye'den Nahçıvan'a ithal edilen ürünlerin ana kısmını yani, % 28,7'ni gıda ürünleri, % 26,7'ni inşaat malzemeleri, % 19,3'nü makine ve teçhizat malzemeleri, % 8,6'nı hafif sanayi ürünleri oluşturmuştur. Nahçıvan'dan Türkiye'ye ihraç edilen ürünlerin ana bölümünü çeşitli gıda ürünleri (%21,2), inşaat malzemeleri (%18,2), tarım ürünleri (%12,1) kapsamıştır (Qasımov, 2011: 115).

Dış ekonomik ilişkilerin analizi, Nahçıvan'ın Türkiye ile tarihsel olarak yakın ilişkilerinin ve elverişli coğrafi konumunun ekonomik ilişkilerin gelişmesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Türkiye ile ekonomik ilişkiler son yıllarda yoğun bir şekilde gelişmiştir. Nahçıvan'ın Türkiye ile yaptığı ithalat oranlarının her yıl ihracatın üzerinde olduğu göze çarpmaktadır.

2.2.2. Tarım Sektöründe İş Birliği

Nahçıvan'ın doğal koşullarının çeşitliliği ve doğal kaynakların bolluğu, sanayinin ve tarımın genel gelişimini etkilemektedir. Tarımın doğal alanlara uygun şekilde yerleştirilmesi, üretim verimliliğini artırmada büyük ekonomik öneme sahiptir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin tarımı 1990'ların başında savaş sonucunda zor bir duruma düşmüştür. Nahçıvan'da tarımsal kalkınmaya yardımcı olmak için Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 24 Mart 1992 tarihinde imzalanan işbirliği protokolü imzalamıştır. Protokole göre, Türk hükümeti Nahçıvana'a tarım yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesinde tohum, ekipman yardımıyla bulunmuştur. Aynı dönem Türkiye'den Nahçıvan'a 1.002 ton azotlu gübre, 280 ton sülfat gübresi, 80 ton pres ipi, 20 ton elektrot, 840 adet farklı akü, 10 ton karbür sevk edilmiştir (Hüseynov, 2019: 93). Bu ürünler özerk cumhuriyetin tarımsal ihtiyaçlarını karşılamak için kolektif çiftliklere, devlet çiftliklerine ve diğer tarımsal işletmelere gönderilmiştir. Bu malzemelerin devlet satış fiyatı üzerinden toplam maliyeti 12.6 milyon manat olmuş, bu gelirin 9.5 milyonluk bir kısmı Nahçıvan Özerk Cumhuriyetini Geliştirme ve Savunma Fonuna transfer edilmiştir (Həsənov, 2008: 683-684). Bu işbirliği protokolü uyarınca, Türkiye Tarım Bakanlığı yetkilileri Nisan 1992'de Nahçıvan'a gelmiş, bölgenin tarım sektörünün geliştirilmesi yönünde karşılıklı fikir alışverişinde bulunmuşlardır.

Türk devleti ile büyüyen ekonomik ilişkilerin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti tarımına olumlu etkisi olmuştur. Özerk cumhuriyet, komşu devletten tohumlar, mineral gübreler, ekim üniteleri, sulama pompaları, özel araçlar, tarımsal ilaçlar, traktörler ve biçerdöverler almıştır. Böylelikle özerk cumhuriyette tarım reformları gerçekleştirilmesi, özerk cumhuriyette tüm tarım alanlarını geliştirmeyi başarmıştır (Məmmədov, 2005: 170).

Nahçıvan'ın Türkiye ile tarım alanındaki ekonomik işbirliğinin en başarılı sonuçları bölgede şeker pancarının ekininin geliştirilmesi olmuştur. Türkiye ile ortak ekonomik ilişkiler kısa sürede şeker pancarı üretiminde artışa yol açmıştır. Bu ürün, Türkiyenin şeker fabrikalarında işlenmekte ve karşılığında üreticilerine bir miktar şeker tozu ve şeker ürünleri verilmektedir. Nahçıvan'da üretilen şeker pancarı genelde, Türkiye'nin Ağrı Şeker Fabrikasında işlenmekteydi. Bu mübadele süreci, ilk zamanlar mevcut durumdan çıkış yolu olarak belirlenmiş olsa da, aslında, özerk cumhuriyet için

ekonomik olarak pek uygun değildir. Çünkü bir yandan şeker pancarının işlenmesi karşılığında ülkeye beklenenden daha az şeker tozu girerken, diğer yandan şeker üretiminden sonra ortaya çıkan hayvancılık için değerli bir yem kaybedilmektedir (Qasimov, 2011: 169).

2010 yılından sonra Türkiye’de şeker pancarının üretimi ve işlenmesine ayrılan devlet desteğinin azaltılması ve ilaveten kota uygulanması sonucunda özerk bölgede şekerpancarı üretiminin durduğu söylenebilir. Türkiye tarafı şeker pancarı yerine tahıl bitkileri, baklagiller, ayçiçeği gibi sanayi bitkilerinin ekilmesi amacıyla Nahçıvan’a gerekli tohum, araç, ekipman, teknoloji yardımlarında bulunmuştur. Bunun sonucunda uzun zaman tarımda üstünlüğünü koruyan şeker pancarı yerini ayçiçeği, tahıl ve baklagiller gibi ürünlere bırakmıştır (Kurt ve Özkan, 2017: 223). Bunun sonucunda 1990'larda üretimi neredeyse yok seviyesinde olan ayçiçeğinin üretimi 2000'de 49 ton olmuş ve 2019 yılında 772 ton mahsul toplanmıştır (<http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php> Erişim Tarihi: 30.03.2021). Gördüğümüz üzere, Türkiye Nahçıvan’ın tarım sektörünü oluşturmak ve güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda talep ve ihtiyaçları doğrultusunda zaman zaman şekillendirmiştir.

Son yıllar Nahçıvan’da piyasa ekonomisinin gereksinimlerine uyarlanmış bir ekonomik model oluşturulmuş ve tarım reformlarının uygulanması konusunda tarihi kararlar alınmıştır. Önemli sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamak için, bölgeye tahsis edilen sermaye yatırımların hacmi bu dönemde keskin bir şekilde artmıştır. Sonuç olarak, ortalama sanayi ve tarımsal üretim hacmi önemli ölçüde yükselmiş ve tarım sektöründe köklü yapısal değişiklikler gerçekleşmeye başlamıştır. Nahçıvan tarım sektörünün modern zamandaki ana görevi, çiftliklerin finansal, lojistik, yakıt ve elektrik, sulama ve diğer temellerinin güçlendirilmesidir. Bu bağlamda, Türkiye’nin desteğiyle tarım makineleri ve parçalarının satın alınması, tohum ve mineral gübrelerin temini, araç ve ekipman yardımı, tarım ve veterinerlik hizmetlerinin organizasyonu, tarımsal ürünlerin temini ve satışı vb. hizmetlerin oluşturulmasına dikkat edilmektedir.

Günümüzde Nahçıvan’ın Türkiye ile tarım ürünleri ticaretinde önemli yeri, tahıl bitkileri, ayçiçeği, nohut, fasulye, mısır, ceviz, tütün, meyve ve bostan bitkileri, patates, sebze üretimi tutmuştur. Bölge, kısa süre zarfında tarımsal ürünlere olan

ihtiyacını kendi karşılaya bilmiş ve hatta ürün fazlasını diğer ülkelere satmaya başlamıştır.

2.2.3. Enerji Sektöründe İş Birliği

Türkiye ve Nahçıvan'ın enerji alanındaki ilk etkileşimi 1992 yılında bölgeye ilk enerji yardım projeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Birinci Karabağ savaşı yıllarında Azerbaycan ile tüm bağlantıları kesilen Nahçıvan'ın elektrik enerjisine duyduğu ihtiyaç Türkiye tarafından karşılanmıştır. Çok kısa süre zarfında Nahçıvan, İğdır-Nahçıvan elektrik hattı ile Türkiye elektrik şebekesine bağlanmıştır. Daha sonraki Türkiye ile yapılan müzakereler ve imzalanan belgeler, Nahçıvan ve Türkiye'nin enerji alanındaki işbirliğinin gelişmesine ivme kazandırmış ve özerk cumhuriyetin ekonomik sorunlarının çözümünde paha biçilmez bir rol oynamıştır (Talibov, 2001: 3).

Ekonomik ilişkilerin ilk yıllarında enerji alanındaki etkileşim tek taraflı olmamıştır. 1995-1997 yılları arasında Nahçıvan'dan Türkiye'ye 200 bin ton civarında mazot satıldığı bilinmektedir. Mazot satışından elde edilen gelire Türkiye'den özerk bölgenin ihtiyaç duyduğu gıda, inşaat ve tarım sektörü ürünleri alınmıştır (Əsgərova, 2019: 130-131).

Azerbaycan Cumhuriyeti zamanla küresel, dünya standartlarında enerji ve ulaşım projelerinin başlatıcısı olarak hareket etmiş ve tüm enerji projelerinin hayata geçirilmesinde Türkiye'nin büyük desteğine ve gücüne arkanmıştır. Türkiye-Azerbaycan enerji işbirliğinin en önemli alanlarından biri, boru hatları vasıtasıyla taşımacılık projelerinin geliştirilmesi ve uygulanmasıdır.

Azerbaycan'da Ekim 1994'de imzalanan "Yüzyılın Sözleşmesi" kapsamında üretilen ham petrol, 2006 yılından itibaren Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattıyla Türkiyenin Ceyhan limanına ve oradan da tankerlerle dünya pazarına gönderilmektedir (Demir, 2010: 55). Ayrıca Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesimindeki Şah Deniz sahasından çıkarılan doğalgaz Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattıyla Türkiye'ye, oradan da Yunanistan ve diğer Doğu Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir (Yagubzadə, 2010: 3). Görüldüğü üzere Azerbaycan, hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarına ihracatı için en güvenli ve en uygun rota olarak her zaman Türkiye Cumhuriyeti topraklarını tercih etmiştir. Bakü-Tiflis-Erzurum gaz projesinin işletilmesi, Nahçıvan için ayrıca faydalı olacaktır. Nahçıvan'a da bu gaz

boru hattından gaz sağlanması beklenmektedir (Aliyev, 2019: 111). Bütün bunlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da güçlenmesine, Nahçıvan'ın gelişmesine ve ekonomisinin büyümesine katkıda bulunacaktır. 16-17 Temmuz 2010 tarihlerinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız başkanlığındaki heyet Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir. Heyette Türk petrol şirketi BOTAŞ'ın Yönetim Kurulu Başkanı da yer almıştır. Ziyaret sırasında, 17 Temmuz 2010 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ve Türk şirketi BOTAŞ arasında Türkiye'den Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne doğalgaz boru hattının inşasına ilişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Yapılması planlanan İğdır-Nahçıvan doğalgaz boru hattının inşasının enerji alanında ilişkilerin gelişmesine yol açması beklense de, bu proje bir süre ertelenmiştir (Əliyev, 2019: 108-109). 15 Aralık 2020'de Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, Azerbaycan Enerji Bakanı Perviz Şahbazov'un katılımıyla Türkiye'den Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne Doğal Gaz Tedarikine İlişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Türkiye-Nahçıvan Boru Hattı'nın, TANAP üzerinden çıkış alan İğdır Doğal Gaz Boru Hattı'nın devamına inşa edileceği belirlenmiştir. Nahçıvan Boru hattı SOCAR ve BOTAŞ işbirliğiyle yapılması planlanmıştır. Bu hattın Nahçıvan'a yıllık 500 metreküp doğal gaz temini sağlayacağı beklenmektedir (<https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkiyenahcivan-dogal-gaz-bor/315> Erişim Tarihi: 02.04.2021).

Yasal çerçevenin yenilenmesi ve düzenlenmesi, enerji iş birliğinin derinleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında 25 Şubat 2020 tarihinde Bakü'de enerji ve madencilik alanında işbirliği anlaşması onaylanmıştır. Taraflar enerji ve madencilik alanlarında karşılıklı bilgi ve teknoloji yardımında bulunma, yenilenebilir enerji üretiminin düzenlenmesi, hidrokarbon kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanılması ile ilgili projelerde teknik işbirliğinin sağlanması, jeoloji ve saha mühendisliği ile ilgili projelerde işbirliğinin geliştirilmesi, hidrokarbonların araştırılması, üretimi, taşınması, arıtılması, ticarileştirilmesi, dağıtımı ve ticaretinde, petrokimya ve rafine edilmiş petrol ve doğalgaz üretimi ve ticaretinde, petrokimya ve petrol arıtma süreçlerinin derinleştirilmesi, hammaddelerin daha verimli kullanımının incelenmesi, enerji nakil şebekelerinin yapımı, işletilmesi ve bakımı konusunda ve birçok farklı işbirliği konularında ilişkileri genişletmesini amaçlamışlardır ([53](http://e-</p></div><div data-bbox=)

qanun.az/framework/45042 Erişim Tarihi: 3.04.2021). Bu anlaşmayla Nahçıvan'ın Türkiye ile enerji alanında ilişkilerin derinleşmesi beklenmektedir.

2.2.4. Ulaşım ve Taşımacılık Sektöründe İş Birliği

Türkiye ve Nahçıvan arasında ulaşım alanında ilişkilerin geliştirilmesi, diğer tüm alanlarda iş birliği faaliyetlerinin ortaya çıkması, güçlenmesi ve derinleşmesini hızlandırmıştır. 1990'lı yılların başlarında Türkiyeli resmilerle görüşen Azerbaycan'lı siyasilerin ilk beklentileri, ulaşım ilişkilerinin kurulması olmuştur. 18 Kasım 1991'de Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanlığı Demiryolu, Liman ve Havaalanı İnşaatı Dairesi Genel Müdürü Aytekin Akgün başkanlığındaki bir heyet Nahçıvan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti hükümeti ile Türk siyasetçiler arasında Araz Nehri üzerinde bir köprünün inşası ve işletmeye alınması ile ilgili bir kontrol noktasının kurulması konusunda anlaşmaya varılmıştır (Əliyev, 2019: 107).

28 Mayıs 1992'de açılan Sadarak-Dilucu köprüsünün açılması Azerbaycan-Türkiye taşımacılık ve ulaşım ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir aşama olmuştur (Hüseynov, 2019: 129). Yeni salınan geçitin uzunluğu 288 m, genişliği 12 m ve tahmini maliyeti 5 milyon dolar çivarında olmuştur. Bu yol Nahçıvan Onarım ve İnşaat Departmanı ile birlikte ünlü Türk Madson-Dış Yol Yapım Şirketi tarafından inşa edilmiştir (Əsgərova, 2019: 129). Bu köprü, iki kardeş halkın özlemine son vermenin yanı sıra, iki cumhuriyet arasındaki sosyo-ekonomik ilişkilerin genişlemesi ve gelişmesi için büyük önem taşımıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkiye ile Nahçıvan arasında yolcu taşımacılığının basitleştirilmesi meselesi en önemli konulardan biri olmuştur. 8 Temmuz 1992'de yapılan görüşmeler neticesinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında yolculuk şartları basitleştirilmiş ve Nahçıvan sınırından 100 km mesafede seyahat vizesiz olmuştur (Hacıyev, 2011: 35).

Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında elverişli ulaşımın gelişmesi ekonomik ilişkilerin oluşumunu olumlu yönde etkilemiştir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki büyük ölçekli üretimin gelecekte Türkiye ve Avrupa ülkelerinin pazarlarına doğrudan ulaşması, ülkenin ekonomik kalkınması için elverişlidir. A. Nadirov'a göre, Nahçıvan demiryolunu Türk demiryolu sistemine bağlama fikrinin gerçekleşmesi istisnai bir önem arz etmektedir (Nadirov, 1999: 5). Nitekim özerk cumhuriyetin Sederek demiryolu hattının Türkiye'ye en yakın demiryolu ulaşım

sistemi ile bağlantısı, bölge ekonomisinin Türkiye ekonomisiyle çok ihtiyaç duyulan entegrasyonunu yoğunlaştırmakla kalmayacak, aynı zamanda Avrupa ülkeleri ile çok daha kısa rotalar oluşturacaktır.

Türkiye ve Nahçıvan arasında ulaşım ilişkilerinin yeni bir aşamaya taşınması amacıyla Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun Nahçıvan'a kadar uzatılması planlanmaktadır. Bu sayede ithal ürünlerin Nahçıvan'a getirilmesi ve yerli ürünlerin daha geniş bir coğrafyaya ulaştırılması için teknik ve ekonomik fırsatlar artmaktadır. Nahçıvan'ın birleşik bölgesel demiryolu sisteminin temel birleştirici üyesine dönüştürülmesi süreci bölgesel ulaşım sistemini hızlandıracağı beklenmektedir. Bu amaçla, "Kazvin - Raşt - Astara (İran) - Astara (Azerbaycan)" demiryolu sisteminin hazırlanıp "Bakü - Tiflis - Ahalkalaki - Kars" güzergahına bağlanması planlanmıştır (Bağırov, 2019: 99). Azerbaycan'ın Astara kentinden İran'ın Raşt kentine ve Türkiye'nin Kars kentinden Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bir demiryolu inşa edilmesi planlanmıştır. Bu planın gerçekleştirilmesi bölgesel ve uluslararası yük trafiğinin hızını artıracak, malların nakliye maliyetinde önemli azalmalar yaşanacaktır, çeşitli kurumsal, yasal, düzenleyici ekonomik politika, önlem ve iyileştirmelerin uygulanması transit potansiyelini iyileştirecektir, ortak kurallarla çalışan gümrük bölgelerinin oluşturulmasına yol açacaktır. Ön tahminlere göre, Kars'tan Nahçıvan'a giden demiryolu hattı Türkiye-Azerbaycan sınırına yaklaşık 230 km uzaklıkta yerleşmiştir. Hesaplamalara göre, bu planların gerçekleştirilmesi için Nahçıvan'daki mevcut demiryolunun yaklaşık 200 km'nin yeniden inşa edilmesi ve kaba tahminlere göre toplam 700 milyon dolarlık lokomotif-vagon filosunun yenilenmesi gerekmektedir (Mahmudov, 2019: 105).

Yolcu taşımacılığı alanında da ilişkiler de genişliyor. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden Nahçıvan – İstanbul - Nahçıvan, Nahçıvan – Iğdır - Nahçıvan güzergahında Türkiye'ye günlük otobüs seferleri bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Metro Turizm Seyahat Organizasyonu ve TIC A.Ş. nakliye firması ile varılan anlaşmaya göre Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne yeni uluslararası otobüs seferleri açılmıştır. Metro Turizm şirketinin Culfa - İstanbul hattındaki ilk otobüsü 11 Mart 2015 tarihinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden hareket etmiştir. Güzergah, özerk cumhuriyette Şarur, Nahçıvan, Culfa Türkiye Cumhuriyeti topraklarında Ankara, İstanbul, İzmir ve Erzurum'dan geçmektedir.

Bu gelişme, hava taşımacılığı alanına da yansımıştır. Böylelikle dünyanın en büyük şehirlerinden biri olan İstanbul ile Nahçıvan arasında hava bağlantıları kurularak, Türk Hava Yolları Anadolu Jet ile Nahçıvan Uluslararası Havalimanı arasında İstanbul-Nahçıvan-İstanbul seferinin açılması için anlaşma imzalanmıştır. Haziran 2010'da Anadolu Jet şirketine ait uçak Nahçıvan Uluslararası Havalimanı'na inmiştir. Bu seferin işe başlamasından 19 yıl önce "Hasret Köprüsü" olarak bilinen Sederek gümrük geçit noktasının açılmasını yüksek değerlendiren Sabiha Gökçen Havalimanı yetkilileri bu seferi sembolik olarak "Vuslat Köprüsü" adlandırmışlardır (<https://www.sabihagokcen.aero/basin-odasi/basin-kupurleri/anadolujet-nahcivan-seferlerini-baslatti> Erişim Tarihi: 01.04.2021). Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki uçuşlar Boeing uçaklarıyla gerçekleştirilmektedir. Uçuşlar haftada üç gün, çarşamba, cuma ve pazar günleri gerçekleştirilmektedir. Genel olarak, Türkiye ve Nahçıvan arasında ulaşım alanında işbirliği yüksek hızla büyümektedir.

Bilindiği gibi, 1941 yılında inşa edilen ve Azerbaycan'ı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlayan Mincivan-Culfa demiryolu, Ermenistan'ın askeri saldırısı sonucu 1991'den beri zorla durdurulmuştur. Azerbaycan'ın ana bölümünü Nahçıvan'a bağlayan 638 km uzunluğundaki Bakü-Şirvan-Horadiz-Mincivan-Megri-Ordubad-Nahçıvan-Sadarak yolunun 44 km'si Ermenistan'dan geçmektedir, son 30 yıl zarfında bu yol kullanılamamıştır. 27 Eylül 2020'de başlayan İkinci Karabağ Savaşı 44 gün sürmüş, Karabağ'ın kurtuluşu ile sonuçlanmıştır. Moskova'da imzalanan anlaşmaya göre, 10 Kasım 2020'de Dağlık Karabağ ihtilaf bölgesinde tam ateşkes ve askeri operasyonlar durdurulmuş, Ermenistan güçlerinin Dağlık Karabağ çevresindeki Azerbaycan topraklarından çekilmesi belirlenmiştir. Ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı bölgelerini birbirine bağlayan yeni ulaşım yollarının inşasının sağlanacağı vurgulanmıştır (<https://president.az/articles/45924> Erişim Tarihi: 10.04.2021). Bu yolun yeniden çalışması, hem Türkiye hem de Azerbaycan açısından verimli olacaktır. Gerçekleştirilmesi planlanan yol, Bakü-Tiflis-Kars demiryolundan 1,7 kat daha kısa olacaktır. Bu yolun ulaşım maliyetlerini düşüreceği, bölgesel ve küresel ticareti hızlandıracağı beklenmektedir.

2.2.5. Ortak Yatırım Projeleri

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik işbirliği, özellikle dış ticaret ve yatırım alanlarında gelişmektedir. Türkiye, Azerbaycan'ın ana ticaret ve yatırım

ortaklarından biridir. Her iki ülkenin girişimcileri arasında karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi sonucunda, 1999'da Türk-Nahçıvan İşadamları Birliği kurulmuştur. 2010 verilerine esasen Azerbaycan'da Türk yatırımı olan 3.000'den fazla, Türkiye'de Azerbaycan ortak yatırımlı yaklaşık 2.000 şirket bulunmuştur. (Azertac, 2010: 3).

2010 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde 832 Türkiye vatandaşının istihdam ettiği 58 Türk işletme faaliyet göstermiştir. Enerji, ulaşım ve iletişim, bilim, eğitim, bilgi, spor ve sağlık alanlarında yatırımlarla ilgili büyük beklentileri mevcuttur. Bugün Azerbaycanda 4.200'den fazla Türk şirket ve işletmesi varken, 500'den fazla şirket Nahçıvan'da faaliyetlerini sürdürmektedir. Türk şirketleri Nahçıvan'da ekonominin hemen hemen tüm alanlarında sermaye yatırımları yapmışlardır (Əsgərova, 2019: 127).

Azerbaycan-Türkiye arasında karşılıklı yatırım projelerinin gelişmesinde Nahçıvan önemli bir yere sahiptir. İkili ilişkilerin güçlenmesi, ticari ilişkilerin, karşılıklı güven ve yardımlaşma atmosferinin oluşması sonucunda Türk işadamlarının bölgeye ilgisi artmış, birçok alanda yatırımlar yapılmıştır. Uzun yıllar faaliyetleri durmuş işletmeler yeniden faaliyete geçmiş, inşaat şirketleri, sanayi işletmeleri kurulmuş, yeni şirketler, üretim işletmeleri açılmıştır. Nahçıvan'ın dış ekonomik ilişkilerinin gelişmesini sağlamak için yerel üretim işletmelerinin kurulması ve gelişmesine dayalı üretim ilişkilerinin oluşturulması çok önemlidir. Ortak girişimlerin hayata geçirilmesiyle dengeli bir gelişimin sağlanması için yerel doğal kaynakların etkin katılımı ve dış ekonomik ilişkileri canlandırılması gereklidir. Bu amaçla, öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nden yatırım girişinin koşullarını oluşturmak, özerk cumhuriyette yabancı yatırım için eşit fırsatlar yaratmak, daha verimli dış ekonomik ilişkiler kurmak önemlidir. Burada gerçekleştirilen ortak yatırım projeleri birçok durumda birden fazla sektörü, alanı ve şirketi kapsamaktadır. Türkiye – Nahçıvan arasında gerçekleştirilen yatırımlar ekonominin farklı sektörlerine yansımıştır. Bu bağlamda inşaat, tarım, enerji, ticaret, taşımacılık gibi alanlarda yatırım projeleri başarılı şekilde uygulanmaktadır. Son on yılda önemli sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamak için, bölgeye tahsis edilen sermaye yatırımlarının hacminde keskin bir artış yakalanmıştır. Türkiye-Nahçıvan arasından gerçekleştirilen mega yatırım projelerinin büyük bir kısmının özel şirketler aracılığıyla değil, devlet şirketleri tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz. SOCAR, BOTAS, ADY gibi şirketler, BTC doğal

gaz boru hattı, BTK demiryolu projeleri gibi mega projeleri gerçekleştirmektedirler (Mahmudov, 2019: 105).

Son olarak, özerk cumhuriyet ekonomisinin modern koşullarda dengeli gelişmesini sağlamak için, bölgenin doğal kaynaklarının üretiminin çeşitlendirilmiş gelişimini sağlamak ve Türkiye'den doğrudan yabancı yatırım girişimleri için koşullar yaratmak gerekmektedir. Nahçıvan-Türkiye dış ekonomik ilişkileri ile doğrudan yabancı yatırım açısından bölgesel dengeli kalkınma arasındaki yakın ilişki ve karşılıklı bağımlılık göz önüne alındığında, kanaatimizce, bazı bölgelerde bölgesel farklılıklardan kaynaklanan sorunların çözümü için iki ülke şirketlerinin karşılıklı işbirliği kurulması gerekmektedir. Ekonominin dengeli kalkınması için bölgeyi hareket ettirecek ortak yatırım altyapı projeleri hayata geçirilmeli, yatırımların orantılı dağılımını sağlamak için çalışmalar artırılmalıdır.

2.2.6. Turizm İş Birliği

Özerk Cumhuriyet'in elverişli jeopolitik konumu, farklı iklim bölgeleri ve doğası, zengin ve çeşitli faunası, zengin tarihi ve kültürel mirası, eşsiz zengin mutfağı, yüksek misafirperverlik gelenekleri, bölgenin turizm imkanlarını genişletmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ve İran gibi turizm potansiyeli yüksek ülkelerle sınıra sahip olması ve Büyük İpek Yolu üzerinde yer alması, Nahçıvan'da turizmin gelişmesi için koşulları oluşturan ana faktörlerdir. Bu ülkelerde yaşayan Azernaycanlıların Nahçıvan'da yaşayan akraba ve arkadaşlarını görmeye gelmesi, turizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Əliyev, 2019: 107).

Türkiye Cumhuriyeti ile sınır rejiminin sadeleştirilmesi, yeni uluslararası rotaların düzenlenmesi, yeni kara ve hava seferlerinin faaliyete başlaması, Taşımacılık, otelcilik ve hizmet sektörünün gelişmesi vb. faaliyetleri bölgede turizmi geliştirmek için son yıllarda alınan amaca yönelik tedbirlerden bazılarıdır. Günümüzde ekonominin çeşitli sektörlerinde büyük başarılarla imza atan özerk cumhuriyet, başta kış turizmi ve sağlık turizmi olmak üzere çeşitli turizm türlerinin gelişmesi için büyük fırsatlara sahiptir. Nahçıvan'da kış turizmi merkezinin yapılması ve Erzurum ilinin bu tür turizm konusunda çok iyi bir deneyime sahip olması bu alanda işbirliği olanaklarını artırmaktadır. İğdırlı Turizm, Metro Turizm, Anadolu Jet Havayolları şirketleri Türkiye ve Nahçıvan arasında turistleri her iki yönde taşımaktadır (Əliyev, 2019: 11).

18 Aralık 2018'de Türkiye Cumhuriyeti Erzurum Valisi Okay Memiş Nahçıvana'a resmi ziyaret etmiştir. Vali, Türkiye tecrübesinden yararlanılarak yenilenen Tuzdağ Fizyoterapi Merkezi ve Otel Kompleksi ile tanış olmuş, merkezin sağlık turizmi açısından önemini vurgulamıştır. Merkez deniz seviyesinden 1173 metre yükseklikte, tuz mağarasının içinde, 110 metre derinlikte yerleşmiştir. Merkezde üst solunum yolu hastalıklarının tedavi amacıyla Türkiye, Gürcistan, Ukrayna, İran, Rusya, Tacikistan, Kazakistan, Özbekistan, Almanya, Hollanda, Avusturya, İngiltere ve Fransa'dan hastalar gelmektedir. Sağlık turizmi alanında geniş işbirliği olanaklarının bulunması, Nahçıvan'ın sağlık turizminde Türkiyeli doktorlara çalışma fırsatları da oluşturmuştur

(https://azertag.az/xeber/Naxchivan_Muxtar_Respublikasi_ile_Turkiyenin_Arzurum_Vilayeti_arasinda_sehiyye_turizm_ve_tehsil_sahelerinde_emekdasliq_genislenecek-1225419 Erişim Tarihi: 12.04.2021).

Türkiye'nin kış turizm alanındaki başarılı örneği Nahçıvan'da da kullanılmaktadır. Nahçıvan'ın kış turizmine müsait doğası, bölgenin gelecekte kış turizm merkezlerinden birine dönüşmesine olanak sağlayacaktır. Şubat 2021'de Nahçıvan'ın Şahbuz ilinde yerleşen Ağbulak Köyü Turizm-İstirahat Bölgesinde Ağbulak Kayak Merkezi açılmıştır. Ağbulak Kayak Merkezinde kayak, kızak, snowboard ve benzeri eğitimler Türkiye'den gelen ekipler ve eğitmenler tarafından verilmektedir. Bu aşamada Kayseri Erciyes Kayak Merkezinden gelen eğitmenler kayak eğitiminin yanı sıra, mekanik tesislerin işletilmesi, pistlerin hazırlanması, suni kar üretilmesini gerçekleştirmekte ve güvenlik eğitimleri de vermektedirler. Eğitmenler yerli personele gerekli hizmeti yetenekleri, gerekli eğitimleri verdikten sonra geri dönecekler. Böylece Türkiye'nin kış turizmi alanındaki tecrübesi Nahçıvan turizm sektöründe başarıyla uygulanmaktadır

(<https://www.kayserierciyes.com.tr/Haberler/Haber?id=3222> Erişim Tarihi 13.04.2021).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.

3.TÜRKİYE-AZERBAYCAN SOSYO-KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN

3.1. NAHÇIVAN'IN TÜRKİYE-AZERBAYCAN KÜLTÜREL İLİŞKİLER TARİHİNDE YERİ

Dünya ülkelerinin tarihsel tecrübesi, her bir devletin sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel gelişim sürecinde karşılaştığı sorunların başarılı bir şekilde çözümünün, bir ölçüde dış ilişkilerin yarattığı fırsatların ustaca kullanılmasına bağlı olduğunu göstermektedir. Modern şartlarda siyasi ve kültürel deneyimleri, ileri iletişim ve bilişim teknolojilerini ve gelişmiş ülkelerin tecrebelerini kullanmadan, her alanda yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla kapsamlı ilişkiler kurmadan ulusal ilerleme elde etmek imkansızdır.

Azerbaycan`ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile diğer yabancı ülkeler arasında kültürel bağlar tarihsel olarak kurulmuş ve bu ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla daha da güçlenmiştir. X. yüzyılda Nahçıvan şahlığının, XII. yüzyılda Azerbaycan'ın Atabeyler devletinin, XVIII-XIX. yüzyıllarda Nahçıvan hanlığının, 1918-1919'da Araz-Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olan Nahçıvan, Azerbaycan devletinin siyasi ve diplomatik ilişkiler sisteminin oluşumuna ve gelişmesine önemli katkılar sağlamanın yanı sıra, yabancı ülkelerle kültürel bağlarını da genişletilmesine özel yer kapsamaktadır.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde Nahçıvan`ın da bu imperatorluğun topraklarına dahil edilmesi, onu kültürel yönden, özellikle de mimari açıdan etkilemiştir. Nahçıvan-Marağa okulu Selçuklu döneminde Azerbaycan'da kurulan mimarlık okullarından biridir. Nahçıvan'da bu okulun etkisiyle inşa edilen en önemli dini yapılardan biri de Cuma Camii'dir. A.Salamzade, K.Mammadov, J.Giyasi ve H.F. Safarli gibi araştırmacılara göre, Atabeyler Devleti'nin en önemli yapılarından biri Cuma Camii'dir. Ne yazık ki, bu kompleks bize orijinal haliyle ulaşmamış, ancak bir zamanlar bu komplekse ait olan dini yapılardan sadece biri, yani Mömüne Hatun türbesi sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Türbenin dini törenlerde ve eğitim amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Bu özellik dönemin birçok yapısının ortak özelliği olarak değerlendirilmektedir. Mömüne Hatun türbesinin dış duvar süslemelerinin tarihsel yapısında dönemin mimarisini önemli özellikleri korunmuştur. Bu ve benzeri anıtlar

Türk Selçuk İmparatorluğu ve Atabeyler mimarisinin önemli çizgilerini korumuştur (Çelik, 2019: 171-172).

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu ve Türklerin İslam dünyasına hakim olması, İslam kültür tarihinde bir dönüm noktası oldu. Selçuklu-Atabey döneminde Nahçıvan'da inşa edilen “Büyük Kale” kompleks binalarından da anlaşılmaktadır ki, bu yapıların zamanının en büyük kapalı medreselerinden biri olduğu ve dini amaçlı kullanılmıştır. Bina aynı zamanda bir saray kompleksi olarak da işlev görmüştür. Kalede cami, medrese ve türbe mimarisinin yanı sıra saray binası, çifte minare, devlet evi, divan binası, etrafı kale duvarlarıyla çevrili ve çarşı içinde yer alan özel amaçlarla kullanılan farklı binalar da bulunmaktadır.

Nahçıvan'daki Büyük Kale kompleksinden farklı olarak Kayseri'deki Mahperi Huand Hatun külliyesi, Büyük Kale'de olduğu gibi cami, medrese ve türbeye sahiptir. Ancak Büyük Kule'nin daha gelişmiş olduğu ve kapalı bir eğitim kurumu olduğu anlaşılmaktadır. Kompleksin yakınında bulunan hamam, bir zamanlar kompleksin binalarından biri olmuştur. Bu kompleks zamanımızın her taraflı donanmış modern eğitim kurumlarını hatırlatmaktadır (Qənbərova ve Çelik, 2016: 3277).

Uzun tarihsel etkileşim zamanında Nahçıvan çoğu kez Selçuklu, Atabeyler ve Osmanlı medeniyetinin özelliklerini taşımış ve yaşatmıştır. Bu büyük devletlerin mimari anıtları modern Nahçıvan'ın şehir yapısında korunmaktadır.

1921 yılında imzalanan uluslararası Kars Antlaşması ile kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti bünyesinde özerk bir devlet olan Nahçıvan'ın kendi Anayasası, parlamentosu, yürütme ve yargı makamları vardır. Bu özerk cumhuriyet küçük devlet sınırlarına bakmaksızın, günümüzde 1.200'den fazla Türk-İslam kültürü eserini barındırmakta ve korumaktadır.

Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, uzun zamandır Doğu'ya açılan kapı olarak bilinen, yakın ve uzak ülkelerle ekonomik ve kültürel bağlara sahip, Doğu ve Batı medeniyetlerini birbirine bağlayan manevi bir köprü rolü oynamıştır. Çalışmanın bu kısmında da Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki kültürel ilişkilerin tarihsel gelişim düzeyi ele alınacaktır.

Tarih boyunca Azerbaycan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye'nin bölgeleri arasında kültürel ve sosyal ilişkiler var olmuştur. XX. yüzyılın başlarından bu yana daha da gelişmekte olan bu kültürel ilişkiler eğitim, bilim, tiyatro ve diğer alanları kapsamış, kültürel ilişkilerin farklı yönlerinde işbirliğinin gelişmesine farklı olanaklar oluşturmuştur.

İngilab Kerimov'un "Azerbaycan-Türkiye tiyatro ilişkileri" adlı kitabında, halklarımız arasındaki tiyatro ilişkilerinin oluşumu ve gelişimi ve güncel durumu anlatılmaktadır. Azerbaycanlı ve Türkiyeli tiyatro ustalarının dostlukları ve karşılıklı kültürel iş turları, ortak çalışmaları, fikir ve bilgi destekleri, Türk oyun yazarlarının 1908'den beri Azerbaycan tiyatrosundaki performansları ve eserlerine, ayrıca son yıllarda Türkiye tiyatrolarında Azerbaycan tiyatro örneklerine özel önem verildiği vurgulanmaktadır (Hüseynova, 2007: 12).

1920'de Nahçıvan'ın tam olarak sovyetleşmesinden sonra Nahçıvan Halk Komiserleri'nin ana ilgisi eğitim ve kültür alanında alınacak tedbirlere odaklanmıştır. İlk önlemlerden biri cehaletin ortadan kaldırılması yönünde faaliyetlerin planlanması ve gerçekleştirilmesi olmuştur. Bu tesadüfi değildi. Çünkü bir yandan Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki işgal siyaseti, diğer yandan da eğitim ve kültür kurumlarının diğer yabancı işgalciler ve taşnak çeteleri tarafından 1918-1920 yıllarında dağıtılması bölgelerde içler acısı bir duruma yol açmıştır. Tüm bu olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için yerel toplumun okur yazarlık oranının yükseltilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır (Xəlilov, 2017: s.9).

26 Şubat 1926'da Azerbaycan'da Birinci Türkoloji Kongresi düzenlenmiştir. 6 Mart 1926'da sona eren kongredeki Azerbaycan temsilcilerine ek olarak, eski Sovyetler Birliği'nden ve birkaç diğer yabancı ülkeden, yani Türkiye, İran, Rusya, Avusturya, Macaristan ve Almanya'dan V.Bartold, A.Miller, A. Samoylovich, A.Krimsky, T.Menzel, N.Poppe, V.Radebold gibi ünlü türkologlar da katılmıştır. Sovyetler Birliği'nin oluşumunun ilk yıllarında böyle etkinliklerin düzenlenmesi Azerbaycan -Türkiye ilişkilerinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Azerbaycan'da ilk Türkoloji Kongresi yapılırken, bu büyük olay için sadece başkent Bakü'de değil, Nahçıvan dahil ülkenin diğer bölgelerinde de ciddi hazırlıklar yapılmıştır. XX. yüzyılın başlarında, "Nahçıvan'ın tarihi ve kültürel mirasını inceleme alanında çalışan" Nahçıvan Araştırma ve İnceleme Derneği (NTTC - Naxçıvanı

Tədqiq və Tətəbbu Cəmiyyəti) kongre için hazırlık yapmakla görevlendirilmiştir. Kongre Azerbaycan'ın, özellikle Nahçıvan'ın tarihinde Türkiye'nin ve Türk bilim ve sanat adamlarının ne denli önemli olduğunu ortaya çıkarmış, kültürel değerlerin halk tarafından korunduğu sonucuna varmıştır (Xəlilov, 2017: 9-14).

Tiyatrocuların, müzisyenlerin, şarkıcıların karşılıklı ziyaretleri, iki ülke arasında kültürel bağların gelişmesinde önemli yer kapsamaktadır. Halk Sanatçısı Z.Hanlarova Türkiye'ye yaptığı seferlerinde Azerbaycan müzik kültürünün mucizevi gücünü göstermiş, aynı zamanda Türkiye'de popüler olan bazı şarkıları Azerbaycan'da tanıtmıştır. Türk seyircisinin favori Azerbaycan şarkıcısı statüsünü kazanmıştır. 1970 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından özel bir diploma almıştır. 1977 yılında Z.Hanlarova, Leyla Vekilova liderliğindeki Azerbaycan Devlet Dans Topluluğu ile İstanbul, Ankara, İzmir ve başka şehirlerde başarılı bir performans sergilemiştir (Səfərli, 2019: 72).

Bildiğimiz üzere Türkiye ile yakın kültürel bağlar Nahçıvan'ın dış politikasının ayrılmaz bir parçasıdır ve bu diplomasinin kültürel bağlarla geliştirilmei halkları birbirine yakınlaştırmaya, karşılıklı anlayışı güçlendirmeye, dayanışmayı güçlendirmeye, barışa ve sosyal ilerlemeye hizmet etmiş, bölge halkının refahını sağlamıştır.

3.2. BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKİYE-AZERBAYCAN KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN FAKTÖRÜ

XX. yüzyılın 90'lı yılları, Azerbaycan'ın Türkiye ile neredeyse her alanda çok yönlü ilişkilerin oluşmaya başladığı veya geliştiği bir dönem olmuştur. Tarih, Azerbaycan'ın bağımsızlığının Türk halklarının kültürel ve tarihi birliği bağlamında daha da var olduğunu göstermektedir.

Türk halklarının ilişkilerinin daha da gelişmesi, XX. yüzyılın başından beri kültürel, bilimsel ve tarihsel düşüncemizde özellikle güçlü olmuştur ve gazetecilikte, edebi faaliyette ve genel olarak tüm kültürel alanlarda yoğun bir şekilde desteklenmiş ve geliştirilmiştir. Karşılıklı olarak gerçekleştirilen kongrelerde Türkiye ile yakın kültürel bağların her iki ülkenin daha da yakınlaşmasına neden olduğu üzerinde sıkça durularak belirtilmiştir.

Kent kültüründe 5000 yılı aşkın bir geçmişe sahip olan Nahçıvan'ın uygun jeostratejik konumu ve İpek Yolu dahil önemli kervan yolları üzerinde yerleşmesi sayesinde zengin bir ticaret ve zanaat merkezi olarak gelişmesi, Nahçıvan halkının kültürel açıdan gelişmesine, farklı kültürlerden insanlarla ilişki kurmasında önemli rol oynamıştır.

İslam kültürünün asırlık başarılarını bünyesinde barındıran Nahçıvan, aynı zamanda Türk-İslam kültür abideleri açısından da zengindir. Günümüzde de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde İslam değerlerine saygı duyulmakta, dini ve manevi değerler korunmaktadır. Tüm bu faktörler dikkate alınarak Cumhurbaşkanı tarafından verilen kararnameyle Nahçıvan, 2018 yılı İslam kültürünün başkenti ilan edilmiştir (Naxçıvan Muxtar Respubliaksı – 95, 2019: 9).

Zengin bir tarihe sahip olmasına rağmen 70 yıldır parçası olduğumuz Sovyet rejimi kültürel bağları engellemiştir. Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilanından sonra kültürel bağlar yeniden kurulmuştur.

SSCB'nin çöküşünün önemli sonucu olarak Azerbaycan'ın uluslararası kültürel ilişkiler sistemine girişi, Türkiye ile ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesinde sınır bölgesi olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin rolünün artırılması için siyasi ve ekonomik bir zemin oluşturmuştur. Bağımsızlık döneminde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti ile sosyo-kültürel ilişkileri, kültürel alanda işbirliği Nahçıvan özerklik statüsünün kendisine verdiği çerçevede dahilinde yürütülmüştür.

XX. yüzyılın 90'lı yılıkatının başlarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti için Türkiye ile ilişkilerin kurulması açısından yeni beklentiler ortaya çıkmıştır. Ermenistan'ın bu dönemdeki Azerbaycanın tarihsel topraklarına ve nüfusuna karşı olan saldırgan politikası Türkiye ile ilişkilerin gelişmesine engel olsa da Nahçıvan'ın aydın kesimi, sosyo-politik ve kültürel bağlar kurmayı, elde etmeyi ve koruyup geliştirmeyi başarmıştır.

1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanarak kendini dünyaya bağımsız bir devlet olarak tanıtmasının hemen ardından 29 Ekim tarihinde Nahçıvan ile Türkiye arasındaki sınır geçit köprüsünün resmi açılış töreni yapılmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in çabaları ile Sadarak bölgesinde köprü yapılmış ve Türkiye Cumhuriyeti ile Nahçıvan Özerk Azerbaycan Cumhuriyeti arasında 22-25

Mart 1992 tarihlerinde iş birliği protokolü imzalanmıştır (Naxçıvan Muxtar Respubliaksı – 95, 2019: 56).

22 Mart 1992'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisi Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakanı Süleyman Demirel'in özel daveti üzerine resmi bir ziyaret için Türkiye'ye gitmiştir. Haydar Aliyev Ankara'da iken Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucularından Muhammet Emin Resulzade'nin mezarlarına ziyaret edilmiştir.

24 Mart'ta Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisi Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne sağladığı mali, ekonomik ve teknik yardım konusunda, ayrıca Nahçıvan'a 100 milyon dolarlık kredi ayrılması ve her yıl Türkiye'de 100 öğrencinin eğitim almasını kapsayan ortaklık protokolü imzalanmıştır. "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Azerbaycan'la ilgili İşbirliği Protokolü"nde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisi Başkanı Haydar Aliyev'in 22-24 Mart 1992 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret ettiği belirtilmiştir. Ziyaret sırasında Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında mevcut dostluk, işbirliği ve iyi komşuluk anlaşması, iki ülke dışişleri bakanlıkları arasındaki protokol ve Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki tarihi ve kültürel kardeşlik göz önüne alınarak her alanda daha iyi bir işbirliği sağlamak için aşağıdaki konular üzerine anlaşma yapılmıştır (Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev (1-ci kitab), 2002: 31-33).

24 Mart 1992 tarihinde Ankara'da imzalanan bu protokolün beşinci, onuncu, on birinci, on ikinci ve on üçüncü kısımları bilim, eğitim ve kültürle doğrudan ilgili olmuştur. Bu kısımların gözden geçirilmesi çalışmamızın konusu açısından önemli olacaktır:

5. Türk tarafı, TRT'nin televizyon programlarını Nahçıvan Cumhuriyeti'nde rahat bir düzeye çıkarmak için gerekli tedbirleri alacaktır. Ayrıca TRT, Nahçıvan'ın talep etmesi halinde özel programlar da sunacaktır.

10. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin turizm alanındaki fırsatlarının değerlendirilmesi amacıyla oluşturulan kredi çerçevesinde otel inşaatı dahil gerekli yardım ve teknik yardım Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından sağlanacaktır.

11. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki kültürel yaşamın gelişmesine yardımcı olmak için Türkiye Cumhuriyeti, matbaa dahil gerekli matbaa ekipmanını sağlayacaktır.

12. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden 100 öğrencinin eğitimi Türkiye Cumhuriyeti tarafından sağlanacaktır.

13. Tüm işbirliği projelerinin koordinasyonu ve uygulanmasından Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Daire Başkanlığı sorumlu olacaktır.

Sadarak, Culfa ve Şahtahtı kontrol noktaları, İran ve Türkiye ile yapılan işbirliği anlaşmaları temelinde 1992 yılında kurulmuştur. Ayrıca Nahçıvan kenti yakınlığında bir termik santral inşa edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile sınırların açılması, Türkiye ile ilişkilerin gelişmesi bölge hayatında önemli değişikliklere yol açmıştır. İran üzerinden Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ve eski Sovyet sonrası devletlerle ilişkiler kurulsa da, Türkiye üzerinden tüm Avrupa ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin kurulmasına koşullar oluşmuştur.

Nahçıvan'ın Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinin oluşumu, doğrudan ulaşım ve iletişim ilişkilerinin kurulması, özerk cumhuriyetin komşu ve dost ülkelerle, ayrıca kültür, bilim, eğitim ve diğer insani yardım alanlarında ilişki kurması için önemli koşullar yaratmıştır.

Tiyatro alanındaki kültürel ilişkilerden bahs edecek olursak, Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra Nahçıvan Devlet Müzikal Drama Tiyatrosu ve Nahçıvan Devlet Kukla Tiyatrosu, uluslararası kültürel ilişkilerin kurulmasındaki aktif rolünü belirtmek gerekir. Nahçıvan tiyatrolarının oyuncularını İran İslam Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan Cumhuriyeti, Tacikistan Cumhuriyeti tiyatro festivallerinde ülkemizi temsil etmiştir. Bu yıllarda Tebriz Tiyatrosu, Van ve Türkiye Cumhuriyeti Trabzon Devlet Tiyatroları da Nahçıvan'da sahne almıştır (Nahçıvan Muxtar Respublikası – 95, 122).

Bu önemli etkinlikler arasında Nahçıvan tiyatro topluluklarının Türkiye ziyaretleri önemle belirtilmelidir. Kasım 1992'de Celil Mammadguluzade'nin adını taşıyan Nahçıvan Devlet Müzik Dram Tiyatrosu Türkiye'ye ilk turunu yapmıştır. Nazım Hikmet'in "Ölü Adam", Huseyn Cavid'in "Anne" ve Üzeyir Hacıbeyov'un

Kars'taki "Buradan Buraya" performansları Türk izleyicisi tarafından büyük bir sempati ile karşılanmıştır (Qasimov, 2019: 134).

Daha sonra tiyatro personeli Haziran ve Ekim 1993, Eylül 1994, Ocak 1997, Kasım 1998, Ocak ve Temmuz 1999, Aralık 2000'de Kars'ta "Meşedi Ibad", "Arshin mal alan", "Koca ve karısı", "Elli yaşında", "Karımın kocası", "Kurnaz kızlar" tiyatro oyunlarını göstermişlerdir. "Arshin Mal alan" ve "Meşedi Ibad" performansları Kasım ve Aralık 2001'de Iğdır'da gösterilmiştir. 1993 yılında Nahçıvan Devlet Filarmoni Derneği de Kars iline büyük bir sefer düzenlemiştir. Tüm bunlar sanat adamlarının ve sanatseverleri buluşturmuştur. (Talibov, 2015: 338)

3.2.1. Kültürel İlişkiler

Nahçıvan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kültürel ilişkiler çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bu bağlamda kültürel ilişkiler kurumlar arası işbirliğinin özel örneklerini sunmaktadır. Atatürk Kültür Merkezi'nin kurduğu Araştırma Merkezleri arasında Nahçıvan Atatürk Araştırma Merkezi de bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Ulu Atatürk'ün adını taşıyan "Uluslararası Atatürk Barış Ödülü" 1999 yılında dönemin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e verilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 9 Mart 2001'de Azerbaycan Atatürk Merkezinin açılışına ilişkin karar vermiştir. H. Aliyev bu merkezin fahri başkanı olmuş ve merkezin kurulması ve gelişmesi yönündeki gerekli çalışmaları kendi yönetmiş, Merkezde etkinliklerin düzenlenmesi ve kütüphanenin oluşturulması ve zenginleştirilmesi yönünde önemli çalışmalarda bulunmuştur (Allahverdiyev və Sultanzadə, 2003: 342).

Nahçıvan, Azerbaycan'ın Türkiye ile ikili ilişkilerinin yanı sıra uluslararası etkinliklere de ev sahipliği yapmış ve bu etkinlikler çerçevesinde Türkiye ile kültürel bağları daha da sağlamlaştırmıştır. Bu bağlamda Türk Dili Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları IX Zirvesi'nin (3 Ekim 2009) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun katılımıyla Nahçıvan'da yapılması tesadüf değildir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev toplantıdaki kapanış konuşmasında "Nahçıvan, Türk dünyasında çok özel bir yere sahiptir. Nahçıvan, uzun bir geçmişi olan bir ülkedir. Nahçıvan'ın stratejik önemi, tarihi, kültürü ve tarihi eserleri bizim büyük değerimizdir. Azerbaycan'ın bağımsızlığının oluşumunun, bağımsızlık temellerinin atılmasının Nahçıvan'da gerçekleştirildiği de doğrudur ve bu

bağlamda Türkiye Cumhuriyeti ve onun kurucularının rolü bizim için özelliikle kıymetlidir” (Məhərrəmov, 2019:6). Bu etkinlik çerçevesinde kabul edilen ortak bildiriyle 3 Ekim, 2010 yılından bu yana Türk İşbirliği Günü olarak kutlanıyor.

Türk Dili Konuşan Ülkelerin IX Zirvesi'nde imzalanan, Nahçıvan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin Kurulmasına İlişkin Anlaşmaya dayalı olarak kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türkçe konuşan ülkeler aralarındaki ilişkilerin güçlendirilmesinde yeni bir aşamanın temelini atmıştır. Bu etkinlikte Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in TÜRKSÖY Vakfı'nın kurulmasına yönelik girişimi oybirliğiyle desteklenmiştir (Əmrahov, 2018: 24).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkiler de kitlesel kültürel etkinliklerin uygulanması yoluyla genişlemektedir. Bu bağlamda Nahçıvan kültür gruplarının, sanatkarların yurtdışındaki etkinliklere katılımı, yabancı kültür figürlerinin Nahçıvan'a ziyaretleri önemli rol oynamıştır.

Kastamonu'da 21-26 Mart 2018 tarihlerinde düzenlenen resmi açılış töreni ve Uluslararası Türk Kültür Örgütü (TÜRKSÖY) tarafından düzenlenen Novruz şenlikleri kapsamında Kastamonu, Ankara ve İstanbul'da “Sharur People's Yalli Ensemble” Özerk cumhuriyeti Türkiye'de düzenlenen etkinliklere katılarak layıkıyla temsil etmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Bursa Devlet Senfoni Orkestrası, Milli Lider Haydar Aliyev'in doğumunun 95. yıl dönümü vesilesiyle 3 Mayıs'ta Nahçıvan'daki Haydar Aliyev Sarayı'nda düzenlenen konser programına katılmıştır. Bu ve benzeri etkileşimler karşılıklı kültürel bağların gelişimine ve derinleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. (Abbasova, 2019: 24).

3.2.2. Sosyal İş Birliği

Mevcut tarihsel durumda, Nahçıvan AR'nin Türkiye ile ilişkileri sosyal ilişkiler alanında gelişmektedir. Özerk Cumhuriyet'in kamu ve özel sektörü ile Türkiye Cumhuriyeti resmi çevreleri ve işadamları arasında sürdürülebilir ilişkiler kurulmuştur. Türkiye ile Nahçıvan arasında tek bir iletişim alanının varlığı, tarafları daha yakın bir sosyo-kültürel alanda birleştirmiştir.

Türkiye ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki sosyal reformların başarılı bir şekilde uygulanmasında önemli bir

rol oynamıştır. Türkiye'ye komşu özerk cumhuriyetin sosyo-ekonomik gelişimini güçlendirmek ve bölgenin jeostratejik konumunu dikkate almak amacıyla 1990 yılında Sadarak ili kurulmuştur.

Nahçıvan'da geçici bir köprünün açılmasıyla Türkiye'nin Nahçıvan'a yardımları artmaya başladı. 9 Kasım 1991'de Türk Kızılayı Nahçıvan'a 126 ton buğday sağlamış, 29 Kasım'da Iğdır nüfusu ve valilikten oluşan 19 kamyon Nahçıvan'a yardım götürmüştür (Mustafayev və Rzayeva, 2019: 37).

Haydar Aliyev'in Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ekonomik, kültürel ve insani ilişkilerin genişlemesine ve gelişmesine, kardeş halkların yakınlaşmasına hizmet ettiğini göz önünde bulundurarak, 9 Haziran 1992 tarihli kararla Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında "Umut Köprüsü" sınırını oluşturulduğunu açıkladı. Bu köprünün kurulması sadece iki kardeş halkı birleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda her iki taraftaki insanların yaşam standartlarının iyileştirilmesine de büyük katkı sağladığını belirtmek gerekir.

İki ülkeyi birbirine bağlayan köprünün 70 yıl aradan sonra açılışına Başbakan Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, Bakanlar İsmet Sezgin, Hikmet Çetin, Onur Kumbaracıbaşı, Cavit Çağlar, Tansu Soğutucu, Sümer Oral ve Akram Coşgun katılmıştır. Köprünün açılışının ardından S. Demirel ve Türkiye heyeti Nahçıvan'ı, Şehitler Sokağı'nı ve Tarih Müzesi'ni ziyaret etmiştir. Bu zaman S. Demirel, H. Aliyev'i Ankara'ya davet etmiştir (Mustafayev və Rzayeva, 2019: 39).

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Nahçıvan'a resmi ziyareti kapsamında 4 Haziran 2008 tarihinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile bir araya gelmiştir. Taraflar, Azerbaycan ile Türkiye arasında her alanda dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin başarılı bir şekilde gelişmesinden, küresel projelerin ortaklaşa uygulanmasından, uluslararası arenada birbirlerinin konumlarının tam desteğinden ve bölgesel işbirliğine aktif katılımdan duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisinde ortak basın toplantısında sosyo-kültürel etkilemişler konusunda açıklamalar yapmışlardır. Bu ziyaret sırasında siyasiler, Nahçıvan'daki Haydar Aliyev Müzesini ziyaret ederek Tuzdağ Fizyoterapi Merkezinin açılışına katılmışlardır (Hacıyev, 2011: 83-84).

11 Mart 2016'da Türkiye-Azerbaycan Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Necdet Ünüvar ve 20 Aralık 2017'de Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Binali Yıldırım, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni ziyaret ederek Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı ile görüşmüşler. Bu görüşler çerçevesinde sosyal işbirliğinin geliştirilmesi, eğitim, sağlık, sosyal iş alanlarında yardımlaşma, bilgi paylaşımı vb. etkileşimler gerçekleştirilmiştir (Məhərrəmov, 2019: 7).

Nahçıvan, Türkiye ile sağlık alanındaki işbirliği de önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nden sağlık çalışanları Nahçıvan'a giderek hastaların muayene ve tedavisine katılmakta, yerelsağlık personeli için eğitim ve seminerler düzenlenmektedir. Aynı zamanda Azerbaycanlı doktorlar Türk hastanelerine giderek orada eğitim düzeylerini geliştirmekte ve deneyimlerini derinleştirmektedir.

3.2.3. Eğitimsel İlişkiler

Bugün Azerbaycan ile Türkiye arasında 80'li yılların sonlarında başlayan ve 90'ların başından itibaren genişleyen eğitim ilişkileri daha hızlı ve daha dinamik bir gelişme hızı kazanıyor. Azerbaycan-Türkiye eğitim ilişkilerinde Nahçıvan'ın önemi XX. yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren artmıştır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı Haydar Aliyev, 8 Ekim 1991'de Türkiye Marmara Eğitim ve Kültür Vakfı Azerbaycan temsilcisi Hilmi Oneyi ve Zaman Gazetesi'nin Muhabiri Yılmaz Polat'ı kabul etmiştir. Bu Nahçıvan siyasetçilerinin Türkiye basınıyla ilk etkileşimlerinden biri olmuştur. Görüşmenin ardından Haydar Aliyev "Zaman" gazetesine Türkiye ve Nahçıvan arasında oluşan kültürel ilişkilerinin güncel durumu ve gelecek perspektifleri hakkında röportaj vermiştir (Mərdanov, 2002: 23).

1 Kasım'da Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı Haydar Aliyev, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Halk Eğitim Bakanlığı ile Türk Zaman gazetesi arasında Nahçıvan'da ilk Türk lisesinin açılması ve 1992-1993'te 100 Nahçıvanın Türkiye'ye eğitim almak için gönderilmesi konusunda bir anlaşma imzalamıştır. 9 Kasım'da Haydar Aliyev, Türk heyeti ile gelen muhabirlerin sorularına detaylı cevaplar vermiştir. 13 Kasım'da Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı Haydar Aliyev, Milliyet ve Hürriyet gazetelerinin muhabirleri ve Nahçıvan'a gelen diğer yabancı gazeteciler için basın toplantısı düzenlemiştir (Mərdanov, 2002: 23).

Azerbaycan-Türk kültür ilişkileri tarihinde Haydar Aliyev'in istisnai hizmetlerinden bahseden Profesör Erol Oral, en büyük eğitim kurumlarından biri olan Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin rektörü olarak çalışırken Nahçıvan ile tanışma fırsatı bulduğunu yazmıştır. Yurtdışında doğan ve çalışan Erzurumlu bilim adamı, Nahçıvan'ı hem ruhen hem de coğrafya olarak çok yakın bilmiş, zengin bir geleneğe sahip olan bu kadim Azerbaycan toprakları ile Türkiye arasında çok samimi kültürel ve ekonomik ilişkilerin kurulduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Nahçıvan aydınları, özellikle o zamanki Nahçıvan Pedagoji Enstitüsü'nün öğretmenleri Erzurum Üniversitesini sık sık ziyaret etmişler, Türkiye'ye sözleşmeli olarak çalışmış, bilgi ve becerilerini geliştirmiş, deneyimlerini paylaşmışlardır. (Hüseynova, 2007: 89).

21 Eylül 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Çağ Öğretim Anonim Şirketi arasında bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre şirket, Azerbaycan'ın birçok şehrinde modern okullar açmayı taahhüt etmekteydi. Modern standartlarla oluşturulmuş böyle okullardan biri 1993 yılında Nahçıvan'da açılmıştır. Bu dönemde Nahçıvan'ın bilim ve eğitim açısından ana eğitim kurumu olan Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Türkiye ile bilim ve eğitim alanındaki ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Nahçıvan Türk Lisesi'nin oluşturması ile ilgili anlaşma, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanından 13 gün sonra, 1 Kasım 1991'de ulusal lider Haydar Aliyev tarafından imzalanmıştır. Nahçıvan Türk Lisesi bu şekilde açılmış olan dünyadaki ilk Türk lisesi olmuştur. Nahçıvan'da Türk Lisesi deneyimi daha sonra hem Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde kullanılmış, hem de diğer ülkelerde Türk okullarının açılması için öncü rol oynamıştır (Vəliyev, 2013: 6).

Nahçıvan Türk Liseleri, Nahçıvan Milli Eğitim Bakanlığı ve "Zaman Öğretim" eğitim şirketine bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Nahçıvan'da Nahçıvan Türk Lisesi, Akademisyen A. Mahmudov'un adını taşıyan Şarur Türk Lisesi ve Ordubad Kız Lisesi faaliyet göstermiştir. Liselerde eğitim ücretli olmuştur. Bu Liseler Ağustos 2014'te kapatılmıştır. Bu liseler faaliyetleri süresince hem modern zamanın eğitim düzeyine cevap veren öğrenciler yetiştirmiş, hem de Azerbaycan'ın eğitim sisteminin gelişiminde önemli katkılar sağlamışlardır.

27 Ekim 2010 tarihinde Düzdağ Oteli'nde düzenlenen Azerbaycan-Türkiye iş forumunda konuşan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı Vasıf

Talibov, 3 Türk Lisesi ve Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nin faaliyetleri neticesinde Türkiye ile eğitim bağlarının sağlamlaştırdığını söylemiştir. Bu dönem Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nde çeşitli uzmanlık dallarında yaklaşık 200 Türk vatandaşı eğitim almıştır. Buna karşılık, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden 300'den fazla öğrenci Türkiye'de çeşitli üniversitelerde eğitim almışlardır (Azərtac, 2010: 3).

Eğitim alanında iki ülke arasındaki ilişkiler çerçevesinde Nahçıvan Devlet Üniversitesi ile Erzincan, Pamukkale, Trakya, Sakarya, Adıyaman, Giresun, Gümüşhane, Mersin, Dicle, Erciyes ve Türkiye'deki diğer birçok üniversitesi arasında bir dizi işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Mevlana programı çerçevesinde öğrenci ve öğretmen hareketliliği alanında Türkiye'deki 40'a yakın üniversite ile işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Anlaşmaya göre Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nin öğrencileri ve öğretim üyeleri Türkiye'deki birçok üniversitede eğitimlerini devam ettirmektedirler. Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nde 2016-2017 eğitim öğretim yılında 208 Türk vatandaşı çeşitli uzmanlıklarda eğitim almıştır. Bunlardan 191'i lisans, 3'ü yüksek lisans, 1'i doktora öğrencisi ve 13 öğrenci farklı eğitim kurslarında eğitim almışlardır. (Abbasova, 2019: 23).

Nahçıvan Devlet Üniversitesi (NDU) ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin işbirliği Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin dağılışından sonra kendini göstermeye başlamıştır. Daha önce Erzurum Atatürk Üniversitesine bağlı olan Ağrı Eğitim Fakültesi döneminde de Atatürk Üniversitesi adına bazı girişimlerde bulunulup tanıma ve gözlemlene programları gerçekleştirilmiştir. 2002 Mayıs ayı içerisinde Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesi Dekan Prof. Dr. Erdoğan Büyükkasap Başkanlığında fakülte akademisyenleri Nahçıvan Özerk Cumhuriyetine ziyarette bulunarak ilk buluşmayı gerçekleştirmiştir. Daha sonraki dönemlerde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin kuruluşunun ardından resmi ve akademisyenler nezdinde birçok programlar gerçekleşmiştir (Edi, 2019: s.185).

Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nin Türkiye'nin Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi (AİÇÜ) ile kurduğu karşılıklı ilişkiler daha büyük programlara vesile olmuştur. AİÇÜ ve NDU en büyük bilimsel ve sanatsal işbirliğini 2015 Mayıs ayında gerçekleştirmiştir. Bu çalışma her iki üniversitenin yöneticileri, akademisyenleri ve öğrencilerinin katılımı ve özverileri ile gerçekleştirilmiştir. Ev sahipliğini Nahçıvan

Devlet Üniversitesi'nin yapmış olduğu "Nahçıvan ve Doğu Anadolu Abideleri Uluslararası Sempozyumu (Dünü Bugünü Ve Yarını) 11-12 Mayıs 2015 – Nahçıvan Uluslararası Heykel Workshop 26 Nisan – 11 Mayıs 2015" organizasyonunu gerçekleştirmişler. 11-12 Mayıs 2015 tarihinde yapılan sempozyum öncesi Uluslararası heykel workshop çalışması; sempozyumdan 20 gün önce başlamıştır. NDU ve AİÇÜ'nün desteğinin yanı sıra Nahçıvan'ın büyük şirketlerinden Gamigaya Holdingin katkıları ile workshop çalışması bitirilmiştir (Edi, 2019: s.186).

Nahçıvan Devlet Üniversitesi 2019 yılında "Nahçıvan-Türkiye diplomatik ilişkileri yeni bir düzeyde" konulu uluslararası bir bilimsel konferansa ev sahipliği yapmıştır. Konferans, Nahçıvan-Türkiye sosyo-politik ilişkileri, Nahçıvan-Türkiye sosyo-ekonomik ilişkileri, Nahçıvan-Türkiye kültürel ilişkileri olmak üzere 3 bölümde çalışmalarını sürdürülmüştür. Konferansta, Türkiye Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Başkonsolosu Mehmet Emin Kiraz, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gelişmesine değinerek, eğitim başta olmak üzere pek çok alanda işbirliğinin önemini vurgulamış, eğitimsel bağların kültürel ilişkileri güçlendirdiğini belirtmiştir. Konferans'da Nahçıvan-Türkiye arasında sosyo-politik ilişkilerin kazanımlarının korunması ve geliştirilmesi yönünde fikir alış veriş yapılmıştır. (<https://muallim.edu.az/news.php?id=5439&lang=>, Erişim Tarihi: 22.02.2021).

Türkiyeli öğrenciler Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nde eğitime özel ilgi göstermektedirler. Bu bakımdan, 2020 yılında Nahçıvan Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kabul edilen 336 yabancı öğrencinin 260'ı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması özellikle belirtilmelidir. Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Türkiyenin önde gelen 20 üniversitesiyle işbirliğini sürdürmektedir (<https://nuhcixan.az/news/elm-tehsil/41933-naxcivan-dovlet-universiteti-ile-turkiye-ali-tehsil-muessiseleri-arasinda-elaqeler-daha-da-guclenir>, Erişim Tarihi: 22.05.2021).

Aynı zamanda, Nahçıvan Devlet Üniversitesi temsilcileri, ortak bilimsel araştırmalar yürüterek, yabancı bilim ve eğitim kurumlarıyla karşılıklı bilimsel konferanslar ve seminerler düzenleme konusunda önemli deneyimler kazanmışlardır. Özellikle, Üniversitenin Erasmus + projesine katılımı, uluslararası ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir adım olmuştur. Erasmus + projesinin öğretmen değişim programı çerçevesinde 20-24 Kasım 2017 tarihlerinde Türkiye Çankırı Karatekin Üniversitesi'nden 20 kişilik bir heyet Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nde ihtisas

bölümlerinde özel dersler ve eğitimler vermişlerdir. Proje kapsamında sırasıyla 26 Şubat-3 Mart 2018 tarihlerinde Nahçıvan Devlet Üniversitesi 13 öğretmen ve personeli Çankırı Karatekin Üniversitesi'nde değişim programına katılmışlardır (Abbasova, 2019: 23).

3.2.4. Bilimsel İş Birliği

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkilerden bahsedecek olursak, genel olarak Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin her alanda olduğu gibi Türkoloji alanında da hızla geliştiğini belirtmek gerekir. Azerbaycan'da özellikle Türkiye, Türk dili ve edebiyatı, tarihi, coğrafyası, kültürü, bilimi, kitapları hakkında araştırmalar yapılmakta ve tezler hazırlanmaktadır. Türkiye'de diğer Türk devletleri ve Türk toplulukları hakkında çalışmalar ve yayınlar yapılmaktadır. Azerbaycan'daki bilim adamları, bilim merkezleri ve üniversiteler Türkiye ve Türk dünyasıyla ilgili pek çok konuda araştırma yapıyorlar.

Türkiye ile Nahçıvan'ın karşılıklı olarak bilimsel personel yetiştirmede de başarılar elde edilmiştir. 2000 yılında, Türkiye'den 7 doktor ve bilim profesörü, 130 bilim adayı özerk cumhuriyetin yüksek ve orta ihtisas okullarında çalışmıştır. Özerk Cumhuriyetin ilim ve eğitim kurumlarının bilimsel ilişkileri genişletilmiş, Türk bilim merkezleri dahil dünyanın pek çok bilim kurumu ile yakın ilişkiler kurulmuş, uzmanlar ve deneyimler paylaşılmış, ortak bilimsel konferanslar düzenlenmiştir (Naxçıvan Muxtar Respublikası – 95, 2019: 72).

18 Haziran 2001 tarihli Cumhurbaşkanı kararnamesi ile Azerbaycan'da 1 Ağustos 2001'den itibaren basın, eğitim, resmi yazışmaların Latin alfabesine geçişi resmîleştirilmiştir. 30 Ağustos 2001 tarihinde Ankara merkezli İpek Yolu Vakfı yönetim kurulu oy birliğiyle, İpek Yolu üzerinde alfabe ve dil birliğini sağlamak, Türk dili konuşan ülkeler arasında bir "Türk dili köprüsü" kurmak, "dilde, düşüncede ve çalışmada birlik" sloganını uygulamak, "Bir millet, iki devlet" prensiplerini desteklemek faaliyetlerinden dolayı, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'i 'Türk birliği alanındaki büyük faaliyeti nedeniyle 2001 Yılı Devlet Adamı ödülüne layık görülmesine karar verilmiştir (Hüseynova, 2007: 23).

Azerbaycan-Türkiye bilim, eğitim ve kültürel ilişkilerinin etkin işleyişinde karşılıklı bilimsel sempozyum, seminer ve konferanslar büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığı yıllarında bu yönde bir dizi başarılı çalışma yapılmıştır.

Türk bilim adamları, Azerbaycan ve Azerbaycan bilim adamlarının Azerbaycan'daki sayısız bilimsel etkinliğe yararlı katılımları ile Azerbaycan-Türk bilimsel ve kültürel ilişkilerinin sorunlarını ve çözümlerini birlikte araştırmışlardır. Bu bağlamda, Türkiyeli bilim adamlarıyla birlikte Azerbaycan'da düzenlenen en organize ortak konferanslara örnek olarak ANAS Folklor Enstitüsü'nün "Ortak Türk geçmişinden ortak Türk geleceğine" Uluslararası Folklor Bilimsel Konferansı'nı örnek olarak gösterebiliriz.

9 Nisan 2009 tarihli Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclis Başkanı'nın emriyle kurulan "Nahçıvan Mutfağı" Aşçılık Merkezi, halk sanatının en eski ve en zengin alanlarından biri olan mutfak kültürünün sistematik olarak incelenmesi ve geliştirilmesi, tanıtılması alanında bir takım çalışmalar gerçekleştirmiş. Bu dönemde merkez çalışanları, Çin Halk Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Azerbaycan'da etkinlik ve festivallere katılarak madalya ve diploma almışlar. 2013 yılında yayınlanan "Nahçıvan Mutfağı" ve 2017 yılında yayınlanan "Nahçıvan Folklorunda Mutfak Unsurları" kitapları, Azerbaycan mutfak kültürünün bir kolu olan Nahçıvan mutfağının incelenmesi, tanıtılması ve ondaki Türkiye mutfağının inceliklerin izlerinin araştırılması açısından değerlidir (Naxçıvan Muxtar Respublikası – 95, 2019: 123-124).

SONUÇ

Türkiye – Azerbaycan ilişkileri uzun tarihsel gelişim yolu geçerek bugünkü yüksek iş birliği, kardeşlik, yardımlaşma düzeyine ulaşmıştır. İki halk arasında son yüzyıl zarfında çok fazla etkileşim fırsatı ortaya çıkmıştır. Son dönem Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri siyasi, diplomatik, ekonomik, ticari, sosyal, kültürel vb. alanlarda güçlü iş birliği ortamı oluşturmuş. Elbette, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin derin tarihsel kökleri vardır. Aynı dil, din, köken, kültürel benzerlikler Türkiye ve Azerbaycan'ı yaklaştırmıştır.

Azerbaycan'ın Türkiye ile her alanda ilişkilerini genişlendirmesi Azerbaycan'ın dış politikasının en önemli kazanımlarından birine dönüştürmüştür. Kültürel, tarihsel, bölgesel ilişkiler Nahçıvan ve Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerin yarar sağlayan iş birliklerine dönüşmesinde ve geliştirilmesinde önemli olanaklar sağlamıştır. Zamanla Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde çok önemli bölgesel unsur haline gelmiştir. Hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel açıdan Nahçıvan, Türkiye ile Azerbaycan'ı ve diğer tüm Türk cumhuriyetlerini birleştiren çok önemli bir bileşene dönüşmüştür.

Son yıllarda Nahçıvan'ın, Azerbaycan ile yakın işbirliği yapan yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar için cazip bir bölge ve güvenilir bir ortak haline geldiğine dikkat edilmelidir. Nahçıvan iki modern bağımsız Türk cumhuriyetini siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarla birbirine bağlayan küçük, aynı zamanda güçlü faktördür. Nahçıvan'ın hem elverişli coğrafi konumu, hem de önemli stratejik pozisyonu Rusya, İran ve Türkiye gibi büyük bölgesel güçlerin dikkatini üzerinde toplamaktadır.

Her iki halk arasındaki kültürel ilişkilerin tarihi çok eski olmasına rağmen siyasi dayanışma tarihi yeterince gençtir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilk siyasi etkileşimler XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında yaşanmıştır. Her iki halkın aydınlarının karşılıklı iletişimleri, Ermeni çetelerine karşı birlikte mücadeleler, soydaşlara yardımlar şeklinde başlayan ilişkiler gelişerek güçlü siyasi işbirliği için sağlam zeminler hazırlamıştır. Azerbaycan ve Türkiye uzun tarihi ilişkilere sahiptir. Ortak kökler, dil, dinsel birlik, benzer kültürler, örf ve adetler bu ilişkileri belirleyen faktörler arasındadır. Türkiye ve Azerbaycan tarihlerinin en zor dönemlerinde birbirlerine desteklerini göstermiştir.

Nahçıvan'ın Türkiye ile askeri ilişkilerin ortaya çıkma tarihi XX. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Enver Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Atatürk, Halil Paşa, Nuri Paşa gibi Türk komutan ve generallerinin askeri destekleri sonucunda modern Nahçıvan kendi toprak bütünlüğünü koruyabilmiş ve yerel halk Ermeni çetelerinin baskınlarından korunabilmiştir.

1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Kısa süreliğine Türkiye ile diplomatik ilişkiler düzenlenmiştir. Ancak Yeni kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, kuzeyde Bolşeviklerin ve güneyde Ermenilerin askeri saldırısından korkmuş ve bir uzlaşma politikası izlemiştir. Bu uzlaşmacı politikanın bir sonucu olarak, eski Azerbaycan şehri Erivan Ermenilere verilmiştir. Erivan'a tamamen sahip olan Ermeniler, bu sefer Nahçıvan topraklarına göz dikmişlerdir.

Azerbaycan'nın zorla sovyetleşmesinden sonra Ermenilerin baskıları sonucunda Nahçıvan meselesi gündeme getirilmiştir. Bu şekilde zorla siyasallaştırılan Nahçıvan meselesi Türkiye Cumhuriyeti'nin doğrudan müdahelleri sonucunda 1921'de imzalanan iki uluslararası belgeye - Moskova ve Kars anlaşmalarına yansımıştır. Bu antlaşmalar sonucunda Türkiye, Nahçıvan'ın garantörü olmuştur. Böylece, Nahçıvan'a katışı her hangi bir askeri müdahalede Türkiye Cumhuriyeti doğrudan müdahale etmesi bilinmektedir. Nahçıvan'ın özerklik statüsünü kesin olarak tanımlayan Moskova ve Kars Anlaşmalarının (1921) imzalanmasının ardından Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 70 yıl zarfında Azerbaycan ve Nahçıvan Sovyetler Birliği içinde kalmıştır. Bu sürede bölgenin Türkiye ile ilişkileri kopartılmıştır.

1990'ların başında Sovyet Rusya'nın çöküşünün arifesinde siyasi karmaşa fırsatını değerlendirmek isteyen Ermeniler, Rusya'dan aldıkları silahlarla Nahçıvan'a saldırarak bölgeyi ele geçirmeye çalışmışlar. Bunu anlayan Türk hükümeti sınırdan Nahçıvan'a silah ve tıbbi yardım sağlamıştır. Nahçıvan'ın işgalini engelleyen bu adım, daha sonra Nahçıvan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve özerk bir cumhuriyet haline gelmesinde önemli rol oynamıştır.

1991-1994 yılları arasında Türkiye ile Nahçıvan arasında ulaşım ve iletişim yeniden oluşturulmuş. Zor durumda olan Nahçıvan nüfusunun gerekli ihtiyaçları Türkiye tarafından sağlanmıştır. Nahçıvan nüfusuna gıda desteğinden eğitim

fırsatlarına kadar farklı alanlarda yardımlar sunulmuştur. Tüm bunlar Azerbaycan'ın zor durumunda Nahçıvan'ın korunup sağlanmasına olanak sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Birinci ve İkinci Karabağ Savaşları Sırasında Nahçıvan'a kendi sosyal, ve insani desteğini sunmuştur. Son yıllar Türkiye ve Azerbaycan ordularının ortak askeri Tatbikatları Nahçıvan bölgesinde düzenlenmektedir. Türkiye'nin askeri tecrübesi, Nahçıvan'ın sınır güvenliğinin korunması açısından oldukça önemli faktördür.

İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın zaferi Nahçıvan açısından da olumlu sonuçlar barındırmaktadır. Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan tarafından 10 Kasım 2020'de imzalanan bildiri, Azerbaycan'ın zaferinin önemli ispatıdır. Bu bildiri de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile ekonomik ve ulaşım bağlarının restorasyonuna ilişkin madde yer almıştır. Anlaşmanın bu maddesi, bölgedeki ulaşım ve iletişim sisteminin yeniden kurulması ve Azerbaycan'ın uluslararası taşımacılık ve lojistik sistemindeki konumunun güçlendirilmesine ivme kazandıracaktır. Böylelikle, Nahçıvan'ın bölgesel gelişiminin önündeki yapay engellerin kaldırılacağı beklenmektedir.

Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri, tarihi ve kültürel kardeşlik ilkesine temelinde stratejik bir ortaklığa dayanmaktadır. 1992-1994 yılları arasında Haydar Aliyev'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği iş ve resmi ziyaretlerinde yapılan görüşmeler, imzalanan belgeler Nahçıvan-Türkiye ilişkilerinin gelişiminde yeni bir aşamayı başlatmış ve özerk cumhuriyetin sosyo-ekonomik sorunlarının çözümüne olumlu etki etmiştir. Böylece Nahçıvan yavaş yavaş bölgesel işbirliği alanına katılmıştır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ekonomik ve coğrafi konumu, büyük bir nakliye merkezine ve transit kargo taşımacılığı için fırsatlara sahiptir. Bölgenin transit fırsatlarından yararlanılarak, komşu ülkeleri birbirine etkin şekilde bağlanması, kargo ve yolcu taşımacılığının geliştirilmesi mümkündür. Yukarıda belirtildiği gibi yakın zamanlarda ulaşım yeniden düzenlenecektir.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ekonomik ve coğrafi konumunun dış ekonomik ilişkilerin genişlemesindeki rolü büyüktür. Nahçıvan'ın coğrafi konumu ve gelişmiş ulaşım sistemi, kendi topraklarında serbest ticaret ve serbest ekonomik bölgelerin kurulması için elverişli koşullar sağlamaktadır. Serbest ekonomik bölgelerin oluşturulması için Culfa ve Sederek gümrük bölgeleri önemli potansiyele sahiptirler. Bu bağlamda, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin elverişli konumunun

ekonomik ve transit potansiyelinin çok büyük olduğu sonucuna varılabilir. Bu fırsatların etkili ve aktif kullanımını Nahçıvan'ın gelişiminde güçlü bir etkiye sahip olacaktır.

Hızlı bir sanayileşme süreci yaşayan Türkiye için, komşu Nahçıvan'ın doğal kaynaklarının üretimine ve serbest ekonomik bölgelerin oluşturulmasına katılımı Nahçıvan için olumlu sonuçlar doğurmuştur. Nahçıvan-Türkiye dış ekonomik ilişkileri, Nahçıvan'ın modern yönetim tecrübesinin kazanılmasına, yerli personelin eğitilmesine, yerli yatırımın eksikliklerinin giderilmesine, dış borçsuz makine ve teçhizat alımına, mal ve hizmetlerin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesine, istihdam ve bütçe gelirlerinin artırılmasına ve teknik seviyelerin yükselmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, karşılıklı ekonomik ilişkilerin boyutlarının Nahçıvan açısından çok büyük olduğu ve bölgenin ekonomik gelişimi için devasa fırsatlar sunduğu sonucuna varabiliriz.

Nahçıvan ile diğer yabancı ülkeler arasında kültürel bağlar tarihsel olarak kurulmuş ve bu ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla daha da güçlenmiştir. Tarihsel olarak Selçuklu İmparatorluğundan günümüze kadar Nahçıvan kendisinde mimari Türk sanat ve kültürünün önemli örneklerini ve özelliklerini barındırmaktadır.

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra Nahçıvan'ın Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinin oluşumu, doğrudan ulaşım ve iletişim ilişkilerinin kurulması, özerk cumhuriyetin komşu ve dost ülkelerle, ayrıca kültür, bilim, eğitim ve diğer insani yardım alanlarında ilişki kurması için önemli koşullar yaratmıştır.

Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında ilişkilerin kültürel boyutu 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra daha da gelişse de, aslında türk halkı ile kültürel ilişkilerin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bu ilişkilerin kısıtlanması, özellikle Sovyet rejiminin etkisi ile 70 yıllık bir dönemi kapsamıştır. Ama Sovyet Birliği'ne dahil olmasına rağmen, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin yanı sıra genel olarak Azerbaycan halkı Türkiye ile ilişkilerini koparmamaya özen göstermiştir. Bu kültürel ilişkiler Nahçıvan'ın jeostratejik konumundan dolayı daha da ırelilemiş, Türkiye topraklarına yakın olması Türkiye bölgeleri ile eğitim, bilimsel, sosyal ve diğer alanlarda kurulan bağları da etkilemiştir.

1991 yılında Nahçıvan ile Türkiye arasındaki köprünün açılması, 90'lerden itibaren devlet cumhurbaşkanlarının resmi görüşlerinin artması, üniversitelerde düzenlenen bilimsel konferanslara katılımların sağlanması, eğitim amacı ile Türkiye'yi öğrencilerin Nahçıvan'a, Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye'nin farklı bölgelerine gitmesi, zor durumlarda bir birinden yardımını esirgememesi sosyo-kültürel bağların daha da güçlenmesi ile sonuçlanmıştır.

Nahçıvan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kültürel ilişkiler çok alanda gelişmektedir. Karşılıklı şekilde tiyatro topluluklarının seferleri, müzisyenlerin ziyaretleri, kültür etkinliklerinin düzenlenmesi kültürel ilişkilerin gelişimine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda kültürel ilişkiler kurumlar arası işbirliğinin özel örneklerini sunmaktadır. Atatürk Kültür Merkezi Nahçıvanda Atatürk Araştırma Merkezini kurmuştur.

Eğitim ve bilim alanında da karşılıklı ilişkiler hızla gelişmektedir. 20 yılı aşkın bir süre zarfında Nahçıvan'da Türk liseleri faaliyet göstermiştir. Bunun yanı sıra Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nde kongreler düzenlenmiş,

Ayrıca Türk-İslam kültür abidelerinin yer aldığı Nahçıvan'ın 2018 yılında İslam kültürünün başkenti ilan edilmesi bu bölgenin sadece Türkiye için değil, tüm türk müslüman halkı için kültürel açıdan önemini de göstermektedir.

Özellikle XXI yüzyılda ister Türkiye'de düzenlenen müzik veya tiyatro festivallerine Nahçıvan'dan katılımların sağlanması, isterse de Nahçıvan'da aynı şekilde Türkiye'den gelen müzisyenlerin ve sanatçıların konaklanması, karşılıklı şekilde kültürel gezilerin, sergilerin düzenlenmesi ve s. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye'nin kültürel ilişkilerini daha yüksek boyuta getirmiştir.

KAYNAKÇA

1.Kitaplar

Allahverdiyev Qəley, Sultanzadə Vəhdət. (2003), Heydər Əliyev və Şərq, 6 cildə, III kitab: Türkiyə Cümhuriyyəti Bakı, Çarşioğlu Nəşriyyatı.

Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev (1-ci kitab), 1991-2001 (2002). Bakı: Qafqaz Universiteti Nəşri.

Azərbaycan Respublikası (1991-2001-cii illər). (2001). Bakı, XXI - Yeni Nəşrlər Evi.

Babayev Səfərəli. (1999) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Coğrafiyası. Bakı, Elm Nəşriyyatı.

Bərduxarlı Aysel. (2015), Azərbaycan-Türkiyə ticarət iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf yolları. Bakı, Qanun Nəşriyyatı.

Cəfərov Həmzə. Və Mustafayev Abdulla. (2012). Milli müstəqillik və azadlıq uğrunda mübarizə tarixinin Naxçıvan səhifələri. Bakı, Elm və Təhsil Nəşriyyatı.

Əhmədov Nazim Hidayət o. (2008), Naxçıvan iqtisadiyyatının prioritetləri: iqtisadi artım, dinamik inkişaf. Bakı, Sabah Nəşriyyatı.

Əliyev Heydər. (1997) Müstəqilliyimiz əbədidir: 22 kitabda, 1. Kitab. Bakı, Azərənşr Nəşriyyatı.

Əliyev İlham. (2016). İnkişaf Məqsədimizdir. 10. Kitab. Bakı, Azərənşr Nəşriyyatı.

Hacıyev İsmayıl. (2020). Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı. Naxçıvan, AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin Nəşri.

Hacıyev İsmayıl. (2011), Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi həyatı, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı (1991-2011-ci illər). Naxçıvan. “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.

Həsənov Əli. (2008), Qayıdış (1990-1993). Təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı, Azərənşr.

Həsənov Tapdıq. (2001), Azərbaycanda Gömrük xidmətinin inkişafı və ərazi təşkilinin yeni mərhələsi. Bakı Universitetinin xəbərləri. Təbiət elmləri seriyası. Bakı Universitetinin nəşriyyatı.

- Hüseynzade Latif. (2001). Aras Şahittir. Türk Ordu Generali Kazım Karabekir Paşa Nahçıvan'da
- Hüseynova Fərqanə. (2007), Müstəqillik dövründə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət). Bakı, Nurlan Nəşriyyatı
- Xəlilov Fərman. (2017). Naxçıvan elmi, ədəbi, mədəni mühiti: tədqiqlər. Naxçıvan, Əcəmi Nəşriyyatı.
- Qasımlı Musa. (2016). C. Ermənistanın sovetləşdirilməsindən Azərbaycan ərazilərinin işğalnadək erməni iddiaları: tarix – olduğu kimi (1920-1994-cü illər). - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu.
- Qasımov Elmar. (2005), Regionların Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı Naxçıvan MR təsərrüfatının yeni zəruri mərhələsidir. Bakı Dövlət Universiteti
- Qasımov Elmar. (2011), Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadiyyatının ərazi təşkili və inkişafının coğrafiyası. Bakı, Təhsil Nəşriyyatı.
- Məmmədov Məmməd. (2005). Naxçıvan Muxtar Respublikasında içtimai-siyasi proseslər (1988-2005). Bakı, Şirvanəşr Nəşriyyatı.
- Məmmədov Zahid. (1995), Naxçıvanın təbii sərvətləri. Bakı, Azərnəşr.
- Mərdanov Misir. (2002). Azərbaycan - Türkiyə Əlaqələri və Heydər Əliyev. Bakı, Qafqaz Universiteti Nəşri.
- Musayev İsmayıl. (1996). Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı, AMEA Nəşriyyatı.
- Mustafayev Abdulla. (2013). Ermenstanın soyqırım ve deportasiya siyasətində Naxçıvan, Bakı, ADPU Nəşriyyatı.
- Nadirov Asəf. Abbasqulu, Nuriyev Əli. Xudu, Muradov Şahbaz. Musa. (2000). Naxçıvan iqtisadiyyatı XX əsrdə. Bakı, Elm Nəşriyyatı.
- Naxçıvan Muxtar Respublikası – 95. (2019). Naxçıvan, “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.

Ordubadi Məmməd Səid. (1991). Qanlı illər: 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi. Bakı, Qafqaz Nəşriyyatı.

Soysal İsmail. (1989). Türkiyə'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt 1 (1920-1945), Ankara, TTK Yayınları.

Talibov Vasıf. (Ed.), (2015), Naxçıvan tarixi. Üç cildə, III cild, Naxçıvan, Əcəmi Nəşriyyatı.

История Азербайджана. В 7-и томах. Том 5 (1990-1992 г). Баку, 2001, 672 с.

2.Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Abbasova Sevinc. (2019). Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Türkiyə Respublikası Arasındaki Əlaqələr: Ali Səviyyəli Görüşlər və Nailiyyətlər. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. Qeyrət nəşriyyatı, s.19-26.

Abbasova Sevinc. (20 May 2019). Heydər Əliyev və Türkiyə-Naxçıvan əlaqələri. Azərbaycan Qəzeti, 81, s.5.

Aliyev Şahin.Yusif. (2019), Türkiyə-Naxçıvan İlişkilerinde Ulaşım Sektörünün Rolü. Belgü, (4), ss. 7-15.

Allahverdiyeva Mədinə. (2019), Naxçıvan-Türkiyə İqtisadi Əlaqələrinin Müasir Vəziyyəti və Əhalinin Həyat Səviyyəsinin Yüksəldilməsində Onun Rolü. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. "Qeyrət" nəşriyyatı, ss. 120-122.

Azərbaycan Qəzeti. (30 Mart 2010). Türkiyə Prezidenti "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında" Müqaviləni təsdiq etmişdir. 61, s.1.

Azertac, (28 Oktyabr 2010), Naxçıvanda Azərbaycan-Türkiyə biznes forumu keçirilmişdir. Azərbaycan Qəzeti, s.3.

Azertac, (28 oktyabr 2010). Naxçıvanda Azərbaycan-Türkiyə biznes forumu keçirilmişdir. Azərbaycan Qəzeti, s.3.

Bağirov Mehdi. (2019), Regional İnfrastruktur Layihələri və Naxçıvan-Türkiyə İqtisadi Əlaqələri: Reallıqlar, Qarşılıqlı Təsirlər və Perspektivlər.

- Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. "Qeyrət" nəşriyyatı, ss.98-103.
- Bayramov Vaqif. (15 Noyabr 2020). Azərbaycanın Zəfər yürüyüşünün 44 günü. Xalq Qəzeti, 238, s.1.
- Benhür Çağatay. (2009). Türk Birliklərinin Azərbaycan'ı Tahliyə Etmesi 1918. Manas Üniversitesi Sosial Bilimler Dergisi, 11(21), s.23-31.
- Bəxşəliyev Vəli. (2014). Naxçıvan qədim mədəniyyətlərin mərkəzidir. Naxçıvan Qədimdən Günümüzdə Qədər (Naxçıvan Muxtar Respublikasının 90 illiyinə həsr olunmuş məqalələr toplusu), Bakı. Azərbaycan Tarix Qurumu Sədərək Xeyriyyə Cəmiyyəti. s.37-57.
- Bolat Mehmet Ali. (2019). Yeni Türkiyə İçin Kars Antlaşması'nın Önemi. Adam Akademi Sosial Bilimler Dergisi, 9(2), s.67-306.
- Cabbarzadə Müslüm. (2007), İqtisadi yüksəlişin yeni mərhələsi: regional inkişaf və xüsusi iqtisadi zonalar.Naxçıvan Dövlət Universiteti. Elmi əsərlər. Tarix elmləri, ictimai elmlər, iqtisadiyyat və hüquq seriyası. № 2 (22), ss.170-174.
- Cengiz Çelik. (2019). Səlcuqlar dövrü Azərbaycan və Türkiyənin anadolu bölgəsində tikilən dini komplekslər. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. "Qeyrət" nəşriyyatı, ss.170-178.
- Demir İdris. (2010). Turkish gate in global energy security: Bakü-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks. 2 (2) pp. 53-66.
- Dikkaya Mehmet ve Tıǧlı Abdülkadir. (2015). Güney Kafkasya Enerji Koridoru: Alternatif Projeler Kapsamında, "TANAP". Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 10(1), ss. 99-118.
- Naci Edi. (2019). "Naxçıvan ve Türkiyə'nin Sanatsal İlişkilerine bir Örnek: "Naxçıvan Devlet Üniversitesi Ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilim Ve Sanat Çalışmaları", Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan-Türkiyə Diplomatik Əlaqələri Yeni Müstəvidə Beynəlxalq Elmi Konfrans.

- Əhmədov Namiq. (3 Noyabr 2017). Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrdə Türkiyə ilə münasibətlərin qurulması. Xalq Qəzeti. 242, s.6-7.
- Əliyev Şahin. (2019), Naxçıvan- Türkiyə İqtisadi Əlaqələrində Nəqliyyat Sektorunun Rolu, Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. “Qeyrət” nəşriyyatı, ss. 106-111.
- Əliyev Vəli. (21 İyul 2009). Naxçıvan Muxtar Respublikası 85. Naxçıvan torpağı qədim dövlətlərin tərkibində. Azərbaycanın siyasi, iqtisadi, mədəni və elmi həyatında özünəməxsus rol oynayan Naxçıvanın hər daşı, hər qayası tarixin canlı şahididir. Azərbaycan Qəzeti, 89, s.6.
- Əliyeva İ. (29 Mart 2011). Erməni dəstələri Qafqazda etnik zəmində soyqırımı kimi dəhşətli bir cinayətin ilk müəllifləri olmuşlar. Azərbaycan Qəzeti, 76, s.5.
- Əliyeva Jalə. (15 Noyabr 2020). 30 illik Həsərətə Son Qoyuldu. Xalq Qəzeti, 238, s.8.
- Əmrahov Mais. (2018), Azərbaycan-Türkiyə Mədəni Əlaqələrində Türksöyün Rolu. Geostrategiya, 5 (47), ss. 22-26.
- Əsgərova Məhsəti. (2019), Naxçıvan-Türkiyə İqtisadi Əlaqələri: İnnovasiyalar, Reallıqlar, Perspektivlər. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. “Qeyrət” nəşriyyatı, ss. 127-131.
- Hacıyev İsmayıl. (21 iyul 2009). Naxçıvanın muxtariyyət statusunun qorunub saxlanması Azərbaycanın tarixi nailiyyətidir. Azərbaycan Qəzeti, 89, s.4.
- Hacıyev İsmayıl. (15 Mart 2016). "Dostluq və qardaşlıq müqaviləsi" dostluq və qardaşlığa xidmət etməlidir. 525-ci qəzet. 34, s.2-4.
- Hacıyev İsmayıl. (2017). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Daxili Və Xarici Siyasətində Naxçıvan. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, ictimai və humanitar elmlər seriyası, 3, s.3-17.
- Hacıyev İsmayıl. (13 Mart 2018). Naxçıvan Muxtar Respublikası dinamik və dayanıqlı inkişaf yolundadır. Xalq qəzeti. 56, s.7.

- Halilov Toğrul. (2015). Nahçıvan Anıtlarının Azərbaycan Arxeolojisində Bilimsel Önemi. *Manas Sosial Araştırmalar Dergisi*, 6(4), s.677-687.
- Həbibbəyli İsa. (8 İyul 2009). Nuhçıxandan Naxçıvana "Naxçıvan" sözünün mənşəyi. *Azərbaycan Qəzeti*, 102, s.4.
- Həbibbəyli İsa. (27 Fevral, 2019). Naxçıvanın muxtariyyət statusu: dərsləri və nailiyyətləri, 525-ci qəzet. 39, s.4.
- Hüseynov Yusif. (2019). Azərbaycan-Türkiyə qarşılıqlı əməkdaşlıq və strateji tərəfdaşlıq əlaqələrində Naxçıvan. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. *Qeyrət nəşriyyatı*, s.30-33.
- Hüseynov Xəzər. (2019). Naxçıvan-Türkiyə sosial-iqtisadi əlaqələri (1991-1993-cü illər). Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. *Qeyrət nəşriyyatı*, s.91-96.
- Hüseynov Xəzər. (2019), Naxçıvan-Türkiyə Sosial-İqtisadi Əlaqələri (1991-1993-cü illər). Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. "Qeyrət" nəşriyyatı, ss.91-97.
- İki Sahil Qəzeti, (18 Mart 2014). Naxçıvan: işğal təhlükəsindən strateji inkişaf hədəflərinə doğru. *Naxçıvan Muxtar Respublikası – 90 illiyi. İki Sahil Qəzeti*, 33, s.10.
- İki Sahil Qəzeti, (18 Aprel 2018). "Caspian Energy" jurnalının Naxçıvana həsr olunmuş nömrəsinin təqdimat mərasimi, *İki Sahil Qəzeti*, 56, s.13.
- İsayev Elbrus. (2006), Qədim İpək Yolu və Naxçıvan Tarix e.n. alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Naxçıvan, NDU-nun kitabxanası.
- İsmayılova Səhər. (11 Sentyabr 2020). Türkiyə–Azərbaycan hərbi əməkdaşlığı bölgədə sülhə və sabitliyə xidmət edir. *Xalq Qəzeti*, 98, s.3.
- Kazımbəyli İbrahim. (2019). Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması istiqamətində aparılan diplomatik mübarizə: bağlanmış müqavilələr və Naxçıvanın statusu məsələsi. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. *Qeyrət nəşriyyatı*, ss. 57-63.

- Mahmudov Ceyhun. (2019), Naxçıvan-Türkiyə İqtisadi Əlaqələrin Regionun Tarazlı İnkişafında Rolu. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. "Qeyrət" nəşriyyatı, ss.103-106.
- Məhərrəmov Saleh. (2019). Türkiyə-Naxçıvan diplomatik əlaqələrinin inkişaf istiqamətləri. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. Qeyrət nəşriyyatı, ss. 5-8.
- Məmmədov Məmməd. (15 May 2010). Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrində Naxçıvanın yeri, Azərbaycan Qəzeti, 89, s.3.
- Mirzəbəyli İttifaq. (27 Noyabr 2020). Kəlbəcərin işğaldan azad edilməsi xalqımızın böyük nailiyyətidir. Xalq Qəzeti, 248, s.1.
- Mızrak Dilan. (2019). Özerkliğin Uluslararası Hukukun Kaynakları Bakımından Değerlendirilmesi ve Bölgesel Özerk Yapıların Uluslararası Yargı Mekanizmaları Karşısındaki Konumu. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24(40), s.73-108.
- Murtazaoğlu Fahrettin. (2004). Acarahlıların Siyasi Özerklik Hakkının Süjesi Haline Gelmeleri ve Türkiyə'nin Bu Sürece Etkisi. Bilig, (29), s.41-82.
- Mustafayev Abdulla, Rzayeva Ruhiyyə. (2019) Türkiyə-Azərbaycan siyasi əlaqələrində Naxçıvan. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. Qeyrət nəşriyyatı, ss. 36-42.
- Nadirov Asəf. (6-8 oktyabr 1999), Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadi inkişafının mərhələləri. «Xalq» qəzeti, s. 5.
- Нифталиев И. (16 декабр 2015). Нахчыван, О массовом переселении армян на исторические азербайджанские территории. Каспий, 125, с.7.
- Öztiğ Laçın İdil. (2018). Türkiyə ve Ermenistan İlişkilerinde Naxçıvan Sorunu. Çağdaş Türkiyə Tarihi Araştırmaları Dergisi, 18(36), s.413-430.
- Respublika Qəzeti, (31 oktyabr 2017), Naxçıvan Məhsulları Türkiyəyə Rüsumsuz İxrac ediləcəkdir, s. 3.

- Qasimov Ələkbər. (2019), Bir Millət İki Dövlət: Qovuşan Mədəniyyətlər. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. "Qeyrət" nəşriyyatı, ss. 133-137.
- Qasimov Ədalət. (2014). Naxçıvanı muxtariyyətə aparan yola bir nəzər. Naxçıvan Qədimdən Günümüzdə Qədər (Naxçıvan Muxtar Respublikasının 90 illiyinə həsr olunmuş məqalələr toplusu), Bakı. Azərbaycan Tarix Qurumu Sədərək Xeyriyyə Cəmiyyəti. s.238-247.
- Qənbərova Gülnarə, Çelik Cingiz. (2016), Türk-İslam Mimarisinde Selcuklu Cameleri. I.Uluslararası Sosial Bilimler sempozyumu 13-14-15 ekim, 2016, Elazığ. Asos Congress Bildiri kitabı. ASOS yayınları, s.3271-3285
- Quliyev Musa. (23 iyun) Naxçıvan Araz-Türk Respublikası və Naxçıvanskilər. 525-ci qəzet, 113, s.23.
- Respublika Qəzeti, (2 fevral 2020). Naxçıvan Qarnizonu qoşunlarında 2019-cu tədris ilinin nəticələri ilə bağlı yekun müşavirə keçirilib. 23, s.3.
- Rızalı Rəsmiyyə. (19 Dekabr 2010). Ürəklərdə yaşayan Kazım Qarabəkir paşa. Azərbaycan Qəzeti. 231, s.5.
- Səfərli Aynur. (2019). Azərbaycan Türkiyə Diplomatik Əlaqələrində Naxçıvanın Yeri və Rolu. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. "Qeyrət" nəşriyyatı.
- Sakar Zeynep Müjde. (2018). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri Çerçevesinde;" Nahçıvan Ekonomisinkn Türkiye için Stratejik Önemi". Journal of International Social Research, 11(59), ss.1063-1079.
- Sultanova Mehriban. (25 Mart 2018). Muxtariyyət, mədəniyyət və gənclər paytaxtı – Naxçıvan. Xalq Qəzeti, 42, s.5.
- Şimşək Oğuz. (2010), Nahçıvan'ın Jeopolitik ve Jeostrategik Önemi. Sosial Bilimler Dergisi, 6, s.111-132.
- Şıhaliyev Emin. (2016). Ermenilerin Nahçıvan İddiaları Ve Xx. Yüzyıl Başlarında Yapılan Katliamlarda Büyük Güçlərin Rolü. Ermeni Arastirmalari, (53), s.175-193.

Talıbov Vasif. (20 oktyabr 2001), Naxçıvan Muxtar Respublikası 1991-2001-ci illərdə. Azərbaycan Qəzeti, s.3.

Vəliyev Vaqif. (21 May 2013), Naxçıvan türk liseylərinin son zəng mərasimi keçirilib. Zaman Qəzeti. S.6.

Yaqubzadə Mirbagir. (11 iyun 2010), Azərbaycanla Türkiyə arasında energetika sahəsində əməkdaşlıq daha da genişlənilir. Xalq Qəzeti, s.3.

Zamanov Əbdülhüseyn. (2019), Naxçıvan – Türkiyə Ticarət İqtisadi Əlaqələrinin Müasir Vəziyyəti və Təkmilləşdirilməsi Yolları. Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. “Qeyrət” nəşriyyatı, ss.115-120.

3. Elektronik Kaynaklar

Atatürk'ün Türkiyə'nin Azərbaycan ilə kara səmırı olması için İran'dan toprak satın aldığı iddiası. <https://teyit.org/ataturkun-turkiyenin-azerbaycan-ile-kara-siniri-olmasi-icin-irandan-toprak-satin-aldigi-iddiasi> Erişim Tarihi: 10.01.2021.

Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi. Naxçıvanda Azərbaycan-Türkiyə birgə hərbi təlimləri keçirilib. <https://mod.gov.az/az/news/naxcivanda-azerbaycan-turkiye-birge-herbi-telimleri-kecirilib-video-18941.html> Erişim Tarihi: 23.01.2021.

Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, Əhalinin sayı və tərkibi. <https://www.stat.gov.az/source/demography/> Erişim Tarihi: 12.12.2020.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Saytı. 10 Noyabr 2020 İlham Əliyev xalqa müraciət edib. <https://president.az/articles/45924> Erişim Tarihi: 25.01.2021.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyanın Prezidentinin bəyanatı. <https://president.az/articles/45924> Erişim Tarihi: 10.04.2021.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Naxçıvan bölməsi. Xəbər arxivi.
<http://dmfa.nakhchivan.az/index.php/az/yeni-x-b-rl-r?start=30> Erişim
Tarihi: 20.01.2021.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. 10 Noyabr 2020 tarixli No:406/20
sayılı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan
Respublikasının Baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin
Bəyanatı. <https://mfa.gov.az/az/news/7026/view> Erişim
Tarihi: 28.01.2021.

Azertac. Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Türkiyənin Ərzurum Vilayəti arasında
səhiyyə, turizm və təhsil sahələrində əməkdaşlıq genişlənəcək.
https://azertag.az/xeber/Naxchivan_Muxtar_Respublikasi_ile_Turkiyenin_Arzurum_Vilayeti_arasinda_sehiyye_turizm_ve_tehsil_sahelerinde_em_ekdasliq_genislenecek-1225419 Erişim Tarihi: 12.04.2021.

BOTAS, Türkiyə-Naxçıvan Doğal Gaz Boru Hattı için İmzalar Atıldı.
<https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkiyenahcivan-dogal-gaz-bor/315>
ErişimTarihi: 22.01.2021.

Erciyes A.Ş Türkiyə'de Hizmet İhracatı Yapan İlk Şirket. Kayseri Erciyes A.Ş.
eğitmenleri Azərbaycan'da kurulan Ağbulak Kayak Merkezi' eğitim
veriyorlar. <https://www.kayserierciyes.com.tr/Haberler/Haber?id=3222>
Erişim Tarihi 13.04.2021.

E-qanun.az. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti
arasında energetika və mədəncilik sahələrində əməkdaşlığa dair Sazişin
təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.
<http://e-qanun.az/framework/45042> Erişim Tarihi: 3.04.2021.

Əkbər S Sülhəddin. (28 Noyabr 2020). Naxçıvana dəmir və avtomobil yolu projesi:
qarşı duran güclərin mübarizəsi nə vəd edir?
<https://aqreqator.az/az/iqtisadiyyat/1131056>Erişim Tarihi 1.02.2021.

Əliyeva Səadət. (2021), Naxçıvan Dövlət Universiteti ilə Türkiyə ali təhsil
müəssisələri arasında əlaqələr daha da güclənir. Nuhçıxan informasiya
Agentliyi. <https://nuhcixan.az/news/elm-tehsil/41933-naxcivan-dovlet->

universiteti-ile-turkiye-ali-tehsil-muessiseleri-arasinda-elaqeler-daha-da-guclenir, Erişim Tarihi: 22.05.2021.

McArdle, D. Qapalı və təcrid olunmuş Naxçıvan Muxtar Respublikası dünyanın ekoloji cəhətdən ən davamlı məkanlarından biridir. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-53512098> Erişim Tarihi: 18.12.2020.

Müəllim.az saytı. NDU-da "Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə" mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirilib. <https://muallim.edu.az/news.php?id=5439&lang=>, Erişim Tarihi: 22.02.2021.

Naxçıva Muxtar Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi. Türk dünyasını birləşdirən "Ümid körpüsü". <http://dgk.nmr.az/az/article/1222/> Erişim Tarihi: 15.01.2021.

Naxçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu. Dış Ticari İlişkileri İstatistiği. <http://statistika.nmr.az/source/consumermarket/index.php> Erişim Tarihi: 12.03.2021.

Naxçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu. Tarım İstatistiği. <http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php> Erişim Tarihi: 30.03.2021.

Naxçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Gümrük Kurumu verileri (2017-2020). <http://dgk.nmr.az/az/category/38/> Erişim Tarihi: 29.03.2021.

Sabiha Gökçen Havayolları Anadolujet Naxçıvan Seferlerini Başlattı. <https://www.sabihagokcen.aero/basin-odasi/basin-kupurleri/anadolujet-nahcivan-seferlerini-baslatti> Erişim Tarihi: 01.04.2021.

ÖZGEÇMİŞ

Eğitim Bilgileri

Lise: Haydar Aliyev Lisesi (2003-2014)

Lisans Eğitimi: Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (2014-2018), Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ERASMUS + ICM) (2016-2017)

Yüksek Lisans Eğitimi: Kocaeli Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı (2018-2021)

